

**IZVJEŠTAJ O PRIMJENI KONVENCIJE
O UKIDANJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA
U BOSNI I HERCEGOVINI**

Januar 2004. godine

UVODNE NAPOMENE

1. Osvještavanje žena u Bosni i Hercegovini ima svoj historijski kontekst koji seže od 1919. kada je osnovano feminističko, nestranačko udruženje, po uzoru na slično, pod nazivom "Društvo za prosvještavanje žena i zaštitu njenih prava".

U Drugom svjetskom ratu žene su osnovale ratne 1942. god. Antifašistički front žena. Ovaj period ženama iz Bosne i Hercegovine, odnosno bivše Jugoslavije omogućio je pristup svakoj profesiji, istu plaću kao i muškarcima, godinu dana porodijskog odsustva, legaliziranje prekida trudnoće i od 1952. god. razvod koji se mogao postići sporazumom.

Na prvim višepartijskim izborima 1990. god. žene su bile marginalizirane, što je paradoks vezan za demokratski proces. Uloga žene je dodatno poremećena tokom rata u Bosni i Hercegovini ulaskom militarizma u svakodnevni život. Rat je utjecao na reproduktivno i seksualno zdravlje žena i djevojčica, a najviše zbog povećanog seksualnog nasilja: silovanja, seksualno prenosivih bolesti, uključujući AIDS/HIV, i neželjene trudnoće. Krivično djelo silovanja prvi put je postalo krivično djelo protiv čovječnosti. Zbog rata osnovne socijalne usluge postale su nedostupne za većinu stanovništva, što je najviše utjecalo na zdravstveno stanje žena, kao i cijelog stanovništva BiH.

Ipak, pokret žena tokom rata donio je nove snage, kao što su žene mirotvorke, humanitarke, koje su našle snage i ideje da se dobro organiziraju i da u postratnom periodu budu nosioci aktivnosti u identifikaciji potreba, iznalaženju rješenja i resursa za poboljšanje statusa i osnaživanje žena.

2. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (u daljem tekstu CEDAW), koju je Bosna i Hercegovina preuzela sukcesijom 01.09.1993. godine, stupila je na snagu 01.10.1993. godine. Bosna i Hercegovina je od 1992. do 1995. prošla ratni period. Rat je okončan u decembru 1995. godine, kada je u Dejtonu sklopljen mirovni sporazum - "Opći okvirni sporazum za mir za Bosnu i Hercegovinu", kojim je Bosna i Hercegovina nastavila svoje postojanje kao decentralizirana država, uređena na novim principima i standardima koje je postavio navedeni mirovni sporazum i Ustav Bosne i Hercegovine (poziv na CORE).

Stanje ženskih prava u Bosni i Hercegovini možemo predstaviti pomoću nekoliko generalnih karakteristika, a to su:

- a) Bosna i Hercegovina ima sveobuhvatan zakonodavni okvir koji sprečava diskriminaciju na osnovu spola, koji je sad dodatno ojačan i Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Treba svakako napomenuti činjenicu da je sposobnost sudova da primjene ove zakone do sada bila prilično ograničena jer su sudovi još uvijek preopterećeni velikim brojem predmeta. Provođenjem reforme sudskog sistema u zemlji ovo stanje već sada se mijenja, a očekujemo da će takve promjene u budućnosti biti još vidljivije. Također, u Bosni i Hercegovini nema odvojenih sudova za pitanja radnih sporova koji bi mogli prioritetizirati zahtjeve ili tužbe koje se odnose na tu oblast. Postoje, također, ozbiljna razmišljanja da bi zbog slabljenja ekonomske situacije u Bosni i Hercegovini bilo rizično podstaći sudska parničenja, jer bi ove pravne aktivnosti učinile situaciju u BiH još kompleksnijom. Sve to upućuje nas na složeno djelovanje više faktora koji obeshrabruju žene. Ipak, loša ekonomska situacija nije utjecala na to da se svakodnevno povećavaju aktivnosti koje imaju za cilj provođenje aktivnosti i planiranje mjera za bolju zaštitu žena.
- b) Nedovoljno obrazovana ženska populacija također utječe na nastavljanje tradicionalne uloge žene i muškaraca. Obrazovanje, posebno ženske djece, nije bilo viđeno kao potreba u vrijeme kada je većina starije ruralne populacije odrastala. Žene, školovane ili neškolovane, usmjeravane su na brak,

održavanje domaćinstva i odgajanje djece. Uprkos visokoj stopi nepismenosti među starijim grupama, sadašnji pokazatelji govore da se nivo obrazovanja žena drastično povećava. Već 1991. godina pokazuje da je u osnovnim školama 49% djevojčica. Trend se i poslije 2000. godine nastavlja povećavati, tako da je 49% učenika djevojčica u Federaciji BiH, a u RS 50%. Još uvijek je vidljiva podjela na ženska i muška zanimanja. U posljednje vrijeme zbog siromaštva opada nivo obrazovanja i muškaraca i žena, što može voditi daljem produbljivanju tradicionalnih koncepcija.

- c) Uprkos pokrivenosti osnovnim vidom zdravstvene zaštite, veliki broj osoba nalazi se izvan sistema zdravstvene zaštite, pogotovu ako se radi o izbjeglicama ili raseljenim licima. Žene čine preko 51% populacije, od kojih je 25% u fertilnoj dobi. Zajedničko za žene u reproduktivnoj dobi je opadanje stope plodnosti zbog čestih namjernih prekida trudnoće, što je bio vrlo često jedini način planiranja porodice. Seksualno obrazovanje još uvijek je neadekvatno, a činjenica je da je došlo do porasta ranih seksualnih aktivnosti adolecenata, porasla je stopa neželjenih trudnoća i zabilježen porast zaraznih bolesti. Poseban problem u oblasti zdravstva predstavljaju neujednačenost zdravstvenih resursa u u rbanim i ruralnim područjima, manjak raspoloživih ginekoloških službi, nedovoljan nivo obrazovanja – naročito za adolescente, nedovoljan nivo zdravstvene promocije i nedostatak multidisciplinarnog integralnog pristupa problemima zdravlja žena.
- d) Nasilje u porodici je problem koji najviše produbljuje jaz između žena i muškaraca. Nasilje u porodici direktno je vezano za problem siromaštva i razvijenost mehanizama zaštite od nasilja u porodici. Podaci o broju prijavljenog nasilja u porodici koje prikupljaju i obrađuju nevladine organizacije u odnosu na broj prijavljenih slučajeva kod organa vlasti mnogo su veći tako daje u Bosni i Hercegovini veoma teško pratiti problem nasilja u porodici. Ohrabrujuće je to što je porasla svijest u društvu, pa se tako ovom problemu posvećuje sve veća pažnja i provode mjere za njegovo suzbijanje, a prvi rezultati već su vidljivi.
- e) Rezultati izbora pokazuju pozitivne pomake kada je u pitanju učešće žena u bh. političkom životu. Ipak, u svim sferama politike i dalje dominiraju muškarci. Uspostavljena struktura gender centara - centara za ravnopravnost i jednakost spolova, već ima značajnu ulogu u osnaživanju žena. Sve veći broj žena je ohrabren da učestvuje u javnom i političkom životu, uz podršku nevladinih organizacija i ženskih udruženja, koje su, također, svoje aktivnosti usmjerile na jačanje i ohrabrivanje žena za učešće u javnom i političkom životu.
- f) Statistički podaci, koji bi bolje prikazali stanje u Bosni i Hercegovini, u većini slučajeva nisu dobar pokazatelj jer nisu razvrstavani po spolu i ne publikuju se, kao takvi, za potrebe javnosti. Sadašnji trend da se ovi podaci prilagode i razvrstaju u prihvatljivu formu je u zamahu i već su preduzeti skromni poduhvati da se statistički podaci o ženama i muškarcima posebno istražuju i razvijaju za cijeli prostor Bosne i Hercegovine. To će, također, biti jedna od ključnih aktivnosti budućih mehanizama koji će se uspostaviti u Bosni i Hercegovini.

ČLAN 1. DISKRIMINACIJA ŽENA

1. Bosna i Hercegovina je napravila napredak u odnosu na stanje koje je postojalo 1996. godine i to naročito u pogledu kreiranja potrebnog zakonodavnog okvira za zaštitu žena.

Definicija "diskriminacije žena", koja je sadržana u članu 1. Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, u isto vrijeme je i polazište u Bosni i Hercegovini za

procjenu pozicije žena, revizije zakonske regulative i istrage tretmana žena u svim oblastima svakodnevnog života, kao i za pripremu odgovarajućih prijedloga za postizanje konačnog cilja - stvaranje jednakosti žena i muškaraca u društvu.

2. U Ustavu Bosne i Hercegovine, u članu II, koji je u cjelosti posvećen ljudskim pravima, u tački 4, navedena je odredba o zabrani diskriminacije u pogledu priznavanja, uživanja i zaštite ljudskih prava. "Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što je: spol, rasa, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status."

Ustav BiH također potvrđuje jednakost žena i muškaraca kroz odredbu o zabrani diskriminacije, ali to čini i direktno putem međunarodnog instrumentarija za ljudska prava. U skladu sa čl. II, tačka 2: "Prava i slobode predviđeni su u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima koji se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti također imaju prioritet nad svim ostalim zakonima."

Navedeni članovi trebaju se tumačiti u skladu sa tačkom 6. istog člana Ustava BiH, čija odredba propisuje da "Bosna i Hercegovina i svi sudovi, ustanove, organi vlasti, te organi kojima posredno rukovode entiteti ili koji djeluju unutar entiteta, podvrgnuti su, odnosno primjenjuju ljudska prava i osnovne slobode na koje je ukazano u stavu 2."

Ljudska prava i slobode iz Ustava BiH primjenjuju se u oba entiteta koji imaju obavezu da osiguraju najveći mogući standard uživanja ljudskih prava.

3. Polazeći od toga da je u Ustavu BiH i entitetskim ustavima jednakost navedena kao jedno od ljudskih prava, definicija diskriminacije koja je uključena u Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, direktno omogućava da se u praksi lakše prepoznaju situacije u kojima sa, na temelju spola, određena osoba dovodi u različitu poziciju, odnosno, različito se tretira.

Ovaj zakon uređuje, promovira i štiti ravnopravnost spolova, te garantira jednake mogućnosti svim građanima, kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi života. Na ovaj način podiže se standard zaštite garancije ljudskih prava, posebno žena koje su najčešće žrtve. U članu 2. ovog zakona navodi se:

"Spolovi su ravnopravni.

Puna ravnopravnost spolova garantira se u svim sferama društva, a naročito u oblasti obrazovanja, ekonomiji, zapošljavanju i radu, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, sportu, kulturi, javnom životu i medijima, bez obzira na bračno i porodično stanje. Diskriminacija na temelju spola i spolne orijentacije je zabranjena."

Član 3. ovog Zakona daje definiciju diskriminacije:

"Diskriminacija po osnovu spola, u smislu ovog Zakona, predstavlja svako pravno ili faktičko, direktno ili indirektno razlikovanje, privilegiranje, isključivanje ili ograničavanje po spolu zbog kojeg se pojedincima/kama otežava ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda u političkom, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, sportskom, građanskom i svakom drugom području javnog života.

Diskriminacija može biti direktna ili indirektna.

Direktna diskriminacija po osnovu spola postoji kada je osoba bila tretirana, tretira se, ili može biti tretirana nepovoljnije u odnosu na drugu osobu, u istoj ili sličnoj situaciji, a na osnovu spola.

Indirektna diskriminacija po osnovu spola postoji kada prividno neutralna pravna norma, kriterij, ili praksa jednaka za sve, dovede u nepovoljan položaj osobu jednog spola u poređenju sa osobama drugog spola.

4. Diskriminacijom po osnovu spola ne smatra se norma, kriterij ili praksa koju je moguće objektivno opravdati postizanjem zakonitog cilja, proporcionalnog preduzetim nužnim i opravdanim mjerama.

U skladu sa stavom 5. ovog člana dopušteno je uspostavljanje specijalnih mjera u cilju promoviranja jednakosti i ravnopravnosti spolova i eliminacije postojeće neravnopravnosti, odnosno zaštite spolova po osnovu biološkog određenja.

5. Zakon o ravnopravnosti spolova BiH uključuje i dodatne definicije diskriminacije na temelju spola u članu 4, koje glase:

spol: društveno uspostavljena uloga žena i muškaraca u javnom i privatnom životu za razliku od istog izraza koji daje biološko određenje. Izraz spol u duhu ovog zakona pokazuje značaj koji je unutar društva dat biološkom određenju spola;

b) nasilje na osnovu spola: bilo koje djelo koje nanosi fizičku, mentalnu, seksualnu ili ekonomsku štetu, ili patnju, kao i prijetnje takvim djelima koje ozbiljno sputavaju osobe da uživaju u svojim pravima i slobodama na principu ravnopravnosti spolova, u javnoj ili privatnoj sferi života, uključujući i trgovinu ljudima radi prisilnog rada, te ograničenje ili proizvoljno lišenje slobode osoba izloženih takvim djelima;

c) uznemiravanje: svaka situacija u kojoj dođe do neželjenog ponašanja u vezi sa spolom, a koje ima za cilj i rezultat nanošenje štete dignitetu osobe ili stvaranje zastrašujuće, neprijateljske, ponižavajuće, prijetee ili slične situacije;

seksualno uznemiravanje: svako ponašanje koje riječima, ili radnjama, ili psihičkim djelovanjem seksualne prirode ima za cilj ili rezultat nanošenje štete dignitetu osobe, ili stvaranje zastrašujuće, neprijateljske, ponižavajuće, prijetee ili slične situacije, a koje je motivirano pripadnošću različitom spolu ili različitom seksualnom orijentacijom, a koje za oštećenu osobu predstavlja nepoželjno fizičko, verbalno, sugestivno i drugo ponašanje.

6. Krivični zakoni u BiH navode kršenja principa jednakosti kao jedno od krivičnih djela usmjerenih protiv ljudskih prava. Osobe koje počine to djelo, odnosno osobe koje "zbog razlika u nacionalnosti, rasi, boji kože, religiji, etničkom porijeklu, spolu, jeziku, političkom ili drugom uvjerenju, seksualnoj orijentaciji, materijalnoj poziciji, rođenju, obrazovanju, socijalnoj poziciji ili nekim drugim okolnostima oduzima drugoj osobi bilo koje ljudsko pravo ili temeljnu slobodu koju prepoznaje međunarodna zajednica ili Ustav, ili na osnovu takve razlike daje drugoj osobi neko posebno pravo ili prednost, podliježe novčanoj kazni ili kazni zatvora do godinu dana.

Isto se odnosi i na osobe koje progone druga lica ili organizacije zbog podrške jednakosti među ljudima. Ako je djelo navedeno u prvom ili drugom paragrafu ovog člana počinila zvanična osoba zloupotrebom svoje pozicije, ta osoba podliježe kazni zatvora do tri godine."

7. Zakon o radu u BiH ugradio je elemente međunarodnih konvencija kojima se regulira ova materija, a koje su prihvaćene u ustavima svih nivoa teritorijalne organizacije BiH.

Lice koje traži zaposlenje, kao i lice koje se zaposli, ne može biti stavljeno u nepovoljniji položaj zbog rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, rođenja ili kakve druge

okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, članstva ili nečlanstva u sindikatu, tjelesnih i duševnih poteškoća u pogledu angažiranja, obrazovanja, unapređenja, uvjeta i zahtjeva rada, otkazivanja ugovora o radu ili drugih pitanja koja proističu iz radnog odnosa

Na osnovu izloženog može se zaključiti:

da Ustav države BiH garantira jednakost žena i muškaraca,

da ustavi entiteta (FBiH i RS) sadrže odredbe o jednakosti žena i muškaraca i zabranu diskriminacije na osnovu spola,

da Zakon o ravnopravnosti spolova BiH daje širu definiciju zabrane diskriminacije na osnovu spola jer uključuje direktnu i indirektnu diskriminaciju,

krivični zakoni BiH i entiteta definišu kršenje principa jednakosti kao krivično djelo protiv ljudskih prava,

zakoni o radu entiteta sadrže odredbe o zabrani diskriminacije u skladu sa međunarodnim konvencijama iz oblasti rada.

ČLANOVI 2. i 3. MJERE ZA ELIMINIRANJE DISKRIMINACIJE ŽENA

8. Već duže vrijeme u Bosni i Hercegovini se realiziraju opsežne ekonomske i pravne reforme. Osiguranje jednakosti žena postiže se jačanjem njihovog statusa, edukacijom i njihovim aktivnim učešćem u procesu donošenja odluka u svim društvenim sektorima. Čak i u sredinama gdje je osigurana jednaka mogućnost pristupa obrazovanju na svim nivoima, ipak, to uvijek ne odražava i jednake mogućnosti u napredovanju u karijeri, izboru zanimanja, jednake dohotke, mogućnosti odlučivanja i jednaku ekonomsku snagu. Ekonomski oporavak realizira se sporo, tako da je bh. stanovništvo, što zbog posljedica rata i dugog tranzicionog perioda, veoma osiromašeno, odnosno većina stanovništva još uvijek živi u velikoj oskudici.

9. Uporedo sa pripremom novih zakona i drugih propisa, Bosna i Hercegovina vrši usklađivanje postojeće zakonske regulative sa zakonskim aktima Evropske unije. Ovaj dinamični proces stvaranja novog zakonskog poretka je prilika za reviziju predloženih zakona i drugih propisa (propisi, odluke, stalne naredbe, ukazi i instrukcije), a posebno prilika za uključivanje novih rješenja u okviru zakona, koja će omogućiti jednake mogućnosti i ženama i muškarcima u svim sferama života. Najbolji primjer za to je već navedeni Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, ali i ostali već spomenuti zakoni obavezno sadrže ovu komponentu, a posebno oni koji su doneseni u posljednje dvije godine.

10. U članu 3, stav 5, Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH navodi se mogućnost poduzimanja afirmativnih akcija koje se neće smatrati diskriminativnim, a gdje se diskriminacijom na temelju spola ne smatra norma, kriterij ili praksa koju je moguće objektivno opravdati postizanjem zakonitog cilja, proporcionalnog poduzetim nužnim i opravdanim mjerama.

11. Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH predviđa i osnivanje Agencije za ravnopravnost spolova na bh. nivou sa sljedećim nadležnostima:

1. Vršiti izradu periodičnog Nacionalnog plana akcije za promoviranje gender jednakosti, zasnovanog na prijedlozima svih državnih ministarstava, te planovima Gender centra Federacije Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu Gender FBiH) i Gender komisije Republike Srpske (dalje u tekstu Gender RS); Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice podnosi Državni plan akcija Vijeću ministara na usvajanje, jednom godišnje;

2. Pratiti provedbu, te koordinirati aktivnosti sa svim relevantnim subjektima iz Državnog plana, koji su navedeni u stavu 1, ovog člana;
3. Pripremati godišnji izvještaj o realizaciji aktivnosti na sprečavanju diskriminacije po osnovu spola u BiH, koji se temelji na izvještajima Gender FBiH i Gender RS, te podnositi Vijeću ministara BiH;
4. Vršiti analizu zakona, drugih propisa i općih akata usvojenih od Vijeća ministara radi praćenja ostvarivanja jednakosti i ravnopravnosti spolova i na prijedlog Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice za pokretanje izmjena i dopuna postojeće legislative u BiH u skladu sa međunarodnim sporazumima i propisima Evropske unije;
5. Razvijati metodologiju za procjenu uspješnosti državne politike i programa vezanih za jednakost i ravnopravnost;
6. Obavljati ostale zadatke i dužnosti u vezi sa promoviranjem gender jednakosti i ostvarivanjem cilja ovog Zakona.”

Do osnivanja Agencije Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH vršit će nadzor nad provođenjem Zakona.

Zaštita žena od bilo kojeg čina diskriminacije

12. Bosna i Hercegovina još uvijek nije formirala posebno tijelo niti službu koja bi bila odgovorna za samo za zaštitu žena od bilo kojeg vida diskriminacije. Mnoge žene traže savjet od gender centra, posebno u pitanjima u vezi sa razvodom braka, vlastitim izdržavanjem i izdržavanjem djece nakon razvoda, radnim odnosima i seksualnim zlostavljanjem. Diskriminaciju po osnovu rada teško je dokazati. U takvim okolnostima centar savjetuje žene o njihovim pravima i o metodama zaštite tih prava, te ih upućuje na organe koji su odgovorni za rješavanje njihovih problema i za zaštitu prekršenih prava.

Ombudsman je dodatno sredstvo izvansudske zaštite ljudskih prava, stoga i zaštite žena od diskriminacije u praksi, čija je nadležnost i odgovornost obrazložena (poziv na CORE).

Mjere za osiguranje punog razvoja i poboljšanja pozicije žena

13. Važan preduvjet za zaštitu i poboljšanje položaja žena predstavlja implementacija Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i monitoring njene implementacije.

Jedna od osnovnih mjera poboljšanja pozicije žena, kao i za uspostavljanje uvjeta u kojima žene mogu uživati sva svoja prava i imati iste mogućnosti u istom obimu kao i muškarci, jeste koristiti svoj puni potencijal za učešće u političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju i za uživanje istih prednosti prema kontribuciji, jeste integracija gender jednakosti (mainstreaming) u postojeće politike, programe i zakone.

U tom cilju, Gender centar FBiH, u saradnji sa Gender centrom RS, uz podršku IBHI-ja, pripremio je projekat pod nazivom "Gender jednakost i ravnopravnost u BiH", kojeg sufinansira Vlada Republike Finske. Cilj projekta je jačanje uloge i odgovornosti gender centra, koji kao centralno vladino tijelo treba biti kapacitirano u smislu finansijskih i ljudskih resursa, te u smislu utjecaja na donošenje odluka, da provede zadatke na efikasan način.

Cilj projekta je i da poboljša razumijevanje gender jednakosti, da svi oni koji usvajaju odluke na svim nivoima vlade budu svjesni neizbježnosti integracije gender jednakosti u sve procese utvrđivanja politika, zakona i odluka i da se poveća nivo učešća žena u političkim strukturama odlučivanja.

U skladu sa ovim projektom, vlade entiteta osnovale su gender centre kao svoje stručne službe. Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine osnovan je 2000. godine, a Gender centar Republike Srpske 2001. godine. Ove dvije institucije su stvorile cijelu strukturu gender mainstreaminga sa oko 200 osoba nominiranih za gender pitanja. U strukturu su uključeni predstavnici izvršne vlasti svih nivoa. Cilj stvaranja ove strukture je omogućavanje vertikalnog i horizontalnog povezivanja institucija u provođenju gender mainstreaminga.

14. U strukturi zakonodavne vlasti formirane su parlamentarne komisije za jednakopravnost spolova, kao radna tijela zakonodavnih organa.

Tako je 1999. godine, na državnom nivou, Zastupnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine osnovao Komisiju za ostvarivanje ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Na federalnom nivou, 2000. godine, Zastupnički dom Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, također, osniva svoju Komisiju za jednakopravnost spolova, a Narodna skupština Republike Srpske osniva Odbor za društveni položaj žene i ravnopravnost među polovima.

Krajem 2002. godine Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine pokreće aktivnost za osnivanje takvih komisija i u kantonalnim skupštinama.

15. Sve ove komisije imaju slične mandate, koji ih obavezuju da u svim aktivnostima parlamenata ili skupština prate donošenje propisa i razmatranje materijala kojim se utvrđuje politika u pojedinim oblastima, te da definiraju i predlože mjere koje će osigurati jednak pristup i ženama i muškarcima u razvojnom procesu.

16. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine 2002. godine je usvojila:

Izborni zakon Bosne i Hercegovine, koji obavezuju političke partije da osiguraju najmanje jednu trećinu kandidata «manje zastupljenog spola» na svojim kandidatskim izbornim listama. Prema dosadašnjim statističkim podacima, u Bosni i Hercegovini žene su uvijek predstavljale manjinski spol na kandidatskim listama.

Zakon o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine

U kriterijima rada ovog Vijeća predviđeno je da, u slučaju kada se u odabiru kandidati za mjesta tužitelja/tužiteljica i sudija/sudkinja nađu kandidati/kandidatkinje jednakih kvalifikacija, iskustva i stručnosti, prednost se daje kandidatu/kandidatkinji koji/koja pripada spolu koji je manje zastupljen u toj instituciji u trenutku imenovanja.

18. Vijeće ministara BiH usvojilo je Plan akcije za borbu protiv trgovine ljudima, kojim se, između ostalog, poduzimaju mjere podizanja svijesti, kao i mjere za potpunu zaštitu osoba koje su žrtve trgovine ljudima po principima i međunarodnim standardima ljudskih prava. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice dobilo je mandat da realizira aktivnosti u vezi sa implementacijom i praćenjem konvencija iz oblasti ljudskih prava, a time i CEDAW konvencije.

19. Statističke institucije (Agencija i dva entitetska zavoda) pokrenule su aktivnosti da od 2003. godine svi podaci, koje prikupljaju te institucije, budu razvrstani po polu i da se takvi objavljuju u njihovim službenim publikacijama. Ovakva obaveza propisana je novim Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH za sve institucije koje su ovlašćene da prikupljaju statističke podatke (član 18. Zakona). Također, statističke agencije su preduzele aktivnosti da počnu prikupljati neke nove podatke, koji dosada nisu bili prikupljeni, a koji će biti razvrstani po polu, na inicijativu i uz podršku gender centara. U cilju ispunjavanja obaveza propisanih Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini obavezati organe statistike na svim nivoima da se prikupljanje, sistematizovanje i publikovanje svih podataka razvrstanih po polu ugradi u postojeće programe statističkih istraživanja, usvojene od strane parlamenta entiteta.

20. U cilju bolje implementacije zakona i politika, pokrenut je i Projekat implementacije Zakona o ravnopravnosti spolova BiH. Prijedlog projekta je prihvaćen od UN grupe, na čelu sa UNDP-om.

Projekat ima tendenciju da uključi sve aktere iz ove oblasti u implementaciju, kako predstavnike zakonodavne vlasti vladinih institucija, tako i nevladin sektor. To bi bila prilika za jačanje saradnje između vladinog i nevladinog sektora.

Projekat će se implementirati u nekoliko etapa i obuhvatat će nekoliko oblasti:

jačanje institucionalnih mehanizama (Agencije za ravnopravnost spolova BiH i entitetskih gender centara),

obuku za institucije koje implementiraju Zakon (sudije, tužioc, policija, advokati),

obrazovni sistem, kao posebnu ciljanu oblast (iz razloga provođenja reformi i Strategije pripremljene u okviru Projekta GEEP za inkorporiranje gender koncepta u odgojno-obrazovni sistem),

organe državne uprave (provođenje obaveza proisteklih iz Zakona i razvijanje procedura),

medijsku kampanju.

Planirane su i aktivnosti koje imaju za cilj razvijanje procedure primjene Zakona u svim oblastima koje su predviđene samim Zakonom (javni život, politička zastupljenost, zapošljavanje, socijalna i zdravstvena zaštita, zaštita od nasilja itd.).

21. Početkom aprila 2003. godine gender centri počeli su rad na Projektu: integriranje principa ravnopravnosti spolova u odgojno-obrazovni sistem. Ovim Projektom obuhvaćene su predškolske ustanove, osnovne i srednje škole, tako da će, kroz ovaj Projekat, gender koncept biti integriran u nastavne planove i programe, kao i udžbenike. Pored toga, predviđena je izrada priručnika o genderu, kao i obuka nastavno-obrazovnog kadra. Ovaj Projekat dio je ukupne reforme u obrazovanju i njegova implementacija počinje u 2004/2005. godini.

Cilj je da se u obrazovne sisteme uvede sistem gender mainstreaminga, prvo kroz razrednu nastavu, u kojoj bi, za početak, bio po jedan čas u svakom polugodištu, na temu promoviranja gender jednakosti i ravnopravnosti. Sljedeći korak je gender analiza udžbenika i njihovo usklađivanje sa ukupnom reformom obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine.

22. U saradnji sa entitetskim zavodima za statistiku, gender centri su:

proveli istraživanje Gender Barometar, koje će dati sliku odnosa muškaraca i žena u javnom i privatnom životu Bosne i Hercegovine;

pokrenuli istraživanje o nasilju u porodici, s tim da se na osnovu rezultata tog istraživanja, iskustava i saznanja nevladinog sektora iz ove oblasti daju inicijative za formuliranje pravnog okvira kojim će se regulirati ova oblast;

proveli istraživanje na temu seksualnog uznemiravanja u okviru univerzitetskih ustanova i sindikata. Rezultati ove ankete pomoći će da se iznijansira ova problematika u bh. kontekstu i biće objavljeni u studentskim i omladinskim glasilima kao i publikacijama gender centara.

Rezultati tih istraživanja su značajno uticali na unapredjenje prakse gender centara.

23. Gender centar Federacije BiH, na prijedlog Komisije za gender pitanja Općine Travnik, poduzeo je mjere gender mainstreaminga u mjesnim zajednicama. Finansijskom podrškom GEEP projekta otvorena je kancelarija, opremljena i sa kompjuterom, za žene u okviru dvije mjesne zajednice. To je omogućilo uključivanje većeg broja žena u rad organa mjesnih zajednica. Rezultat ove mjere su dva projekta predložena od žena, a prihvaćena i finansirana od Općinskog vijeća. Jedan pojeekat je ekološki - odvoz smeća, a drugi sigurnosni - elektrifikacija povratničkog naselja.

Gender centar Republike Srpske otvorio je kancelarije u Banja Luci, Prijedoru, Gradišci i Laktašima sa zadatkom da se bave pitanjima ravnopravnosti polova na nivou lokalnih zajednica.

24. Gender centri entiteta, u saradnji sa Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH a na temelju obaveze koja proističe iz Pekinške deklaracije, započle su proces izrade državnog plana akcija (NAP), koji ima za cilj utvrđivanje obaveza svih subjekata i rokove za preduzimanje određenih aktivnosti u cilju eliminacije diskriminacije žena u svim oblastima društvenog života.

25. Postoji niz prepreka koje sprečavaju žene da postignu svoj puni razvoj, fundamentalne slobode ili jednaka prava:

Duga tradicija i kultura prema kojim postoji razagrančenje poslova i odgovornosti u porodici. Primarna uloga žene je da odgaja djecu i organizira porodični život, dok se muškarac brine o materijalnoj sigurnosti porodice.

Prema tradiciji, ženska djeca se manje školuju. Izražen je problem nepismenosti žena. U srednjim školama i na fakultetima žene se, uglavnom, opredjeljuju za društvene nauke, a muškarci za tehničke i prirodno-matematičke nauke.

Pravna pismenost žena je svakako bitna barijera.

Prema tradiciji, žene ako su i zaposlene, njihova uloga je posmatrana kao produžetak brige za porodicu. U većini slučajeva, kad su u pitanju zanimanja i poslovi, postoji izrazita podjela na "muške" i "ženske".

Žene nisu na adekvatan način zastupljene ili predstavljene u medijima.

Teret tranzicijskog perioda, kada je u pitanju zaposlenost, uglavnom snose žene.

26. Primjena Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH trebala bi utjecati na položaj žena u pogledu njihovog učešća u svim sferama društvenog života (ekonomskog, kulturnog i dr.). U postupku donošenja ovog Zakona učestvovao je veliki broj žena iz svih sfera javnog života (rasprave na okruglim stolovima, javne debate, učešće u radnim grupama, kroz rad nevladinih organizacija i dr.).

27. U poslijeratnom periodu međunarodne organizacije su poduzele niz aktivnosti kako bi poboljšale učešće žena u svim sferama javnog života. OSCE, u saradnji s mrežom nevladinih organizacija, pokrenuo je projekat – «Žene to mogu», kojim se vrši obuka žena kandidatkinja na kandidatskim listama i izabраниh žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti. Norveška vlada je 2001. godine podržala ovaj projekat, koji još uvijek traje. Do sredine 2003. godine, projektom je obuhvaćeno 2500 žena.

28. Vlasti BiH, zajedno sa predstavnicima nevladinog sektora, preduzele su niz aktivnosti kako bi se izvršile analize postojećih zakona u cilju osiguranja adekvatne zaštite žena i djece prema međunarodnim standardima. Formirane su radne grupe sastavljene od stručnjaka, teoretičara i praktičara, iz vladinog i nevladinog sektora, koji su izvršili analizu krivičnih zakona u BiH, porodičnog zakona, te uputili primjedbe nadležnim institucijama, koje su inkorporirane u navedene zakone. Trenutno se radi na formiranju radne grupe koja će raditi na tekstu Zakona o zabrani nasilja u porodici.

Sudska zaštita

29. Ukoliko se smatra da su povrijeđena zagarantirana prava Ustavom (uključujući diskriminaciju po osnovu spola, kao i povredu principa jednakosti pred zakonom) bilo konačnim, pojedinačnim aktom ili radnjom službenog lica organa uprave, odnosno odgovarajućeg lica u ustanovi, kojom se, protivno zakonu, sprečava i ograničava vršenje tih prava, može se pokrenuti postupak pred nadležnim sudom.

Prijedlog za zaštitu prava zagaraniranih Ustavom može se podnijeti sve dok takva radnja traje i o njoj odlučuje nadležni sud u BiH, zavisno od toga čija je institucija u pitanju. Ovi predmeti se rješavaju po hitnom postupku.

Po prijedlogu sud može, prema okolnostima slučaja i nakon što ispita njegovu osnovanost, donijeti rješenje kojim će zabraniti dalje vršenje radnje. Sud može o prijedlogu odlučiti odmah, bez prethodnog dostavljanja nadležnom organu na odgovor, ukoliko podaci imaju pouzdan osnov. Bitno je istaknuti da žalba na ovakva rješenja ne odlaže izvršenje. Sudu su data ovlaštenja za meritorno izvršenje, odnosno posredno izvršenje posredstvom drugog suda ukoliko organ ne izvrši rješenja u roku.

Pored ovih ovlaštenja sud može nadležnom organu staviti prijedlog za udaljenje sa dužnosti odgovornog lica, a može, po potrebi, protiv tog lica izreći novčanu kaznu, kao i druge pogodne mjere (zabrana rada u organima uprave).

30. Član 19. Zakona o ravnopravnosti spolova BiH je definirao sudsku zaštitu:

«Svako kome je povrijeđeno pravo osigurano ovim zakonom može pokrenuti odgovarajući postupak pred nadležnim sudom. Tužba nadležnom sudu može se podnijeti i prije okončanja, odnosno i bez pokretanja postupka zaštite kod poslodavca.» Tumačenjem čl. 20. spomenutog zakona, teret dokazivanja nije na strani oštećene, nego tužene osobe, što je također mjera zaštite u smislu efikasnijeg ostvarivanja prava, prije svega žena kao najčešćih žrtava.

Sankcije

31. U skladu sa Zakonom o ravnopravnosti BiH, čl. 27. predviđa kaznu:

«Ko na osnovu spola vrši nasilje, uznemiravanje i seksualno uznemiravanje opisano odredbama čl. 4. ovog zakona, kaznit će se za krivično djelo kaznom zatvora u trajanju od 6 mjeseci do 5 godina. Gonjenje se poduzima po službenoj dužnosti.»

Čl. 28. predviđa novčane kazne: «Novčanom kaznom od 1000 KM do 30.000 KM kaznit će se za prekršaj pravna osoba ako:

ne preduzme odgovarajuće mjere i efikasne mehanizme zaštite protiv diskriminacije po osnovu spola, uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja;

ne preduzme odgovarajuće mjere radi eliminacije i sprečavanja zabranjene diskriminacije po osnovu spola u radu i radnim odnosima, kako je definirano 7. i 8. ovog zakona;

ne osigura planove, programe i metodologije u obrazovnim institucijama, koji će garantirati eliminaciju stereotipnih programa, koji za posljedicu imaju diskriminaciju i nejednakost među spolovima;

ne razvrstava po spolu statističke podatke i informacije koji se prikupljaju, evidentiraju i obrađuju;

ne omogući javnosti uvid u statističke podatke koji se vode shodno ovom zakonu;

na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način javno predstavlja bilo koju osobu, s obzirom na spol.

32. Za prekršaj iz stava 1. ovog člana kaznit će se novčanom kaznom od 100 KM do 1000 KM i odgovorna osoba u pravnom licu, kao i pojedinci koji samostalno obavljaju djelatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana.

Nijedna odredba ovog člana ne može se tumačiti kao ograničavanje ili umanjivanje prava na vođenje krivičnog ili građanskog postupka, pod uslovima propisanim ovim zakonom.

Zaključak:

Na osnovu navedenog, može se zaključiti:

Da država BiH poduzima mjere za osiguranje jednakosti žena i muškaraca u BiH.

Te mjere se odnose na pripremanje zakona i drugih propisa sa ciljem harmoniziranja domaćeg zakonodavstva sa zakonodavstvom EU.

Osnivanjem Agencije za ravnopravnost spolova BiH praktično je uspostavljena mašinerija za bolju zaštitu.

Predviđene su mjere pozitivne akcije u oblastima gdje je neophodna ovakva intervencija u cilju poboljšanja položaja žena u BiH.

Organiziranje i djelovanje gender centara u entitetima (FBiH i RS). Njihov primarni zadatak je, uz druge aktivnosti, integracija gender jednakosti u zakone, programe i politike u BiH.

ČLAN 4. PROMOVIRANJE JEDNAKOSTI IZMEĐU ŽENA I MUŠKARACA

33. Bosna i Hercegovina je učinila značajan napredak u garantiranju pravne jednakosti žena s obzirom da de jure nisu postojale zapreke za jačanje položaja žene u društvu i njenu afirmaciju.

De facto stanje, s obzirom na statistiku u pojedinim područjima života upućuje na to da je položaj žene u bh. društvu stagnirao, posebno nakon rata, te da je njeno učešće u javnom životu svedeno na zabrinjavajuće nizak nivo. Ipak, privrednim oporavkom, koji ide sporo, i jačanjem ženskog nevladinog sektora i civilnih društvenih akcija, u pojedinim segmentima društva dolazi do brze korekcije stanja i u nekim oblastima javnog života, posebno u jačanju političke pozicije žena i ravnopravnijem uključivanju u sve oblike organiziranja vlasti u Bosni i Hercegovini, žene su znatno popravile svoju poziciju.

U ranijem periodu u okviru radnog zakonodavstva BiH ženama se garantira za isti rad jednaka plaća i osigurava posebna zaštita materinstva, zdravstvena i socijalna zaštita na istim principima.

Zaštita materinstva

34. Odredbama entitetskih Zakona o radu garantira se posebna zaštita žene i materinstva, a te odredbe se odnose na:

- zabranu rada žene u podzemnim dijelovima rudnika;
- zabranu diskriminacije žene kod prijema u radni odnos ili otpuštanje sa posla zbog trudnoće ili korištenja porodijskog odsustva;
- pravo na privremeni raspored za vrijeme trudnoće i dok doji dijete na prijedlog nadležnog doktora medicine;
- porodijsko odsustvo u trajanju od jedne godine neprekidno, a za blizance, kao i treće i svako naredno dijete u trajanju od 18 mjeseci neprekidno;
- pravo žene da počne raditi prije isteka porodijskog odsustva i pravo žene na dodatno odsustvo pored dnevnog odmora u trajanju od 60 minuta radi dojenja djeteta;
- pravo žene na skraćeno radno vrijeme po isteku porodijskog odsustva radi njege djeteta prema nalazu i mišljenju ovlaštenog doktora medicine (članovi 70-79 Zakona).

Zabrana štetnog rada za žene, kao privremena mjera, utvrđena je Zakonom o radu i Zakonom o zaštiti na radu, s ciljem zaštite žene i njenog zdravlja dok traju određene okolnosti, a odnosi se na zabranu prekovremenog rada trudnim ženama i majkama s djetetom do tri godine života, zabranu noćnog rada trudnim ženama počev od šestog mjeseca trudnoće i majkama sa djetetom do jedne godine života. U cilju zaštite zdravlja žene, kao stalna mjera u Zakonu o radu je zabrana rada ženama u podzemnim dijelovima rudnika, osim u slučaju ako je žena na rukovodećem mjestu koje ne zahtijeva fizički rad ili u službama zdravstvene i socijalne zaštite. Zabrana štetnog rada, odnosno odredbe o zabrani takvog rada u skladu su sa konvencijama

Međunarodne organizacije rada i to: Konvencijom o zapošljavanju žena prije i poslije porođaja broj 3 iz 1919. godine, Konvencijom o zaštiti materinstva broj 103 iz 1952. godine, Konvencijom o zapošljavanju žena na podzemnim radovima u rudnicima svih kategorija broj 45 iz 1935. godine i Konvencijom o noćnom radu žena zaposlenih u industriji broj 89, revidirane 1948. godine, čije su odredbe ugrađene u zakone Bosne i Hercegovine.

Zaštita porodilje i djeteta potpuno je regulirana zakonima. Zakonom o radu je regulirana zaštita i pravo zaposlene porodilje, dok je Zakonom o dječijoj zaštiti regulirano i utvrđeno pravo djeteta i nezaposlene porodilje.

Osnovna prava zaposlene porodilje su:

Savjetovalište za žene, kao način pomoći u ostvarivanju prava žena, nije predviđeno zakonima, ali tom djelatnošću bave se organizacije koje promoviraju i štite prava žena, a to su nevladine organizacije, koje su fokusirane na rad i pomoć ženama.

35. Kao jedan od najvećih problema sa kojim se, u okviru promoviranja i zaštite prava žena, susreće Bosna i Hercegovina je rast nasilja nad ženama. Refomom zakona iz oblasti krivičnog zakonodavstva olakšano je provođenje mjera na sprečavanju nasilja nad ženama, ali okvir za bolju i efikasniju zaštitu još uvijek nije postignut s obzirom da izmjena zakonodavnog okvira nije definirala mogućnost donošenja privremenih mjera uz pomoć kojih bi se efikasnije štitile žrtve nasilja i da praksa zaštite žena na novim principima još uvijek nije dovoljno zaživjela.

36. Dobra praksa, koja pomaže poboljšanju stanja u ovoj oblasti, jeste uvođenje SOS-telefona za žrtve nasilja, koji funkcioniraju gotovo u svim većim gradovima Bosne i Hercegovine.

U cilju pružanja zaštite ženama žrtvama nasilja, u Bosni Hercegovini otvorila se jedinstvena SOS-linija sa brojem 1209 za zaštitu žena i djece žrtava kućnog nasilja. Ovaj broj jedinstven je za čitavo područje Bosne i Hercegovine s obzirom da je Regulatorna agencija za komunikacije dodijelila licencu za upotrebu jedinstvenog kratkog broja 1290 za sve telefonske servise za prevenciju nasilja u porodici u BiH.

Sigurne kuće i aktivnosti u vezi sa trgovinom ljudima

37. Bosna i Hercegovina nije imala iskustva sa trgovinom ljudima sa kojim se susrela u periodu poslije 1996. godine. Bosna i Hercegovina usvojila je Akcioni plan za sprečavanje trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini i formirala Državnu komisija za praćenje primjene Akcionog plana za sprečavanje trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Pri ministarstvima unutrašnjih poslova entiteta postoje udarne grupe koje djeluju na sprečavanju trgovine ljudima i prostitucije, kao i STOP timovi u koje su uključeni predstavnici ministarstava unutrašnjih poslova i međunarodne zajednice – Evropske policije EUPM.

38. U svrhu suzbijanja trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini i provođenja aktivnijih i efikasnijih mjera, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine u junu 2003. god. imenovalo je državnog koordinatora za BiH.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice podržalo je osam domaćih nevladinih organizacije koje imaju kapacitete za zbrinjavanje žrtava trgovine u Bosni i Hercegovini (kapaciteta 100 mjesta), sa kojima je sklopljen protokol o saradnji. Najveći problem je to što za plan koji su napravile vlasti Bosne i Hercegovine nedostaju finansijska sredstva.

Kako bi se osigurala adekvatna zaštita žrtava trgovine, doneseno je i Privremeno uputstvo za postupanje sa žrtvama trgovine s osnovnim ciljem sprečavanja diskriminacije i zaštite žrtava (žena i djevojčica), koje su najčešće žrtve ovog organiziranog kriminala. Već je inoviran godišnji plan aktivnosti za BiH (2003. god.),

koji ima za cilj da uključi, ojača kapacitete novofomiranog Ministarstva sigurnosti BiH, koje je zaduženo za koordinaciju sa entitetskim ministarstvima unutrašnjih poslova i provođenje aktivnosti na sprečavanju organiziranog kriminala i trgovine ljudima.

Izborne kvote

39. Izbornim zakonom Bosne i Hercegovine propisano je da svaka lista kandidata uključuje kandidate muškog i ženskog spola. Kandidat spola koji je manje zastupljen raspoređuje se na liste kandidata na sljedeći način: najmanje jedan kandidat manje zastupljenog spola među prva dva kandidata, dva kandidata manje zastupljenog spola među prvih pet kandidata i tri kandidata manje zastupljenog spola među prvih osam kandidata itd. Broj kandidata manje zastupljenog spola mora biti najmanje jednak ukupnom broju kandidata na listi podijeljenom sa tri, zaokruženim na prvi niži cijeli broj...

Pomoć ženama poduzetnicama

40. Entitetski gender centri također su izradili projekat obuke i pomoći ženama poduzetnicama, u cilju njihovog osposobljavanja za samostalno vođenje novog i proširenje postojećeg poslovanja u malim i srednjim preduzećima. Cilj ovog projekta je poboljšanje ekonomskog statusa žena podizanjem nivoa znanja i informacija, koje su muškom dijelu populacije lakše dostupne.

ČLAN 5. ELIMINACIJA STEREOTIPA I PREDRASUDA

Bosna i Hercegovina je multietnička i multireligijska zemlja u kojoj tradicija i kultura imaju značajan utjecaj na ponašanje žena i muškaraca i duboko su ukorijenjeni u kolektivnu svijest. U svijesti žena očuvanje porodice i odgoj djece njen su proritetan zadatak i nalaze se u sferi stroge privatnosti.

Porodični život

41. Tradicionalna gender podjela uloga i rada još uvijek postoji u Bosni i Hercegovini. Ono što muškarac radi u porodici poslovi su tehničke prirode (popravke u stanu ili kući i izvan stana ili kuće) i vođenje računa o finansijskim pitanjima. Žene se češće bave kuhanjem, pranjem, peglanjem, odnosno radom koji se klasificira kao "rutinski". Podjela rada u odnosu na brigu i odgoj djece balansiran je među partnerima iako žene još uvijek obavljaju većinu poslova brige o starim osobama i djeci u porodici, tj. još uvijek imaju ulogu neformalnog skrbnika.

42. Istraživački projekat pod nazivom "Kvalitet života" urađen je 1994. godine i uključivao je i pitanje "Ko radi poslove kao što je sređivanje kuće, kuhanje, pranje veša, svakodnevna kupovina namirnica itd. u vašem domaćinstvu?" Prema rezultatima istraživanja, 32,8% muškaraca dijeli sa svojom suprugom ovu vrstu posla, dok 39,3% u potpunosti ostavlja te obaveze svojoj partnerici.

43. Deklarativno su mladi skloniji podjeli rada u domaćinstvu na jednakim osnovama. Mladi koji su bili uključeni u program pod nazivom Život i vrijednosne orijentacije studentske populacije odbijaju "patrijarhalni" koncept porodice prema kojem otac održava porodicu u materijalnom smislu, dok je majka zadužena za domaćinstvo i djecu (83,7%) i podržavaju jednaku raspodjelu rada u domaćinstvu (73,6%).

Trendovi ka promjenama porodične strukture

44. Bosnu i Hercegovinu karakterizira intenzivna pluralizacija porodičnih formi i porodičnog stila života. Osim "klasične" porodice, bračna zajednica vjenčanih partnera sa djecom, koja je još uvijek dominantan porodični oblik, raste broj samohranih roditelja, uvećanih ili reorganiziranih porodica, kao i broj vanbračnih zajednica. Trendovi koji odražavaju te promjene u strukturama porodice slični su onima koje karakteriziraju zapadnoevropske zemlje. Zvanični statistički podaci koji prate ove promjene, kao dio indikatora demografskih promjena, pokazuju sljedeće:

pad prosječnog broja članova domaćinstva,
porast broja vanbračne djece,
porast prosječne starosne dobi majke prilikom rođenja djece i rođenja prvog djeteta,
smanjenje broja sklopljenih brakova,
pad broja razvoda.

Prosječan broj članova domaćinstva

45. U prijeratnom periodu prosječan broj osoba koje žive u domaćinstvu bilježi kontinuirani pad. Prema podacima za 1991. godinu prosječan broj osoba u domaćinstvu iznosio je 3,1, dok je prema popisu u 1931. godine taj broj iznosio 4,9. Jedan od faktora koji utiče na smanjenje broja osoba u domaćinstvu je opadanje broja djece rođene u porodici; prosjek od 1,3 djeteta po porodici (popis iz 1991.). Situacija je slična i sa podacima o broju živorođene djece po ženi.

Djeca rođena u vanbračnoj zajednici

46. U prijeratnom periodu, od 1980. do 1992. godine, u Bosni i Hercegovini imamo porast broja djece rođene u vanbračnoj zajednici. Međutim, u Federaciji Bosne i Hercegovine broj djece rođene u vanbračnoj zajednici opada u periodu od 1996. do 2001. godine.

U Republici Srpskoj broj djece rođene u vanbračnoj zajednici u periodu od 1996 do 2002 godine opada. U 1996 godini od 12324 ukupno rođenih, 1762 ili 14,3% je rođeno u vanbračnoj zajednici.

U 2002 godini od 12376 ukupno rođenih, 1415 ili 11,5% je rođeno u vanbračnoj zajednici.

Bračnom djecom se smatraju samo djeca rođena u braku zaključenom u skladu sa odredbama Osnovnog zakona o braku.

U 1996. godini od 30.481 novorođenih, 26.631 ili 87,37% djece je rođeno u bračnoj, a 3850 ili 12,63% u vanbračnoj zajednici. U 2001. godini od ukupno 24.134 djece, 21.531 ili 89,21% rođeno je u bračnoj zajednici, a 2487 ili 10,79% u vanbračnoj zajednici.

Procjenjuje se da 1996. godina vodi u broju vanbračne djece zbog ratom izazvanih migracionih kretanja (veliki broj razdvojenih porodica, izbjegla i raseljena lica).

Prosječna starosna dob majki prilikom rođenja djeteta

47. Prosječna starosna dob partnera prilikom rođenja prvog djeteta je 26 godina. Prosječna starosna dob majki pri rođenju prvog djeteta je 24 godine, dok je prosjek starosti majke pri rođenju drugog djeteta 27 godina. Možemo konstatirati da i pored ekonomskih problema, koji predstavljaju prepreku stvaranju porodica (stambeni problemi, nezaposlenost itd.) prosječna starost majke pri rođenju prvog djeteta je ispod prosjeka zapadnoevropskih zemalja. Ovdje treba imati u vidu razlike ruralnih i

urbanih područja. Procjenjuje se da se starosna dob majki u urbanim područjima pri rođenju prvog djeteta približava prosjeku u zapadnoevropskim zemljama.

Sklopljeni brakovi

48. Već smo spomenuli da institucija braka gubi svoj značaj, ali to ne podrazumijeva opadanje značaja kojeg ljudi pripisuju porodičnom životu. Međutim, time se nesumnjivo potvrđuje postojanje pluralizacije porodičnih oblika, što potvrđuju podaci o laganom padu broja novih brakova. Podaci iz 1996. godine pokazuju da su na području FBiH bila zaključena 14.692 braka, a 2000. godine 13.894.

U Republici Srpskoj u 1996 godini sklopljeno je 6415 brakova, a 2002 godine 8003, što ukazuje na porast sklopljenih brakova. Većina žena se udaje u starosnoj dobi između 25-29 godina.

Starosna dob i muškaraca i žena povećava se prilikom stupanja u brak. Većina žena se danas udaje u starosnoj dobi između 20 i 24 godine, a većina mladića ženi se u dobi između 25 i 29 godina.

Razvod

49. Zabilježen je porast broja razvedenih brakova u periodu između 1996. i 2002. godine. U 1996. godini bilo je zabilježeno 378 razvoda. Već 1997. godine broj se penje na 1098, a 2002. godine iznosi 1286 razvoda. Glavni uzročnici ovakvog trenda broja razvedenih brakova u Bosni i Hercegovini su posljedice ratnih dešavanja. U ratu su se mnoge porodice razdvojile na duži period. Mnogi bračni partneri su zasnivali vanbračne odnose sa drugim partnerima, što je dovelo do povećanja broja razvoda nakon prestanka ratnih dejstava i ponovne mogućnosti spajanja porodica.

U strukturi razvedenih brakova u 2002. godini, kada je bilo 1286 razvoda, dominiraju porodice bez djece - 512 slučajeva, 355 sa jednim djetetom, te 312 sa dvoje ili više djece.

Republika Srpska raspolaže podacima o razvedenim brakovima za period od 1997. godine do 2002. godine. U 1997 godini je razvedeno 737 brakova, a u 2002. godini 848 brakova. Iz navedenih podataka se ne može sa sigurnošću tvrditi da je došlo do blagog porasta razvoda (to se može vidjeti iz priložene tabele po godinama, gdje broj razvedenih brakova po godinama varira, a u čemu veliku ulogu ima vođenje parničnog postupka i ažurnost sudova.

U strukturi razvedenih brakova u 2002 godini od ukupno 848 razvedenih brakova 415 je bez djece, 228 sa jednim djetetom, a 163 sa dvoje djece i 42 sa troje djece i više.

Oglašavanje slobodnih radnih mjesta

50. U Bosni i Hercegovini oglašavanje slobodnih radnih mjesta još uvijek uključuje kao jedno od pitanja vezano za spol, s tim što se preferira određeni spol, a slična diskriminacija postoji i u odnosu na starosnu dob.

Oglašavanje slobodnih radnih mjesta nosi poruku u kojoj su muškarci i žene predstavljeni u različitim društvenim ulogama, bazirano na tradicionalnoj podjeli uloga među spolovima.

51. Jedna od strategija za privlačenje pažnje na produkt ili uslugu u Bosni i Hercegovini jeste uključivanje osoba koje nisu direktno povezane sa onim što se oglašava, nego kao dio dekoracije ili estetike. Da bi se postigao taj efekat, oglašivači često pribjegavaju prikazivanju seksualnih konotacija.

52. Važeći zakoni o radu zabranjuju poslodavcima oglašavanje slobodnih radnih mjesta samo za muškarce ili samo za žene, osim ako određeni spol nije neophodan uslov za izvršenje određenog posla. Isti zakon propisuje i novčanu kaznu za poslodavca koji lice stavi u nepovoljan položaj na osnovu pripadnosti jednom spolu.

Uloga žene i muškarca u medijima

53. Bosanskohercegovački medijski prostor je doživio relativno malo istraživanja imidža spolova u medijima, gender strukture dizajnera medijskih sadržaja, raspodjele nadležnosti za odlučivanje među spolovima u medijskim kompanijama i socijalizaciji efekata medija sa stajališta uloge žena i muškaraca. Od državnih institucija prvi su gender centri 2002. godine proveli analizu televizijskih kanala, kao i gender strukturu rukovodnih mjesta u elektronskim medijima.

54. Imidž žena i muškaraca u medijima, koji kreiraju javno mnijenje, uglavnom se razlikuje, ali neke zajedničke karakteristike ipak se mogu uočiti. U vezi sa vodećim pozicijama i stručnim znanjem, mediji se češće fokusiraju na muškarce – što je djelimično refleksija “društvene stvarnosti”, a djelimično “očigledno seksističkog pristupa i naročito rezultat nepostojanja planirane politike za nejednake mogućnosti u oblasti javnih medija”. S druge strane, žene, kojima je dato manje prostora u društveno značajnim pitanjima, dominiraju u prezentaciji privatne sfere. U toj sferi one se javljaju u ulozi majki, domaćica, potrošača, pasivne pratnje svojih muževa itd.

Nasilje nad ženama i nasilje u porodici

55. Prema nacrtu Deklaracije UN o eliminaciji nasilja nad ženama, pod nasiljem se podrazumijeva «svaki akt nasilja baziran na pripadnosti spolu, koji rezultira ili može rezultirati u fizičkoj, seksualnoj ili psihičkoj povredi ili patnji žene». Nasilje se, dakle, određuje prema posljedicama koje proizvodi, a ne prema mjestu na kome se događa. Kako se veliki dio nasilja odvija u porodici, važno je naglasiti da «sa ovog stanovišta, nasilje u porodici predstavlja svaki oblik kontrole ili dominacije koji ugrožava ili povređuje fizički ili moralni integritet žene u porodici». (Lukić, 1997.)

56. Uprkos relativno solidnoj zakonskoj regulativi kad su u pitanju krivično pravo i porodični odnosi, praksa je, ipak, drugačija. Bosna i Hercegovina, nažalost, nema institucionalizirane ustanove koje se bave nasiljem u porodici i koje su spremne da pruže pomoć žrtvama tog nasilja. Centri za socijalni rad, koji su organizirani na teritorijalnom principu i postoje u svakoj općini, ustanove su koje rade na osnovu Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti. Njihov djelokrug poslova uspostavljen je navedenim zakonima, finansiraju se iz budžeta, ali finansijska sredstva kojima raspolažu uglavnom su nedovoljna za zadovoljavanje i pokrivanje osnovnih aktivnosti koje su im u nadležnosti.

57. Postoji mnogo organizacija građanskog društva koje pružaju pomoć žrtvama nasilja u porodici (telefonske help linije, skloništa za žrtve nasilja u porodici itd.), koje putem okrivljanja nasilja i uvođenja mehanizama za preduzimanje mjera, dopunjuju operacije države i njenih institucija i aparata koji se bavi problemom nasilja u porodici (policija, sudstvo, centri za socijalnu skrb). Postoje dvije kuće ili skloništa za žene i djecu, žrtve nasilja, na području Federacije Bosne i Hercegovine. (ADL Barcelona, Žena BiH, a na području Republike Srpske u Banja Luci, uz pomoć Vlade, odnedavno postoji "Sigurnosna kuća", a u Modriči nevladina organizacija

"Budućnost", kojima je osnovni zadatak zbrinjavanje i pomoć žrtvama nasilja u porodici.

U dosadašnjem radu postoji dobra saradnja nadležnih državnih institucija sa nekim nevladinim organizacijama. Međutim, uspostavljanje te saradnje nije sistematski riješeno, tako da se ista iskustva mogu uzeti samo kao primjeri dobre prakse za sveobuhvatnije rješavanje ovog problema.

58. Međutim, država nema razrađen akcioni plan i strategiju borbe protiv nasilja. U narednom periodu gender centri, u saradnji sa Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH i sa predstavnicima nevladinog sektora, planiraju provesti aktivnost formiranja radne grupe koja bi radila na izradi ove strategije.

Dostupni podaci i pokazatelji nisu objedinjeni i postoje znatne razlike u odnosu prema stvarnoj dimenziji nasilja nad ženama između zvaničnih statističkih podataka i nezvaničnih podataka koje su prikupile nevladine organizacije koje se bore protiv nasilja (telefonske help linije, udruženja itd.). Podaci do kojih su došle nevladine organizacije pokazuju nivo nasilja u znatnoj mjeri veći od nivoa nasilja prijavljenih krivičnih djela.

Rezultati pojedinih istraživanja

59. Na području BiH nije izvršena niti jedna sveobuhvatna analiza u pogledu bilo kojeg oblika nasilja uopće, ali pojedine NGO vršile su vlastitu analizu. Rezultati analiza se stoga mogu koristiti samo kao okvirni pokazatelji stanja na određenim teritorijalnim područjima i ne radi se o statističkim pokazateljima stanja u BiH.

Značajna istraživačka djelatnost u pogledu nasilja u porodici realizirana je u više lokalnih zajednica – Banja Luci, Trebinju i dr. uz pomoć Unije studenata socijalnog rada banjalučkog univerziteta.

Prema dostupnim podacima lokalnih službi socijalne zaštite za sedam kantona u Federaciji BiH, za nasilje u porodici, prema starosnoj i spolnoj strukturi, utvrđeno je da su svi oblici nasilja /fizičkog, emocionalnog, seksualnog i drugih oblika/ naročito izraženi nad ženskom djecom od 15 do 18 godina i nad ženama iznad 19 godina starosti.

Tabela: Nasilje u porodici djece, omladine i odraslih osoba u FBiH u 2001. god.

Vrsta nasilja	Fizičko nasilje		Emocionalno nasilje		Seksualno nasilje		Drugi oblici nasilja		Ukupno		
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M+Ž
0 do 3	7	3	17	18	1	0	1	0	26	21	47
4 do 6	15	17	62	51	1	0	0	4	78	72	150
7 do 14	67	54	55	83	0	5	7	4	129	147	276
15 do 18	28	33	60	78	1	10	13	18	102	139	241
19 do 27	10	110	21	82	0	13	19	28	50	233	283
28 do 45	22	111	49	88	0	8	42	48	113	255	368
preko 46	15	34	33	47	0	3	19	40	67	124	191
Ukupno	164	362	297	447	3	39	101	142	565	991	1556

U periodu od 1996. do 2001. godine broj intervencija policije zbog zlostavljanja žena ukupno je iznosio 27.961. U istom periodu broj akcija policije u vezi sa prostitucijom i trgovinom ljudima iznosio je 116.

Tabela 5.2. Nasilje nad djecom – krivična djela protiv polnog integriteta djece u RS-u, period 1996.-2002.godine

krivična kvalifikacija nasilja	obljuba ili protivprirodni blud bludnje radnje		pokušaj silovanja polno nasilje pokušaj obljube		silovanje		vanbračna zajednica s maloljetnom osobom		Podvođenje posredovanja u vršenju u prostitucije		Zodovoljavanje polnih strasti pred drugima		Nasilje u porodici fizičko i emocionalno		Vanbračna zajednica s maloljetnikom, zadovoljava polnih strasti pred drugima		Rodoskrvnenje incest		Ukupno			
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	
dob																						
0 do 3		1																		1		1
4 do 6	4	4																		4	4	8
7 do 10	3	8	2	6								1	1					1	6	16	22	
11 do 14	9	14	2	19	4	1			3	2	1			2		2	2	12	47	59		
UKUPNO	16	27	4	25	0	4	0	1	0	3	0	2	2	1	0	2	0	3	22	68	90	

60. Iz Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova prikupljeni su podaci za period od 1996. do 2001. godine, a koji se odnose na:

krivične prijave povodom krivičnih djela silovanja, bludnih radnji, protivprirodnog bluda i obljube nad maloljetnim licem, posredovanja u vršenju prostitucije, ukupno 954,

broj intervencija policije zbog zlostavljanja žena (vidjeti problem policije – uporište), ukupno 27.961,

broj akcija policije u vezi sa prostitucijom i trgovinom ljudima, ukupno 116.

61. U Republici Srpskoj također nema cjelovitih podataka o nasilju nad ženama. Postoje podaci SOS-centra koji od 01. maja 1997. godine funkcionira u Banjaluci u kojem je više od 2000 žena zatražilo pomoć. Više od 70% žena su majke sa djecom, u 99% slučajeva nasilnik je iz porodice, najčešće muž, a u 5% slučajeva nasilnici su ostali članovi porodice. Fizičko nasilje odnosi se na 80% slučajeva, 6% slučajeva odnosi se na seksualno zlostavljanje.

62. SOS-telefoni za žrtve nasilja za sada funkcioniraju u Sarajevu, Banjaluci, Modriči, Prijedoru. Prema podacima SOS-službe koja funkcionira na području Federacije BiH, u periodu od 05.10.2000. do 05.10.2001. godine, dakle, u periodu od jedne godine, na dežurni SOS-telefon javilo se 329 osoba, i to najveći procenat zbog nezadovoljstva iz socijalnih razloga, a zatim slijede fizičko maltretiranje, pa psihičko maltretiranje, nasilje prouzrokovano alkoholizmom.

63. U cilju pružanja zaštite ženama žrtvama nasilja, otvorit će se jedinstvena SOS-linija sa brojem 1209 za zaštitu žena i djece od kućnog nasilja. Ovaj broj će biti jedinstven za čitavo područje Bosne i Hercegovine, s obzirom da je Regulatorna agencija za komunikacije dodijelila licencu za upotrebu jedinstvenog kratkog broja 1290 svim telefonskim servisima za prevenciju nasilja u porodici u BiH.

64. Ne postoji jedinstvena baza podataka o broju podnesenih krivičnih prijava zbog bilo kojeg oblika nasilja. Prikupljajući podatke sa terena, dolazi se do podatka da je u jednom entitetu - FBiH - u periodu od 1996. godine do 2002. godine podneseno 954 krivičnih prijava zbog svih oblika djela protiv tjelesnog integriteta, uključujući i posredovanje u vršenju prostitucije. U istom periodu bilo je 27.961 intervencija policije.

U RS u periodu 2002 i 2003. godine evidentirana su 332 krivična djela nasilja u porodici, a nadležnom tužilaštvu podneseno je 313 krivičnih prijava. U evidentiranim slučajevima nasilje su u 97,4% slučajeva počinili muškarci. U 80% slučajeva žene su bile žrtve nasilja, a druga na udaru bila su djeca.

Krivična djela protiv polnog integriteta u kojima su žrtve djeca do 14 godina, u periodu od 1996.godine do 2002. godine evidentirano je 90 žrtava od kojih je 68. djevojčica.

Uzroci nasilja nad ženama u porodici

65. Uzroci nasilja su najčešće alkoholizam, posttraumatski ratni sindrom ili teška ekonomska situacija. Zajedničko istraživanje o temi "Nasilje nad ženama", baveći se uzrocima nasilja, napravilo je više NGO sa područja BiH. Zaključak je istraživanja da žene nisu spremne da prijave nasilje u kući i porodici. Kao razlog ističu da žene, opterećene patrijarhalnim odgojem, imaju iskrivljenu sliku o nasilju i čak ga tolerišu. Mnoge žene ne prepoznaju nasilje kojim su pogođene, a čak i kada ga prepoznaju, 73% njih, od strane NGO "Infoteka" anketiranih žena, izjavilo je da je za ženu najvažnije da održi porodicu zajedno. Prema istraživanju navedene NGO, samo je 40% žena, koje su bile objekat nasilja, potražilo zaštitu suda, policije ili se obratilo centrima za socijalni rad. NGO nalaze da je policija malo ili nimalo obučena za istragu seksualnih prekršaja uopće ili nasilja u kući, tako da policija može postati prepreka ženama čineći da se žene osjećaju djelimično ili u potpunosti krivima za ovakve slučajeve. Dalje, iznosi se stanovište da su žrtve nasilja, pogotovo seksualnog nasilja, često postidene i ponižene da bi objelodanile svoja iskustva, te da se susreću i sa dodatnim proceduralnim teretima u traženju pravde s obzirom da se izlažu daljnjem psihičkom nasilju u procesu ispitivanja u policiji i na sudu. Taj proces, zapravo, nameće vrlo često ženama osjećaj da su same krive što ime se nasilje desilo ili dešava.

66. Bitno je, također, istaći da ministarstva unutrašnjih poslova, a ni neki drugi organi, ne posjeduju objedinjene i potpune statističke podatke o nasilju nad ženama. To svakako ukazuje na činjenicu da se ovaj problem marginalizira, jer bilo koji zahtjev za ozbiljniji pristup ovom pitanju zahtijevao bi, prije svega, sveobuhvatnu analizu javnih oblika nasilja u BiH, te rasprostranjenosti. Čini se da su prvi koraci učinjeni inkriminiranjem nasilja u porodici, što znači da je taj oblik nasilja dobio svoj lik i

suštinu, ali sama inkriminacija nije dovoljna ukoliko nema sveobuhvatne aktivnosti na podizanju svijesti o integritetu i dostojanstvu ličnosti, o jednakosti, o obavezi svakog pojedinca da jača sopstvene sposobnosti i svijest o svojoj ulozi u porodici i zajednici.

Obrazovanje za jednakost

67. Ova oblast nije obuhvaćena u važećim nastavnim planovima i programima u obrazovnom sistemu na području Bosne i Hercegovine. Imajući u vidu činjenicu da su u toku intenzivne aktivnosti vezane za reformu kompletnog obrazovnog sistema na području cijele BiH, može se očekivati da će predmeti i novi oblici nastavnog plana i programa, i na nivou osnovnih i na nivou srednjih škola, posebnu pažnju posvetiti kontekstu obrazovanja za učešće u demokratksim procesima obrazovanja za jednakost, uključujući i pravo na slobodu izbora i pravo na različitost.

68. Većina novih obrazovnih programa bit će usmjerena na informiranje ljudi o odgovornom i humanom partnerstvu, o problemima ovisnosti i delinkvencije, invaliditetu i razlikama, skrbi o djeci, uspostavljanju kvalitetnog života u porodicima sa mentalno i fizički hendikepiranom djecom, rješavanju problema u procesu odrastanja, seksu i usvajanju odgovornog ponašanja, ograničenju pojave bilo kojeg vida nasilja, prevazilaženju pretpostavki, stereotipa i predrasuda o muškarcima i ženama i njihovim ulogama, podršci raznim tipovima porodice, kao što su hraniteljske porodice i homoseksualna partnerstva itd.

69. U međuvremenu, neke domaće institucije, uz podršku stranih i uz učešće većeg broja NVO, izradile su brojne publikacije, uključujući i publikaciju o prevenciji zloupotrebe djece i pružanju pomoći takvoj djeci, kao i pruručnike u vezi sa edukacijom porodice, ličnom edukacijom i edukacijom za život.

ČLAN 6. TRGOVINA ŽENAMA I EKSPLOATACIJA KROZ PROSTITUCIJU ŽENA

70. Ustav BiH pitanje sprečavanja svih oblika trgovine ženama ili prostitucije posredno uređuje preciziranjem ljudskih prava i osnovnih sloboda. Član 2. utvrđuje da se prava i slobode predviđene Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenim protokolima direktno primjenjuju u BiH, te da ti akti imaju prioritet nad svim drugim zakonima. Stavom 3. istog člana nabrojana su osnovna prava i slobode koja uživaju sva lica u BiH i, između ostalog, Ustavom su zagwarantirani:

- pravo na život, ličnu slobodu i sigurnost,
- pravo da ne budu podvrgnute mučenju ili nehumanom ili ponižavajućem postupku ili kazni,
- pravo da ne budu držana u ropstvu ili potčinjenosti ili na prinudnom ili obaveznom radu,
- pravo na pravičan postupak u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi sa krivičnim postupkom.

Bosna i Hercegovina je ratificirala Protokol za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, kojim se dopunjuje Konvencija Ujedinjenih naroda protiv translacionog organiziranog kriminala, iz 2000. godine.

71. Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine, u okviru Poglavlja XVII, predviđaju se krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom (član 186.).

Ko učestvuje u vrbovanju, prebacivanju, davanju utočišta ili prihvatu osoba, prijeteći ili koristeći silu ili druge oblike prinude, otmicu ili prevaru, obmanu, zloupotrebu vlasti ili tuđe nemoći, ili davanje, ili primanje isplata ili povlastica, kako bi se pribavio pristanak osobe koja kontrolira drugu osobu, u cilju eksploatacije osobe, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

Ko krivično djelo iz stava 1. ovog člana učini prema maloljetniku, kaznit će se kaznom zatvora najmanje pet godina.

Ko organizuje grupu ljudi s ciljem učinjenja krivičnog djela iz stava 1. i 2. ovog člana, kaznit će se zatvorom najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

Ko iz nehata olakša učinjenje krivičnog djela iz stava 1. do 3. ovog člana, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci od pet godina.

Eksploatacija iz stava 1. ovog člana posebno uključuje iskorištavanje drugih putem prostitucije ili drugih oblika seksualne eksploatacije, prinudni rad ili pružanje usluga, ropstvo ili postupke slične ropstvu, služenje pod prinudom ili uklanjanje organa radi transplantacije.

Član 187.

Ko vrbuje, namamljuje ili navodi drugog na pružanje seksualnih usluga radi zarade u nekoj državi, izuzimajući države u kojoj ta osoba ima prebivalište ili čiji je državljanin, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Ko uz korištenje sile ili pod prijetnjom sile ili prevarom, prisiljava ili navodi drugog na odlazak u državu u kojoj nema prebivalište ili čiji nije državljanin, radi pružanja seksualnih usluga za novac,

kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Ako je krivično djelo iz stava 1. i 2. ovog člana učinjeno prema djeci ili maloljetniku, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od jedne do deset godina.

Činjenica da se vrbovana, namamljena, potaknuta, prisiljena ili zavedena osoba već bavila prostitucijom, ne utječe na postojanje krivičnog djela.

Definicije su usklađene sa međunarodnim konvencijama i dovoljan su osnov za procesuiranje ovih djela. Entitetski krivični zakoni također predviđaju krivična djela trgovine ljudima.

Uzroci pojave trgovine ljudima

72. Trgovina ljudima, a posebno trgovina ženama radi vršenja prostitucije, predstavlja problem koji je posljednjih godina postao izuzetno aktuelan na prostorima Bosne i Hercegovine. Naime, otvaranje državnih granica, prelazak na tržišnu ekonomiju, povećanje nezaposlenosti i siromaštva, raspad državne strukture, smanjenje kontrole kretanja u nekim dijelovima Evrope, posebno u centralnoj i istočnoj Evropi, stvorili su povoljne uslove za razvoj ilegalne trgovine, a posebno trgovine ljudskim bićima u svrhu seksualnog iskorištavanja i na prostorima naše države.

73. Trgovina ženama i prostitucija u Bosni i Hercegovini javila se u značajnijem obimu u poslijeratnim godinama, a naročito je bila u porastu u periodu od 1999. do 2000. godine. Za period od 1996. do aprila 1999. godine ne postoje zvanični pokazatelji, jer se ovom problemu nije posvećivalo dovoljno pažnje.

Prema podacima kojim raspolažemo, Bosna i Hercegovina se pojavila kao značajna destinacija za žene žrtve trgovine iz Istočne Evrope od 1996. godine. Kao i druge zemlje u regionu, i Bosna i Hercegovina je doživjela krah djelotvornih struktura pravnog poretka i primjene zakona, veliko međunarodno prisustvo, slabu graničnu kontrolu i veće ilegalno kretanje ljudi u zemlji, odnosno porast organiziranog kriminala

74. U aprilu 1999. godine ministarstva unutrašnjih poslova prvi put su zvanično raspolagala podacima o trgovini ženama i djecom. Pokazalo se da je većina žena kojima se trguje iz Moldavije, Ukrajine, Rumunije i Bugarske. One se pojavljuju u BiH na klasičan način kao konobarice, plesačice, a onda se, u određenom broju slučajeva, primoravaju na prostituciju, uhvaćene u krug dužničkog ropstva i fizičkog i seksualnog nasilja i zlostavljanja.

75. Prema podacima IPTF-a, procjenjuje se da oko 33% žena izjavljuje da su bile žrtve trgovine i da traže pomoć za povratak kući. Druge su izjavile da su dobrovoljno došle, da posjeduju radnu dozvolu za obavljanje poslova plesačice ili konobarica i tamo gdje se ne može utvrditi da postoji uzročno-posljedična veza između te osobe i trgovine ljudima nema ni osnova za bilo kakvo djelovanje u oblasti sprečavanja trgovine ljudima. Karakteristika trgovine ženama u BiH, prema nalazu Gender centra RS jeste da su 40% trgovaca i same žene.

76. Tipične lokacije za prostituciju su noćni klubovi, barovi, striptiz klubovi. Pored domaće klijentele, u određenom procentu u potražnji na tržištu seksa učestvuju i stranci (zaposleni u mnogobrojnim međunarodnim vladinim i nevladinim organizacijama). Za period od 1999. do 2000. postoje dokazi da je u trgovinu ženama umiješana i da je usko saradivala lokalna policija, međunarodna policija i SFOR.

77. Analizirajući dostupne podatke u ovoj oblasti (period 25.07.2001. do 2002. godine, intervjuirano 2120 žena i djevojaka), broj klubova u kojim su operativni radnici nalazili djevojke na poslovima plesačica i sl., kao i broj angažiranih djevojaka, vidljivo je da je broj klubova i broj djevojaka koje nelegalno borave u značajnom padu. Međutim, to nikako ne znači da se smanjio i obim problema. U određenoj mjeri radi se o sofisticiranijem radu i organiziranju posla u vezi sa prostitucijom ili trgovinom ljudima. Djevojke mnogo češće dobijaju dozvole za rad, odnosno ispunjavaju zakonom propisane uslove za dobijanje radne dozvole, a sprega vlasnika klubova i službenika koji bi morali da rade na sprečavanju svih pojava oblika trgovine ljudima je osmišljena i dobro organizirana, pa informacije o predstojećim akcijama i aktivnostima vrlo brzo pronalaze one koji bi za njih najmanje trebali da znaju. Preplašene ili namamljene zaradom, djevojke izbjegavaju tvrdnju da su žrtve trgovine. U pravilu izjavljuju da su tu dobrovoljno, da su se potrudile da ispune sve uslove propisane zakonom za zakonit boravak, da im je dobro, da imaju priliku da zarade, da ne žele povratak u svoju zemlju jer su tamo suočene sa siromaštvom, nesređenim porodičnim odnosima i slično.

Nalazimo da je trend opadanja broja klubova i djevojaka koje su uvučene u lanac trgovine ljudima djelimično i rezultat ujednačavanja pravne regulative u ovoj oblasti, ali i redovne obuke službenika koji su angažirani na provođenju propisa, aktivnijeg učešća timova, posebno osnovanih u okviru Misije UN, formiranja i rada određenih institucija i na državnom i na entitetskom nivou, a prvenstveno aktivnijim i pravilnijim angažiranjem pripadnika ministarstava unutrašnjih poslova i DGS-a.

78. U toku 2001. godine, prema podacima dobijenim iz ministarstava unutrašnjih poslova, na području BiH podneseno je 98 krivičnih prijava protiv 158 lica, od čega je 116 državljana BiH i 42 stranih državljana. Krivične prijave su podnesene zbog postojanja osnovane sumnje da su osumnjičeni počinili krivična djela: trgovina ljudima radi prostitucije (53 lica), posredovanja u prostituciji (44 lica), zasnivanje ropuskog odnosa (4 lica), protivpravnog lišavanja slobode (5 lica). Protiv 42 strane državljanke podnesene su krivične prijave zbog posjedovanja falsificirane putne isprave.

Poduzete mjere u vezi sa sprečavanjem trgovine ljudima

79. Raniji Zakon o imigraciji i azilu BiH nije tretirao nijednom odredbom pitanje trgovine ljudima niti prostituciju; regulisao je pitanja ulaska, boravka I, djelimično, kretanja stranaca, te uređivao uslove sticanja i prestanka azila.

Novi Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu BiH posebno uređuje pitanja žrtava trgovine. Namjera je precizirati postupak prema osobama koje su žrtve trgovine, u smislu pružanja uslova za oporavak i vraćanje u zemlju polazne destinacije, kroz mogućnosti smještaja u ustanove specijalizirane za prihvatanje žrtava trgovine. Osobi koja je žrtva trgovine ljudima omogućuje se da dobije privremeni boravak, da bi joj se omogućilo da učestvuje u postupku u svojstvu svjedoka, odnosno oštećene, da bi se oporavila i da se uz pomoć državnih institucija zaštiti i vrati u svoju zemlju. Trenutno se taj proces odvija uz pomoć IOM (međunarodne organizacije za migracije), ali samo za osobe koje žele dobrovoljno da se vrate.

80. Akcioni plan za sprečavanje trgovine ljudima usvojen na državnom nivou 06.12.2001. godine. Plan precizira uspostavljanje državne komisije za provođenje navedenog plana, kontrolu granica i primjenu zakona, definira izgradnju prihvatnog centra i program zaštite žrtava, kao i pomoć u repatrijaciji, reformu zakonodavstva, prevenciju, obuku, obrazovanje i rad na podizanju svijesti. Planom se uspostavlja koordinacija i protok informacija prema Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice od entitetskih i drugih tijela koja se bave ovom problematikom. Državna komisija za provođenje Plana je reformirana, imenovan je Državni koordinator za Bosnu i Hercegovinu i imenovan stručni tim, koji na državnom nivou čine predstavnici Ministarstva sigurnosti, Ministarstva pravde, Ministarstva vanjskih poslova, Ureda tužioca Bosne i Hercegovine, Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice.

81. U postupku implementacije Akcionog plana, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice donijelo je Privremeno uputstvo za postupanje sa žrtvama trgovine. Tim uputstvom se direktno zahtijeva primjena principa zaštite žrtava trgovine koji proizilaze iz UN konvencije o sprečavanju transnacionalnog organiziranog kriminala i pratećih protokola, kojem je BiH pristupila u Palemu 2000. godine. Izričito se navodi da strana osoba neće biti pritvorena, krivično gonjena ili osuđena zbog nezakonitog ulaska ili boravka u zemlji dok se ne otkloni svaka sumnja da se radi o žrtvi trgovine i da je to djelo direktna posljedica nepovoljnog položaja u kojem se nalaze osobe koje su žrtve trgovine.

U cilju pružanja adekvatne zaštite žrtvama trgovine, potpisan je i Protokol o saradnji sa NGO, kojim se precizira obaveza nadležnih organa (prije svega policije) da osobu za koju postoji sumnja da je žrtva trgovine smjesti u sklonište kojim upravljaju NGO, gdje će joj biti pružena odgovarajuća podrška: pravna pomoć, medicinska zaštita i sl. I Privremeno uputstvo i Protokol dostavljeni su u oktobru ove godine nadležnim državnim i entitetskim organima radi primjene.

82. Udarina grupa je operativni tim formiran istovremeno kad i Komisija za provođenje akcionog plana, dana 03.05.2002. godine. Cilj je operativno djelovanje, osiguranjem hitnog protoka informacija, a ostvaruje se putem članova grupe, kao predstavnika svih državnih i entitetskih organa koji neposredno obavljaju zadatke u vezi sa sprečavanjem trgovine ljudima. Akcenat je na državnim odnosno entitetskim tužiocima koji moraju imati pristup svim informacijama i svim postupcima koji su pokrenuti u vezi sa trgovinom ljudima, radi usmjerenja aktivnosti i ujednačavanja postupka.

83. Pri Ministarstvima unutrašnjih poslova postoje udarne grupe koje djeluju na sprečavanju trgovine i prostitucije, kao i STOP timovi u koje su uključeni predstavnici Ministarstva unutrašnjih poslova i IPTF-a.

Državna granična služba

84. Formiranjem četiri jedinice Državne granične službe Bosne i Hercegovine u mjesecu junu 2000. godine započinje rad DGS-a na zaštiti državne granice i međunarodnih aerodroma, te kontrole prelaska lica i roba. Danas ova služba potpuno kontrolira državnu granicu i međunarodne aerodrome.

Prilikom kontrole prolaska lica preko graničnih prelaza pripadnici DGS-a obavezni su pridržavati se svih zakonskih odredbi vezanih za ovu oblast, kao i poštivanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Poseban akcent u radu Državne granične službe daje se sprečavanju ilegalnih imigracija i trgovine ljudima.

Također, Akademija DGS-a, formirana u julu 2001. godine, čiju će obuku proći svi pripadnici službe, u svojim nastavnim programima ima i obuku o borbi u sprečavanju ilegalne imigracije i trgovine ljudima, naročito ženama i djecom.

85. Bosna i Hercegovina predstavljala je zemlju destinaciju za žene žrtve trgovine, a najčešći način ulaska u BiH je ilegalan, odnosno nelegalan i potpomognut od dobro organizirane mreže kriminalaca. Glavne zemlje porijekla lica navedene kategorije su Ukrajina, Moldavija, Rumunija, Jugoslavija i dr.

86. Od formiranja DGS-a do juna 2002. godine ova Služba je izvršila obradu nad 132 žene koje su ilegalno ušle u BiH ili je ilegalni ulazak naknadno utvrđen. Kod ove kategorije lica, u 21 slučaju utvrđeno je da su za ulazak u BiH koristile falsificiranu putnu ispravu ili vizu, odnosno da su koristile tuđu putnu ispravu.

U 30 slučajeva Državna granična služba pokrenula je prekršajni postupak zbog ilegalnog prelaska državne granice, odnosno zbog ilegalnog boravka u BiH.

Protiv 9 žena pokrenut je krivični postupak zbog posjedovanja krivotvorene putne isprave.

U 16 slučajeva, žene koje su bile predmet obrade ove službe, izjavile su, ili je to naknadno utvrđeno, da su predmet trgovine.

87. Zato što državne institucije Bosne i Hercegovine još uvijek nisu osposobljene za poslove oko zbrinjavanja i repatrijaciju žrtava trgovine ženama, te poslove obavljaju međunarodne institucije u BiH. Državna granična služba je ovim organizacijama predala 43 žene na dalju obradu, zbrinjavanje i repatrijaciju.

Podaci o ženama, stranim državljanima, za koje se osnovano može pretpostaviti da su žrtve trgovine ljudima u cilju seksualnog iskorištavanja, prezentirani su u tabeli x. Sve žene su operativno obrađivane u periodu od formiranja DGS-a, tj. od 01.06.2000. godine do 20.05.2002.

Tabela 6.1. Strane državljanke za koje se sumnja da su bile žrtve trgovine ljudima

Zemlja porijekla/ državljanstvo	Lica koja su ilegalno ušla u BiH ili je to naknadno utvrđeno	Lica koja su koristila krivotvoreni dokument		Lica protiv kojih je pokrenut postupak		Lica koja su izjavila da su predmet trgovine ljudima	Lica koja su predana stranim org. radi dalje obrade, zbrinjavanja i repatrij.
		putna isprava	viza ili odobrenje	Prekršajni postupak	Krivični postupak		
Moldavija	66	6	5	10	6	6	19
Rumunija	38	2	1	9	1	4	9
Ukrajina	22	2	3	10	0	4	14
Rusija	3	1	0	0	1	1	1
Jugoslavija	2	1	0	1	1	1	0
Armenija	1	0	0	0	0	0	0
UKUPNO	132	12	9	30	9	16	43

88. Podaci Međunarodne organizacije za migracije, u čijem je mandatu zbrinjavanje i smještaj žrtava trgovine ljudima, iz izvještaja sačinjenog 14.05.2002. godine, a koji se odnosi na period od jedne godine pokazuju sljedeće:

Tabela 6.2.: Podaci o ženama koje su bile žrtve trgovine ljudima

<i>Država porijekla</i>	<i>Broj osoba</i>	<i>Prosječna starost</i>
Moldavija	206	22,1
Rumunija	179	21,3
Ukrajina	50	25,2
Bjelorusija	5	27,5
Rusija	8	20,4
SRJ	8	23,7
Kazahstan	2	20,5
Mađarska	1	16,7

Prema prezentiranim podacima, ukupno su vraćene 442 osobe.

ČLAN 7. POLITIČKI I JAVNI ŽIVOT

Ustavna i zakonska prava aktivnog i pasivnog biranja

89. Ustav BiH i ustavi entiteta svim građanima garantiraju: pravo na osnivanje i pripadanje političkim strankama, sudjelovanje u javnim poslovima, jednakopravnost pristupa javnim službama, da biraju i da budu birani.

Način ostvarivanja slobode političkog organiziranja i djelovanja, uvjeti osnivanja, registracija i prestanak rada političkih organizacija utvrđen je Zakonom o političkim organizacijama.

90. Izbornim zakonom BiH utvrđeno je da se izbor članova svih organa vlasti vrši na osnovu općeg i jednakog biračkog prava neposrednim i tajnim glasanjem. Prema

istom Zakonu, svaki državljanin BiH sa navršениh 18 godina života ima pravo da bira i da bude izabran u zakonodavna tijela na svim razinama vlasti u BiH.

Iz prethodno navedenih propisa proizilazi da žene i muškarci imaju ista prava radi učešća u političkom i javnom životu.

Ustavno i zakonsko aktivno i pasivno pravo glasa

91. U cilju davanja procjene koje se odnose na aktivno i pasivno pravo glasa sljedeće odredbe člana II Ustava BiH i člana II A. 2, koje se odnose na obavezu Države BiH i entiteta da osiguraju najveću razinu međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda:

Izbornog zakona BiH - pravo glasa i kvota,
Zakona o referendumu - pravo glasa,
Zakona o političkim organizacijama,
Zakona o fondacijama i udruženjima (državni),
Statuta jednog broja parlamentarnih stranaka.

92. Iz analize važećih propisa, kojima se regulira pravo glasanja u Bosni i Hercegovini, proizilazi da svi državljani Bosne i Hercegovini koji imaju 18 godina i prebivalište u Bosni i Hercegovini imaju pravo glasanja, što praktično znači da žene i muškarci imaju isto pravo glasanja na izborima. Iste odredbe sadrže i propisi koji reguliraju pravo glasanja na referendumima. Iz navedenog, značilo bi da žene imaju ista prava kao i muškarci. Međutim, u praksi to izgleda drugačije. Naime, postoji razlika između urbanog i ruralnog stanovništva, pogotovo sa aspekta implementacije jednakih prava za oba spola. U nekim krajevima je uobičajeno da muškarac, «glava kuće», odredi za koga će se glasati, što žene većinom i poslušaju.

93. Također, ne vode se posebne evidencije o postotku glasanja na izborima razvrstane prema spolu. Međutim, nadležna izborna komisija, nakon svakog obavljenog glasanja može dati taj podatak tako što će izvršiti analizu biračkih spiskova za svako biračko mjesto. Takve analize zahtijevaju dodatno vrijeme i određena sredstva za analiziranje biračkih spiskova i ne mogu ih raditi statistički organi. Birački spiskovi su sastavni dio biračkog materijala koji se, prema propisima izbornih komisija, čuvaju određeni period, a služe za provjeru podataka pri rješavanju podnesenih prigovora za pojedine izborne radnje.

Žene u političkim strankama

94. Analizom statuta jednog broja parlamentarnih stranaka vidljivo je da statuti ne sadrže odredbe kojima bi se zabranjivalo ženama da budu članice stranke, niti da učestvuju u radu organa stranke. Rješenja sadržana u Izbornom zakonu BiH kojim se obavezuju sve političke partije da na svojim kandidatskim listama imaju najmanje jednu trećinu kandidata manjinskog spola (naša iskustva pokazuju da su u BiH do danas u postupku kandidiranja za izbore uvijek manjinski spol bile žene) opredijelila su i političke partije da povećaju broj žena u svom članstvu i u organima stranaka. Tako se učešće žena u organima stranaka kreće od 30 do 40%, dok je u organima stranaka manji procenat učešća žena, što je vidljivo iz podataka koji slijede.

95. U cilju analize participacije žena u političkim strankama zatraženi su podaci od 15 parlamentarnih stranaka na razini Parlamenta Federacije BiH, koje su registrirane na području Federacije BiH. Dobijeni su sljedeći rezultati:

Socijaldemokratska partija - SDP BiH

Sudjelovanje žena u ukupnom članstvu je 39,5%.

Glavni Odbor ima 104 člana, od čega je 37 žena (35,5%).

Predsjedništvo stranke ima 11 članova, a dvije su žene (17%).

Od 100 općinskih odbora, u četiri su predsjednice žene (4%).

Stranka za Bosnu i Hercegovinu

Procenat žena u ukupnom članstvu je 41,2%.

Sudjelovanje žena u Izvršnoj komisiji je 31,4%.

Sudjelovanje žena u Predsjedništvu stranke je 14,3%.

Stranka demokratske akcije - SDA

- Glavni odbor ima 109 članova, a 14 je žena (12,84 %).

Predsjedništvo ima 17 članova, jedna je žena (5,88 %).

Hrvatska seljačka stranka BiH - HSS BiH

Veliki je procenat žena u članstvu stranke.

Glavni odbor ima 82 člana, 8 je žena (10%).

Predsjedništvo ima 11 članova, dvije su žene (18,18 %).

Žene su predsjednice dva općinska odbora.

Bosanskohercegovačka patriotska stranka - BPS

- Učešće žena u članstvu i u organima stranke je preko 30%.

Liberalno demokratska stranka - LDS

Sudjelovanje žena u ukupnom članstvu stranke je 30%.

Predsjedništvo ima 25 članova, četiri su žene (16%).

Glavni odbor ima 74 člana, šest je žena (8,11%).

LDS ima 7 potpredsjednika, jedna je žena (14,29%).

Od ukupno 96 predsjednika i potpredsjednika gradskih i općinskih odbora, četiri su žene (4,17%).

BOSS - Bosanska stranka

Sudjelovanje žena u članstvu i u organima stranke je između 30 i 40%.

Republikanska stranka

Sudjelovanje žena u članstvu stranke oko 40%.

Senat stranke ima 15 članova, od toga je 7 žena (46,67%).

Od 5 kantonalnih odbora, žene su predsjednice u tri kantonalna odbora (60%).

Dvije žene su potpredsjednice stranke.

Građanska demokratska stranka - GDS

-U Glavnom odboru stranke je 34% žena,

-U ostalim radnim tijelima stranke je do 50% žena.

Nova hrvatska inicijativa - NHI

-Sudjelovanje žena u članstvu Stranke je od 30 do 40%.

-Predsjedništvo stranke ima 20 članova, dvije su žene (10%).

-Stranka ima Forum žena.

Stranka penzionera-umirovljenika BiH

-Izvršni odbor Stranke ima 9 članova, jedna je žena (%).

-U ostalim tijelima ima 31 član, tri su žene (%).

96. Iz dostavljenih podataka parlamentarnih stranaka (podaci su zatraženi od svih parlamentarnih stranaka, ali neke stranke ni nakon nekoliko traženja te podatke nisu dostavile) vidljivo je da se učešće žena u članstvu stranaka kreće od 30, pa preko 40%, dok se učešće žena u organima stranaka kreće od 20% do 40%.

97. Na prvi pogled moglo bi se reći da je visok procenat učešća žena u strankama i u organima stranke. Međutim, ovo je uglavnom posljedica «pritiska» međunarodne zajednice i određenog broja domaćih stručnjaka iz oblasti izbora da se u Izbornom zakonu utvrdi obaveza stranaka da određeni broj žena bude zastupljen na kandidatskim listama. Ovim su i stranke «prisiljene» da što veći broj žena uključe u svoje članstvo.

Jedan broj stranaka je formirao i «forume žena», kao oblik djelovanja žena u okviru stranke. Ovi forumi se prvenstveno bave položajem žena u okviru stranke, ali imaju mogućnost da utječu i na donošenje odluka u nadležnim institucijama tako što

utvrđuju jedinstvene stavove o pojedinim pitanjima. Pored toga, jedan broj stranaka u svoje statute ugradio je i obavezan postotak učešća žena u članstvu stranke i u organima stranke.

98. Broj žena na kandidatskim listama za zakonodavna tijela na svim razinama vlasti (od općine do Parlamentarne skupštine BiH) utvrđen je Izbornim zakonom BiH (članak 4.19), kojim se obavezuju sve stranke da kandidiraju najmanje jednu trećinu kandidata manjinskog spola. Iskustva pokazuju da su u Bosni i Hercegovini, do danas, u postupku kandidiranja za izbore manjinski spol uvijek bile žene.

Zakonodavna vlast

99. U skladu sa Aneksom 3 Mirovnog sporazuma o Bosni i Hercegovini prve poslijeratne izbore u Bosni i Hercegovini trebalo je da provede Privremena izborna komisija koju je formirala Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Ova komisija je donijela Pravila i propise za provedbu izbora. Prvi izbori održali su se u rujnu/septembru 1996. godine. Domaće vlasti se nisu mogle dogovoriti oko izrade stalnog izbornog zakona po kojima bi se provodili izbori na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini, pa je produžen mandat Privremenoj izornoj komisiji, te je Komisija nastavila sa provedbom svih izbora do 2000. godine (1997,1998. i 2000. godine).

100. U toku 1998. godine Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu fomirao je radnu grupu za izradu Izbornog zakona BiH, koji je donijela Parlamentarna skupština BiH u rujnu/septembru 2001. godine («Službeni glasnik» br.23/01 i br.14/02). U javnoj raspravi oko izrade Izbornog zakona BiH istaknut je i zahtjev da se u izborne propise ugrade odredbe kojima bi se osigurao veći procenat žena u zakonodavnoj vlasti.

Tako se za opće izbore u 1998. godini uvodi obaveza za sve stranke sastavljanja mješovitih kandidatskih lista i osigurava se da se među prvih 9 kandidata rasporede najmanje tri kandidata manjinskog spola (to su u 99% slučajeva žene). To je osiguralo da se na tim izborima kandidira veći broj žena na svim nivoima vlasti. Zatvorene liste koje su korištene za opće izbore 1998. godine omogućile su da se izabere i veći broj žena u zakonodavna tijela na svim razinama vlasti. Tako je u Zastupnički dom Parlamentarne skupštine BiH, od ukupno izabrana 42 zastupnika, izabrano 13 žena ili 30,2% žena.

101. Utvrđena kvota o obavezi 1/3 kandidata manjinskog spola na svim kandidatskim listama primijenjena je i na izbore 2000. godine. Međutim, na ovim izborima otvorene su kandidatske liste, što praktično znači da su birači mogli glasati i za stranku i za pojedine kandidate na listi. Na ovim izborima, prema podacima Izborne komisije BiH, glasalo je ukupno 1.616.313 birača, od čega 798.500 žena birača ili 49,4%. Rezultati izbora su pokazali da je biračko tijelo dalo podršku kandidatima – muškarcima (iako je u biračkom tijelu skoro 50% žena) na svim razinama vlasti. Naročito je drastično smanjen broj žena-zastupnica na državnoj razini u odnosu na 1998. godinu. Na ovim izborima u Zastupnički dom Parlamentarne skupštine izabrane su samo tri žene i 39 muškaraca. U toku mandatnog perioda još jednoj ženi je naknadno (kada je zastupnik-muškarac prihvatio izvršnu funkciju) verificiran mandat, tako da su sada 4 žene-zastupnice u ovom Domu.

102. Veći broj žena izabran je na kantonalnom nivou (prosjeak svih kantona 20%, a 1998. godine 18%) i za Zastupnički dom Parlamenta Federacije BiH (17%, a 1998. godine 15% žena). Za Narodnu skupštinu Republike Srpske za 2000. godinu izabran je manji postotak žena (15%) u odnosu na 1998. godinu (19%) a na opštim izborima

održanim 2002. godine u Narodnoj skupštini od 83 poslanika izabrano je 15 žena ili 18%. Stanje nije vidnije promijenjeno ni kod kasnijeg izbora žena za članove Vijeća naroda.

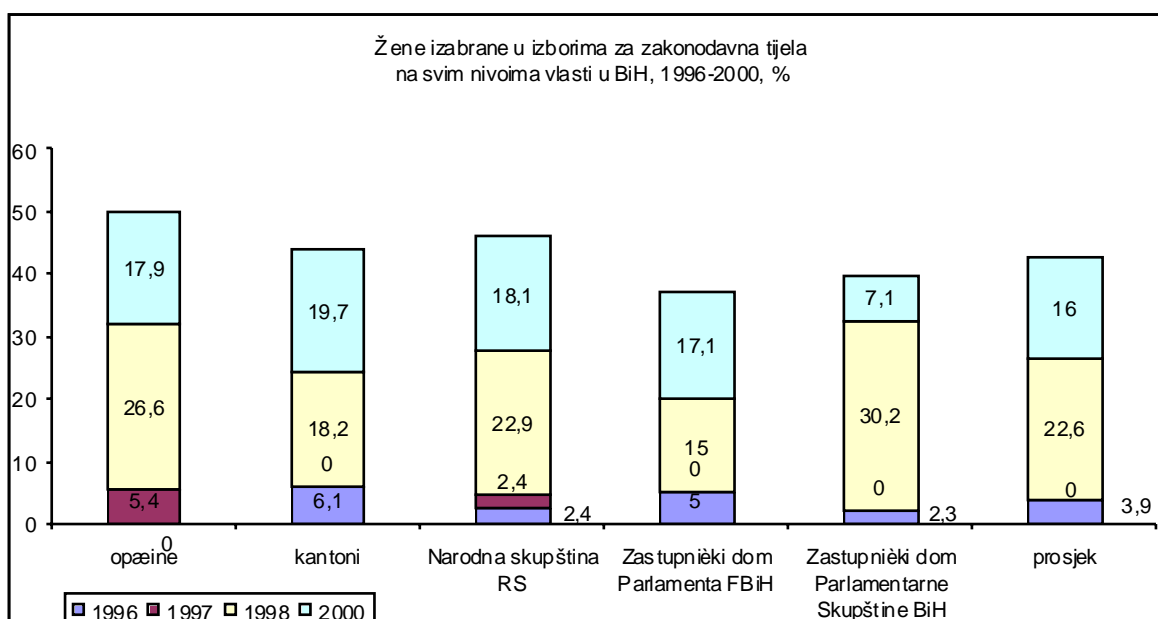
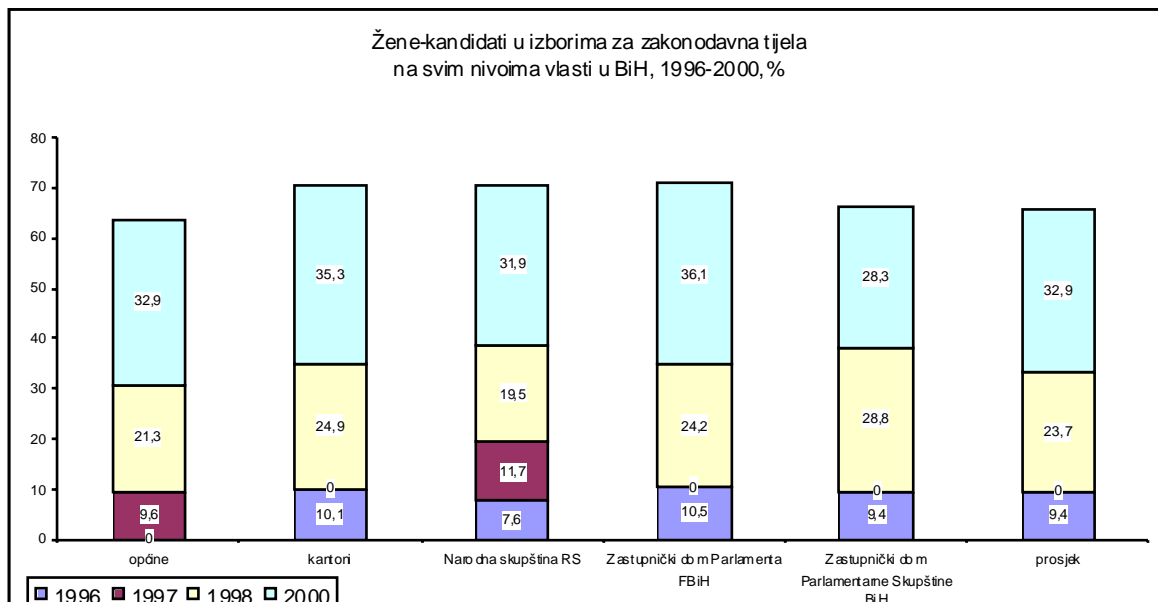
Utvrđena kvota za izbor u općinska vijeća/skupštine primijenjena je 2000. godine, kada je izabrano 595 ili 17,9% žena (izabrano je 2718 muškaraca), dok je na općinskim izborima, 1997. godine, izabrano samo 5,4% žena.

103. Prema raspoloživim podacima, vidljivo je da je primjena obavezne kandidatske kvote osigurala i veći broj žena u zakonodavnim tijelima na svim razinama vlasti, pa je potrebno ovu kvotu zadržati. Primjera radi, na izborima za Zastupnički dom Parlamenta FBiH, 1996. godine izabrano je samo 7 žena ili 5%, a 2000. godine 24 žene ili 17,1%. Iako je kandidatska kvota osigurala veći broj žena u zakonodavnim tijelima, nijedna žena nije predsjednica Parlamenta ni na državnom ni na entitetskom nivou. To upućuje na zaključak da su muškarci u zakonodavnoj vlasti na najvišim funkcijama.

Detaljniji podaci o broju kandidiranih i izabranih žena na svim poslijeratnim izborima na svim razinama vlasti u Bosni i Hercegovini dati su u tabeli 7. 1. koja slijedi:

TABELA 7. 1. Statistički podaci o izbornim rezultatima na svim poslijeratnim izborima

Podaci o učešću žena u izborima za zakonodavna tijela na svim razinama vlasti u Bosni i Hercegovini, od 1996. do 2000. godine								
Izborna razina	Godina							
	Prije uvođenja kvote				poslije uvođenja kvote			
	1996		1997		1998		2000	
	% kandidata žena	% izabranih žena	% kandidata žena	% izabranih žena	% kandidata žena	% izabranih žena	% kandidata žena	% izabranih žena
općine	-	-	9,6	5,4	21,3 ¹	26,6 ¹	32,9	17,9
Kantoni	10,1	6,1	-	-	24,9	18,2	35,3	19,7
Narodna skupština RS	7,6	2,4	11,7	2,4	19,5	22,9	31,9	18,1
Parlament FBiH	10,5	5	-	-	24,2	15	36,1	17,1
Parlament BiH	9,4	2,3	-	-	28,8	30,2	28,3	7,1

104. Na kraju, dolazimo do krajnjeg cilja – «Što više žena u zakonodavnoj vlasti». Normativno smo osigurali da se kandidira 30% žena, ali procenat izabranih žena u zakonodavna tijela na svim razinama vlasti (na posljednjim izborima 2000. godine) mnogo je manji. Razlog za to su «otvorene liste», gdje se svaki birač opredjeljuje za koga će glasati (u našem slučaju birač se opredjeljuje za kandidata-muškarca).

105. Analizirajući podatke o učešću žena-zastupnica u radu radnih tijela zakonodavnih organa na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou, vidljivo je da su žene, od ukupno 130 radnih tijela, predsjednice 26 radnih tijela ili 20%. Ovaj podatak pokazuje da se u većini slučajeva vodi računa da se i ženi omogući (u omjeru koji čine u ukupnom članstvu zakonodavnog tijela) da rukovode pojedinim radnim tijelima u pripremi parlamentarnih zasjedanja.

106. Postoji niz faktora koji «sprečavaju» ženu da se aktivnije bavi politikom. Prvo, naša duga tradicija koja traži striktno razgraničenje poslova u porodici. Ženi je mjesto u kući i prepušten joj je odgoj djece, a muškarac obavlja poslove van kuće i brine o materijalnoj sigurnosti porodice. Tradicija je opredjeljivala i stepen obrazovanja, tako da su muška djeca pohađala univerzitete, a ženska djeca su završavala srednje škole. U Bosni i Hercegovini nisu stvoreni ni uvjeti da se žene koje se opredjeljuju za

učesće u politici dovoljno posvete tom poslu (gdje ostaviti djecu, ko će skuhati ručak i obaviti druge kućanske poslove i dr.), jer taj posao traži i cjelodnevni rad. Žene nemaju dovoljno vremena ni da pripreme svoje izborne programe po kojima bi bile prepoznatljive biračima da im daju svoju podršku pri izboru u zakonodavna tijela.

Sudovi i tužiteljstva

107. Prema ustavima u BiH, sudska vlast je samostalna i neovisna od izvršne i zakonodavne vlasti.

U BiH ima ukupno 100 sudova (po dva suda na državnom i entitetskim nivoima, sud u Distriktu Brčko, te 93 suda na lokalnom nivou).

U ovim sudovima od 934 sudija/sutkinja, 452 žene ili 48,4%.

Veći postotak žena je u sudovima na lokalnom nivou: 428 ili 49,8%, a najveći u Osnovnom sudu Distrikta Brčko 61,5% i u Vrhovnom sudu Federacije BiH gdje su žene zastupljene sa 56,3%.

U sudovima na državnom, na entitetskim nivoima i u Distriktu Brčko nema žena predsjednica sudova.

Na lokalnom nivou, od 93 suda, u 16 sudova žene su predsjednice, ili 17,2%.

TABELA 7.2. Podatci o učešću žena u sudskoj vlasti na svim nivoima u BiH

	UKUPANO SUDACA/ SUTKINJA	ŽENE		MUŠKARCI	
		BROJ	%	BROJ	%
USTAVNI SUD BiH	9	2	22,2	7	77,8
SUD BiH – apelacioni odjel	7	1	16,6	6	83,3
USTAVNI SUD F BiH	9	2	22,2	7	77,8
USTAVNI SUD RS	7	1	16,6	6	83,3
VRHOVNI SUD F BiH	16	9	56,3	7	43,7
VRHOVNI SUD RS	16	1	6,25	15	93,7
OSNOVNI SUD DISTRIKTA BRČKO	13	8	61,5	5	38,5
KANTONALNI I OPĆINSKI SUDOVI U FBiH	587	323	55,0	264	45,0
OKRUŽNI I OSNOVNI SUDOVI RS	272	105	38,6	167	61,4

108. Navedeni podaci pokazuju da se kod imenovanja predsjednika/predsjednica sudova velika prednost daje muškarcima u odnosu na žene. To znači da bez obzira na kvalifikaciju, stručnost i znanje u pravosuđu važnije funkcije, gdje se donose najvažnije odluke i koje su bolje plaćene, pripadaju muškarcima, čime se ženama ne pružaju jednake mogućnosti.

Tužitelji

109. Na području Bosne i Hercegovine postoji ukupno 85 tužiteljstava (dva entitetska, jedno u Distriktu Brčko i 82 na lokalnom nivou. Od ukupnog broja tužitelja - 127, njih 47 su žene, ili 37%.

TABELA 7.3. Žene u tužiteljstvima

	Ukupna n broj	ŽENE		MUŠKARCI	
		BROJ	%	BROJ	%
TUŽITELJI F BiH	53	18	34	35	66
TUŽITELJI RS	73	29	38	44	62
TUŽITELJ DISTRIKTA BRČKO	1	0	0	1	100

U toku je reforma pravosudnog sistema u cijeloj BiH, a to će rezultirati smanjenjem broja sudova i tužiteljstava na lokalnom nivou.

Izvršna vlast

110. Podaci o broju žena nosilaca najviših funkcija izvršne vlasti na državnom, federalnom i kantonalnom nivou pokazuju da je vrlo mali broj žena nosilaca najviših funkcija u izvršnoj vlasti. Nijedna žena nije bila izabrana za člana Predsjedništva BiH na poslijeratnim izborima (1996-2000), ni za predsjednika/dopredsjednika FBiH, niti za premijera entiteta.

111. Od ukupno 6 članova Vijeća ministara BiH jedna je žena (16,7%), a od 15 članova Vlade Federacije BiH dvije žene (13,3%) su ministrice (poljoprivreda i boračka pitanja), a od 19 članova Vlade RS jedna je žena ministrica (pravda).

U svih deset kantona predsjednici kantona su muškarci, a od preko 100 kantonalnih ministara samo je 8 žena (pravosuđe, stambena pitanja, socijalna zaštita i rad i obrazovanje). - podaci za 2000. Dodati podatke za 2002. god.

112. U državnim ministarstvima, Distriktu Brčko i entitetskim ministarstvima ukupno je 540 osoba na rukovodnim radnim mjestima, a njih 136 ili 25,2% su žene.

U upravnim odborima, čije članove imenuju vlade, na području BiH ima ukupno 3310 članova, od toga je 771 žena ili 23,3%. Članovi upravnih odbora najčešće primaju i naknade za rad i donose odluke, što stavlja u prednost muškarce u odnosu na žene.

U 486 obrazovnih institucija na području Federacije BiH 85 žena je direktorica ili 17,5%, a u 137 zdravstvenih organizacija 37 žena su direktorice ili 27%. U Republici Srpskoj od 198 osnovnih škola svega je 25 direktora-žena ili oko 15% (u oblasti gdje su u većini žene).

TABELA 7.4. Sudjelovanje žena u Izvršnoj vlasti.

SUDJELOVANJE ŽENA U IZVRŠNOJ VLASTI					
	Ukupan broj	Žene		Muškarci	
		Broj	%	Broj	%
PREDSJEDNIŠTVO BiH	3	0	0	3	100
VJEĆE MINISTARA BiH	6	1	16,7	5	83,3
PREDSJEDNIK F BiH	2	0	0	2	100
PREDSJEDNIK RS	2	0	0	2	100
VLADA F BiH	15	2	13,3	13	86,7
VLADA RS	19	1	5,3	18	94,7
PREDSJEDNIK KANTONA	10	0	0	10	100

113. U Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH, u poglavlju IX - Javni život, član 15, piše: «Radi ravnopravne zastupljenosti spolova, procenat učešća žena u organima vlasti na svim nivoima, uključujući sudsku, zakonodavnu i izvršnu vlast, kao i sve ostale javne službe, komisije i odbore, uključujući i učešće u tijelima koja predstavljaju državu na međunarodnom nivou, u pravilu će odražavati ravnopravnu zastupljenost spolova.

Sudjelovanje žena u NVO sektoru

114. Zakonom o udruženjima i fondacijama BiH i takvim entitetskim zakonima uređuje se osnivanje, unutrašnja organizacija i prestanak rada udruženja i fondacija. Ovi zakoni ne sadrže odredbe kojim bi se zabranjivao rad žena u NVO sektoru.

Do početka rata 1992. godine u Bosni i Hercegovini su djelovale građanske organizacije koje su se bavile pretežno humanitarnim pitanjima i imale značajan utjecaj na društveni život. Od 1993. godine u Bosni i Hercegovini počinju djelovati domaće nevladine organizacije koje se bave tadašnjim proritnim problemima psihosocijalne podrške. Ženske nevladine organizacije počinju djelovati pod direktnim utjecajem stranih organizacija i donatora. Uglavnom se rad zasniva na pitanjima nepoštivanja ljudskih prava i neodgovornosti vlasti prema problemima nasilja nad ženama, trgovine ženama, ženskim ljudskim pravima i sl.

115. U toku rata žene organizirane u organizacije prihvaćene su od političkog vođstva, ali samo kao nužna i uobičajena fizička i moralna podrška tokom rata. Procesi odlučivanja ostaju i dalje van njihovog domena. Od 1998. godine ženske nevladine organizacije bave se uglavnom: ekonomskim jačanjem, edukacijom žena, pravnim savjetovanjem i zalaganjem, aktivnostima protiv nasilja nad ženama, povećanjem učešća žena u političkom sistemu, kao i smanjenjem konflikata i pomirenjem. Razlozi zašto su žene uključene u rad nevladinih organizacija je osjećaj da se u ovom sektoru manje osjeća dominacija muškaraca, postoji mogućnost zarade (barem privremeno), da imaju šansu da napreduju, nauče nove vještine, da se osjećaju korisnim i imaju osjećaj da nešto postižu.

Žene u sindikatu

116. Prema međunarodnim standardima, žene su morale naći vlastito mjesto unutar sindikalnih struktura. Često su te strukture krute, prilično birokratizirane, u njima dominiraju muškarci, te su, kao takve, «zastrašujuće» za žene. Isto tako tradicionalno, prisustvo žena je nezamjetljivo, te su one slabo zastupljene u izvršnim i rukovodnim tijelima, pregovaranjima ili međunarodnim odnosima. Provodeći statutarne reforme svoje strukture, sindikati nastoje učiniti osjetljivim po rodnim pitanjima i kako bi bile prijateljski orijentisane prema ženama. Savezi sindikata u BiH (SSSBIH i SSSRS) osnivaju Sekciju (danas Forum žena) i Aktiv žena i time formalno zadovoljavaju međunarodne standarde.

- Prema statističkim podacima, SSSBIH ima 101.000 članova, od toga 28.000 čine žene (mislimo da ovo nije precizan podatak, jer žene čine oko 48% zaposlenih).
- Na posljednjem kongresu SSSBIH od 201 delegata 42 su bile žene (svaka grana delegirala je isti broj delegata).
- Predsjedništvo čini 9 članova, 7 muškaraca i 2 žene.
- Glavni odbor čine 33 muškarca, 4 žene i predstavnica Foruma žena SSSBIH, koja nema pravo glasa.
- Kontrolni odbor čini 5 muškaraca i 3 žene.
- Statusnu komisiju čini 5 muškaraca i 1 žena.

117. Žene su slabo ili nedovoljno predstavljene u tijelima odlučivanja, te su u vrhu sindikata nevidljive iako čine oko 45% ukupnog sindikalnog članstva. Lice sindikata je lice sredovječnog muškarca. Žene u ovim strukturama su žene u administraciji ili ekspertice. Postavlja se pitanje koliko dugo će žene plaćati sindikalnu članarinu savezima, koji ne prepoznaju njihove interese. U Sindikatu se ne vodi statistika prema spolu. Iz ukupne aktivnosti Saveza ne može se uočiti podsticanje žena na sindikalnu aktivnost. »Ženska sindikalna aktivnost se ne finansira iz redovnih sredstava Sindikata. Ženske aktivnosti žive zahvaljujući volonterskom radu i entuzijazmu rukovodstva Foruma i Aktiva žena. Obje organizacije su članice ICFTU ženske mreže, dio su Regionalne sindikalne ženske mreže za Južnu i Jugoistočnu Evropu. Uključene su u sve akcije koje ove mreže poduzimaju u svijetu i Evropi. Ostvarile su saradnju sa NVO u zemlji i regiji. Iznalaženjem donacija uspjele su proći

dobar dio edukacije posvećene osnaživanju, sindikalnom organiziranju i djelovanju. Značajna je i međuentitetska saradnja ženskih sindikalnih organizacija u oblasti edukacije i istraživanju položaja žena na tržištu rada, u sindikatu i u javnom životu. Ostvarena je saradnja sa STAR-om, Gender centrom FBiH i uredom MKSS ICFTU u Sarajevu i Banjaluci. Na ovaj način propagiraju se ženska radna prava, ali i osvješćuju žene unutar sindikata.

Analiza podataka za Republiku Srpsku

118. Analizirana su imenovanja na osnovu rodne zastupljenosti. Bez obzira što je obuhvaćen period imenovanja dvije vlade, sa različitim političkim programima i partijskim kadrovima, zajednička im je segregacija ženskog spola u odnosu na muški prilikom imenovanja na različite funkcije. Diskriminacija na osnovu spola prisutna je u svim upravljačkim, administrativno-javnim strukturama RS. Analizirana su imenovanja direktora/direktorica na svim nivoima vlasti, od lokalnog do republičkog nivoa, upravni i nadzorni odbori, imenovanje sudija i sutkinja, tužilaca, sudija porotnika, ekspertnih timova, komisija i raznih odbora za pripremu zakona i drugih projekata, komisija za polaganje stručnih i drugih ispita, predavanja i edukativni seminari, imenovanja lica u savjete fakulteta, zastupanje državnog kapitala u privatizaciji, u periodu od četiri i po godine.

Statistički pokazatelji ukazuju da na mjestima gdje se donose odluke, počevši od lokalnog do republičkog nivoa, potpuno je narušena rodna ravnopravnost. Ako je za 4,5 godine imenovano 319 direktora i samo 17 direktorica, to znači da 319 direktora (osobe muškog spola) imaju pravo da odlučuju o zaposlenim u preduzećima gdje su imenovani, da donose odluke o njihovim plaćama, a najčešće odlučuju upravo o sudbinama ženskog spola, koje, po pravilu, u periodu tranzicije i privatizacije prve dobijaju otkaz. Osim toga, podrazumijeva se da 319 direktora i samo 17 direktorica ostvaruju veću zaradu, što ukazuje da je ekonomska sigurnost veća kod muškaraca, jer su brojniji na mjestima direktora.

119. Ovakav zaključak se može izvesti i kod imenovanja upravnih i nadzornih odbora. Vlada je imenovala 1368 članova upravnih odbora i 181 članicu, 621 člana nadzornog odbora i 93 članice. Ako se uzme u obzir da članovi upravnih i nadzornih odbora najčešće primaju i naknade za rad u upravnom i nadzornom odboru, a osim toga su na izvoru informacija i donose odluke, onda možemo pretpostaviti zbog čega je znatna brojčana prednost muškaraca u odnosu na žene u upravnim i nadzornim odborima.

U razne ekspertne timove, odbore, komisije za polaganje stručnih, pravosudnih i drugih ispita, imenovano je 807 osoba muškog spola i 132 osobe ženskog spola. U ekspertnim timovima (npr. rad na izradi zakona) broj osoba ženskog spola manji je u odnosu na osobe muškog spola, a to se posebno osjeća u onim odborima koji su veoma dobro plaćeni od međunarodnih organizacija.

U fakultetskim savjetima, stručnim komisijama, imenovano je 1998 muškaraca i svega 9 žena, što pokazuje da profesorice na fakultetima nemaju utjecaja na reforme visokog i višeg obrazovanja, a samim tim reforma visokog obrazovanja se provodi bez gender mainstreaminga.

Da su osobe ženskog spola siromašnije od osoba muškog spola u procesu tranzicije primjer je privatizacija državnog kapitala, gdje je imenovano 590 zastupnika državnog kapitala i 82 zastupnice. Na ovom primjeru se vidi očigledna segregacija žena u odnosu na muškarce. To znači da žene vrlo malo učestvuju u privatizaciji državnog kapitala, a posebno će biti zanimljiva analiza gender mainstreaminga u završenoj privatizaciji.

Ovakava uporedna gender analiza pokazuje da je žena u odnosu na muškarca diskriminirana u društvenom i javnom životu i tamo gdje se donose odluke.

Ženama se ne pruža jednaka mogućnost kao muškarcima, što dovodi do potpunog narušavanja rodne ravnopravnosti na štetu ženskog spola.

To je posljedica tradicionalnog shvatanja muškaraca i jednim dobrim dijelom i žena o ulozi materinstva, supruge, majke, domaćice, bake, koja isključuje mogućnost bavljenja bilo čim drugim što bi ugrozilo njene osnovne, prethodno navedene funkcije. Pri tome se vrlo malo potencira uloga muškaraca u porodici, pa se stiče dojam da muškarac, kao otac, suprug, domaćin, nema tu težinu i značaj koju u porodici ima žena. Takvim tumačenjem i stalnim potenciranjem muškarac je formalno «domaćin u porodici koji mnogo radi da bi izdržavao porodicu», a to znači da je predodređen za javni, društveni, politički život. Za razliku od muškarca, žena može da obavlja javnu, društvenu funkciju samo ukoliko stigne da obavi svoju ulogu majke, domaćice, supruge itd. Stalna teza da su muškarci i žene ravnopravni u svim sferama društvenog i javnog života definitivno prestaje da važi zahvaljujući provedenim gender analizama, koje će nam pomoći u dijagnosticiranju problema, kako bismo mogli da utičemo na pozitivne promjene u preuzimanju mnogo važnije uloge osoba ženskog spola u narednom periodu.

ČLAN 8. UČEŠĆE ŽENA U DIPLOMATIJI I MEĐUNARODNIM ORGANIZACIJAMA

120. Žene imaju pravo i mogućnost predstavljati Vladu Bosne i Hercegovine i učestvovati u radu međunarodnih organizacija jednako kao i muškarci, ali zbog svog tradicionalnog položaja u društvu one još uvijek nisu dovoljno zastupljene prilikom međunarodnog predstavljanja zemlje.

Tako u Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, od ukupno 39 pozicija u diplomatskom rangu ambasadora, imenovano je 9 žena ili 23%.

U klasi generalnog konzula od ukupno sedam pozicija imenovane su dvije žene ili 29%.

Na ostalim diplomatskim i konzularnim mjestima, kao i administrativno-tehničkim mjestima, od ukupno 261 zaposlenog, raspoređene su 82 žene ili 31%.

Također je žena, ispred Bosne i Hercegovine, obavljala dužnost potpredsjednice pripremnog odbora za posebno 27. zasjedanje Generalne skupštine OUN posvećeno djeci.

121. U četiri izaslanstva Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine od 25 članova nalaze se četiri žene ili 18%. Od njih četiri, dvije su predsjedavajuće delegacija ili 50%.

Član 9. DRŽAVLJANSTVO

122. Zakonom o državljanstvu Bosne i Hercegovine uređuju se načini, uslovi i postupak za sticanje i prestanak državljanstva BiH. Pored državljanstva BiH postoji i državljanstvo entiteta, te je državljanin entiteta automatski i državljanin Bosne i Hercegovine.

Državljanstvo se stiče:

- 1) porijeklom,
- 2) rođenjem na teritoriji BiH,
- 3) usvajanjem,
- 4) prirođenjem,

5) putem međunarodnog sporazuma,

6) pod uslovima i kada to odobri Vijeće ministara BiH.

Zakonom o državljanstvu propisano je da bračni drug državljanina BiH - strani državljanin, može steći državljanstvo pod sljedećim uslovima:

da je brak trajao najmanje pet godina prije podnošenja zahtjeva i da još uvijek traje u vrijeme podnošenja zahtjeva,

da mu prestane ranije državljanstvo nakon sticanja državljanstva, osim ako se bilateralnim sporazumom ne predviđa drugačije. Prestanak ranijeg državljanstva se ne zahtijeva ako to nije dozvoljeno ili se ne može razumno zahtijevati,

da ima stalno mjesto boravka najmanje posljednje tri godine na teritoriji Bosne i Hercegovine.

123. Bračni status nije od utjecaja na dobijanje državljanstva osim u slučaju kada se državljanstvo traži po osnovu bračne zajednice sa državljaninom/državljanicom BiH, pri čemu se ne pravi razlika po osnovu spolne pripadnosti. Za dobijanje državljanstva bitno je da podnosilac zahtjeva, žena ili muškarac, ispunjavaju uslove utvrđene zakonom koji se ne razlikuju u odnosu na ženu ili muškarca - isti su. Žene, udate ili neudate, imaju jednaka prava kao i muškarci da dobiju, promijene ili zadrže svoje državljanstvo. Smatramo da društveni, kulturni ili, pak, ekonomski faktori ne utiču bitno na uživanje ovih prava žena. Brak sa stranim državljaninom ne utječe na promjenu državljanstva žene, osim u slučajevima kada ona želi da uzme državljanstvo muža (pod uslovima koji su propisani zakonom države iz koje je muž), a predviđena je također mogućnost dvojnog državljanstva ukoliko postoji bilateralni sporazum sa državom iz koje je muž (princip reciprociteta).

124. Prema raspoloživim podacima, u Bosni i Hercegovini podjednako često se dešavaju slučajevi da žene ili muževi uzimaju državljanstvo žene zavisno od opredjeljenja porodice, odnosno izbora mjesta življenja, tako da se može reći da su u Bosni i Hercegovini veoma rijetki slučajevi diskriminacije ili ugrožavanja prava na izbor državljanstva. Državljanstvo majke i oca ima jednaku vrijednost i u skladu sa zakonima Bosne i Hercegovine uvažava se isključivo izbor bračnih drugova.

125. Djeca rođena u braku u kojem su roditelji različiti državljani dobivaju državljanstvo o kojem se saglase roditelji i ako je to zakonima države boravišta ili porijekla supružnika moguće, djeca mogu imati oba državljanstva. Djeca mogu imati samostalne pasoše i mogu putovati na pasoš bilo kojeg od roditelja. Oba roditelja moraju dati saglasnost na putnu ispravu djeteta i dozvolu za putovanje. Dozvola za napuštanje zemlje također se traži i kada su roditelji razvedeni.

Ako je dijete starije od 14 godina života, potreban je njegov pristanak u svim slučajevima iz prethodnog stava.

Djetetova saglasnost se traži ako je starije od 14 godina u svim slučajevima sticanja i odricanja državljanstva.

ČLAN 10. OBRAZOVANJE

126. Značaj obrazovanja kao efikasne mjere u borbi protiv svih oblika diskriminacije protiv žena ogleđa se i u tome da je edukaciji posvećen i poseban dio Konvencije sa odgovarajućim članovima. Jednake mogućnosti obrazovanja u Bosni i Hercegovini zagarantirane su članom II. 3. (L) Ustava Bosne i Hercegovine. Između ostalih prava predviđenih u Ustavu BiH, garantira se pravo na školovanje i obrazovanje. Ustav BiH predviđa da se sva prava uživaju bez diskriminacije po bilo kom osnovu, uključujući spol.

127. U zakonima koji reguliraju obrazovanje utvrđeno je da je obrazovanje djelatnost od posebnog društvenog značaja, dostupno svakome djetetu pod jednakim uslovima, prema njegovim sposobnostima i interesu, a u skladu sa potrebama. Karakteristika svih ovih zakona jeste činjenica da nema diskriminacije među spolovima, osim što su pisani u muškom rodu i kada se govori o učenicima i nastavnicima.

U Republici Srpskoj sistem obrazovanja je centraliziran, a u Federaciji BiH decentraliziran i uređen na nivou 10 kantonalnih jedinica. Karakteristično za Federaciju BiH je da zakonodavstvo nekih kantona dopušta prenošenje obrazovne nadležnosti na općinski nivo, naročito ako postoji spor oko omogućavanja članovima određenih nacionalnih grupa da pohađaju nastavu na svom jeziku. Centralna pozicija kantona u svim segmentima obrazovanja naročito je ojačana činjenicom da se kantoni pojavljuju kao isključivi finansijeri ove djelatnosti. Iz ovog ključnog prava oni crpe i sva ostala prava i obaveze u oblasti obrazovanja.

Rezultat toga je veliki broj zakona i podzakonskih akata u obrazovanju, što stvara privid uređenog obrazovnog sistema, a zapravo ozbiljno dovodi u pitanje njegovu konzistentnost. Obrazovni sistem u Federaciji Bosne i Hercegovine reguliran je zakonima na federalnom i kantonalnim nivoima sa ukupno 47 zakona i 17 podzakonskih akata.

128. Bosna i Hercegovina je u okviru procesa pridruživanja i integracije u evropski prostor obrazovanja, koji je utvrđen u okviru Bolonjske deklaracije, započela proces obrazovne reforme. Refomski proces usmjeren je, prije svega, na usklađivanje i modernizaciju postojećeg brojnog, šarolikog, zatvorenog i stereotipnog obrazovnog zakonodavstva. U okviru ovog procesa jedan od prvousvojenih zakona je Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine, a u pripremi je i Zakon o visokom obrazovanju u BiH.

129. Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH stvoren je okvir za legitimno postupanje svih aktera u obrazovanju, što omogućava bolji kvalitet, ujednačen pristup, mjerljivost i približavanje praksi evropskih i drugih zemalja u svijetu. Važno je napomenuti da je, u okviru Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, koji je također jedan od zakona koji je donesen u posljednjem periodu, posebno utvrđeno da se u obrazovanju, a u vezi sa ravnopravnošću spolova, treba naznačiti važnost davanja jednakih šansi muškarcima i ženama. U čl. 5. ovog zakona se navodi:

»Svi imaju jednaka prava na obrazovanje, bez obzira na spol.»

Obrazovna institucija ne smije vršiti diskriminaciju zasnovanu na spolu u vezi sa:

- uslovima prijema,
- odbijanjem prijema,
- načinom pružanja usluga i beneficija,
- isključenjem iz procesa obrazovanja,
- vrednovanjem dostignutih rezultata u toku obrazovanja,
- jednakim uslovima u stvaranju karijere i profesionalnom usmjeravanju, stručnom usavršavanju i sticanju diploma,
- u drugim mogućim slučajevima.

U čl. 6. istog zakona:

»Nadležne vlasti, obrazovne institucije i druge pravne osobe osigurat će da planovi i programi i metodologije osiguraju uspostavu obrazovnog sistema koji će garantirati eliminaciju nastavnih programa koji sadrže stereotipnu društvenu ulogu muškarca i žene, a koji za posljedicu imaju diskriminaciju i nejednakost spolova.

Sadržaji koji promoviraju jednakost spolova sastavni su dio nastavnog programa za sve nivoe obrazovanja.

Nadležne vlasti, obrazovne institucije i druge pravne osobe će osigurati efikasne mehanizme zaštite protiv diskriminacije i seksualnog uznemiravanja i neće

preduzimati nikakve disciplinske, ili druge kaznene mjere prema osobi, zbog činjenice da se on/ona žalio/la na diskriminaciju, uznemiravanje ili seksualno uznemiravanje, ili je svjedočio/la o diskriminaciji, uznemiravanju ili seksualnom uznemiravanju.»

Dakle, ovaj pravni okvir sasvim je dovoljan da se i u obrazovanju lakše realiziraju aktivnosti koje će popraviti mogućnosti manje zastupljenog spola. Ipak, potrebno je napomenuti da je provođenje ovih mjera dugoročan proces.

130. U cilju analize kretanja spolne strukture obrazovanosti stanovništva u Bosni i Hercegovini, radi poređenja ranijeg stanja sa sadašnjim, potrebno je razmotriti pregled stanja u oblasti obrazovanja u prijeratnom periodu.

a) Analiza podataka iz perioda prije 1992. godine ukazuje na značajne razlike u stepenu obrazovanja žena i muškaraca u BiH:

b) u 1991. godini 44% odraslih žena nije dovršilo osnovno obrazovanje, dok je procenat odraslih muškaraca koji nisu dovršili osnovno obrazovanje znatno manji i iznosi 23%,

c) u 1991. godini samo 30% žena u BiH je postiglo srednje obrazovanje, dok je procenat muškaraca znatno veći i iznosi 49%.

Ove razlike nisu samo posljedica gender nejednakosti u pristupu obrazovnom sistemu. One su djelimično povezane i sa dva demografska faktora: dužim životnim vijekom žena i tendencijom starijih generacija da generalno ostvaruju niži nivo obrazovanja.

131. Trendovi u obrazovanju predstavljaju dokaz da ukupna situacija, kada je u pitanju obrazovanje žena u BiH, ukazuje na poboljšanje u periodu od 1971. do 1991. godine:

a) stepen nepismenosti žena smanjen je za 50 procenta u periodu od 20 godine prije rata u BiH,

b) međutim, u 1991. godini stepen nepismenosti žena u BiH (16,4%) još uvijek je bio viši nego stepen nepismenosti muškaraca (3,4%),

procenat žena sa srednjim i visokim obrazovanjem porastao je u periodu od 1981. do 1991, ali ovi procenti još uvijek su manji nego kad su u pitanju muškarci.

132. Prema podacima koji su dostupni za analizirano stanovništvo BiH, broj obrazovanih osoba čini gotovo isti broj žena i muškarca. Međutim, postoje izrazite razlike zastupljenosti muškaraca i žena unutar određenih kategorija obrazovanja.

Sa gender aspekta, podaci pokazuju znatne varijacije u strukturi kada su u pitanju različiti nivoi obrazovanja. Osamdesetih godina većinu neobrazovanih odraslih osoba činile su žene (oko 75%). U istom periodu žene su bile nedovoljno zastupljene u višim nivoima obrazovanja. Računa se da, od ukupnog stanovništva, muškarci predstavljaju od tri petine do tri četvrtine odraslih sa srednjim ili višim obrazovanjem. (Podaci su prikazani u tabelama u dodatku).

Generalni zaključak je da se spolna struktura u ovim kategorijama promijenila u periodu između 1981. godine i 1991. godine. Kada su u pitanju nivoi obrazovanja, u većini slučajeva može se uočiti poboljšanje jednakosti muškaraca i žena. Do najvećeg poboljšanja došlo se u osnovnom obrazovanju, jer se u 1991. godini, učešće žena povećalo na 49%. Učešće žena u srednjem obrazovanju povećalo se sa 33% na 37%, a kada je u pitanju univerzitetsko obrazovanje, procenat žena se povećao sa 31% na 37%.

133. Stepenu obrazovanosti žena u Bosni i Hercegovini, dakle, povećao se u periodu od 1981. godine do 1991. godine. Najbolji rezultat je postignut na višim nivoima obrazovanja. Procenat žena sa srednjom školom se povećao sa 14% na 24%, a procenat žena sa univerzitetskim obrazovanjem se gotovo udvostručio, povećao se

sa 1,4% iz 1981. godine na 2,7% u 1991. godini. Ipak, opća situacija je da žene i dalje imaju manji nivo obrazovanja nego muškarci.

134. Trend smanjivanja nepismenosti žena prije 1992. godine, povećan broj učešća žena na svim obrazovnim nivoima, te približno isti broj upisanih dječaka i djevojčica 1995. godine (vidjeti analizu, statističke podatke) ukazuje na to da je nejednakost spolova usko povezan sa historijsko-demografskim trendovima i da će, s vremenom, polako nestati.

135. Obrazovni sistem danas u BiH integrira obrazovanje na četiri nivoa i to:

- predškolski odgoj i obrazovanje,
- osnovno obrazovanje,
- srednje obrazovanje,
- više i visoko obrazovanje.

Odgojno-obrazovne institucije u BiH uglavnom su javne ustanove. Školskim zakonima otvorena je mogućnost za privatno obrazovanje i u posljednje vrijeme su intenzivirane inicijative za otvaranjem privatnih institucija na svim nivoima obrazovanja.

136. Značajan segment u kojem država omogućava zaposlenim ženama zbrinjavanje djece jeste i organiziranje institucija predškolskog odgoja.

Predškolski odgoj i obrazovanje, koje inače nije obavezno, ostvaruje se za djecu između jedne i šest godina starosti. U BiH postoji 148 predškolskih ustanova, od toga u FBiH 105 (jaslice i vrtići, a od toga 2 privatna), a obuhvaćeno je 8% djece i zaposleno 749 odgajatelja.

U RS postoji 39 predškolskih ustanova, a obuhvaćeno je 3% djece i zaposleno 435 vaspitača.

Zakonima u BiH je utvrđeno da je predškolski odgoj i obrazovanje integralni dio odgojno-obrazovnog sistema i da je od posebnog društvenog interesa. Predškolski odgoj i obrazovanje je odgovornost općine i spada u nadležnost socijalne službe. Ono nije obavezujuće i obuhvat djece varira od općine do općine.

Predškolski odgoj i obrazovanje može se ostvarivati u predškolskim ustanovama, u specijalnim ustanovama za djecu sa težim smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju i u ustanovama socijalne zaštite gdje se primaju djeca bez roditeljskog staranja. U posljednje vrijeme predškolski odgoj i obrazovanje se uvodi i u redovne osnovne škole.

Finansiranje predškolskih ustanova se provodi tako da osnivač osigurava sredstva za osnivanje i početak rada ustanove, te za odgojno-obrazovni rad, a roditelji participiraju u plaćanju za ishranu i za dio sredstava za odgojno-obrazovni rad.

Općenito, taj obuhvat je daleko ispod nivoa stvarnih potreba.

137. Trenutno, finansiranje je na budžetu općina, tako da sudbina predškolskog obrazovanja i odgoja zavisi od materijalno-finansijske situacije pojedinih općina.

Ukupan broj djece koji trenutno boravi u predškolskim ustanovama znatno je smanjen, što prema raspoloživim podacima govori da je predškolskim obrazovanjem obuhvaćeno veoma mala populacija predškolske djece.

Od ukupnog broja medicinskih i odgojno-obrazovnih radnika zanemarivo mali broj su muškarci. To možemo tumačiti činjenicom da na ovim prostorima postoje predrasude da je ova profesija feminizirana (ženska) profesija, iako se u praksi pokazalo da su muškarci vrlo omiljeni i uspješni vaspitači. Nešto malo drugačija situacija je kada se govori o direktorima ustanova za predškolski odgoj. Zanimljivo je da su direktorice iz reda vaspitačica, a da su direktori izabrani po drugom kriteriju i ne pripadaju vaspitačima niti su radili neke poslove u predškolskim ustanovama.

Ovo potvrđuje konstataciju da se muškarci nalaze na upravljačkim mjestima i mjestima odlučivanja.

138. Osnovno obrazovanje u BiH u školskoj 2002/2003. godini realizira se u ukupno 1864 osnovne škole i sa 364.914 učenika i 20.874 nastavnika, od kojih su 13.502 žene i 7372 muškarci. Detaljniji podaci se nalaze u statističkom dodatku u prilogu – OBRAZOVANJE.

Osnovno obrazovanje je obavezno obrazovanje i ono ima općeobrazovni i odgojni karakter i daje osnovu za svako dalje obrazovanje.

Osnovna škola može biti u društvenoj ili privatnoj svojini. Osnovnu školu kao javnu ustanovu osnivaju uglavnom općine ili kantoni.

Pored redovne osnovne škole postoje još: specijalne osnovne škole i zavodi, paralelne osnovne škole (muzička i baletska) i škola za osnovno obrazovanje odraslih. Osnovno obrazovanje u redovnoj osnovnoj školi počinje sa uzrastom od 6 do 7 godina života i traje 8 godina. Za djecu sa poteškoćama u razvoju, osnovno obrazovanje je obavezno od 7 do 15 godina života.

139. Iako je u svim zakonima u obrazovanju data jednaka mogućnost školovanja i muškoj i ženskoj djeci, činjenica je da postoji razlika u obrazovanju u ruralnim i urbanim područjima. Naime, osnovno školovanje je obavezno, ali postoje dokazi, naročito u manje razvijenim ruralnim područjima, da nije dovoljno učinjeno napora da se osigura školovanje za djevojčice.

Poznate su činjenice da je još prije rata u ruralnim područjima BiH (bihaćki region, Istočna Bosna) uočeno često napuštanje osnovnog školovanja ženske djece da bi radile poljoprivredne i druge poslove u domaćinstvima. Jedan od razloga da djevojčice ne završavaju potpuno osnovno obrazovanje jeste i udaljenost škola od pojedinih ruralnih mjesta.

Stoga se mjere koje treba provesti u okviru zakonodavstva prije svega odnose na puno provođenje svih zakona i međunarodnih smjernica za zaštitu ljudskih prava, a posebno Konvencije o pravima djeteta.

U duhu evropske konvencije nužan je viši nivo garancije i zaštite prava djeteta, da se u svakom slučaju o djetetovim pravima mora primijeniti princip ostvarivanja djetetovog najvišeg interesa.

U okviru nadležnosti rada inspeksijske službe, koja djeluje u okviru Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta, do sada nije imalo zahtjeva za pokretanje bilo kakvog postupka kada je u pitanju kršenje prava žena, odnosno ženske djece u oblasti obrazovanja.

140. Srednja škola može biti u državnoj i privatnoj svojini. Većina postojećih srednjih škola su državne škole. U srednjoj školi se ostvaruju programi redovne srednje škole, uključujući i obrazovanje učenika sa posebnim potrebama, kao i obrazovanje odraslih.

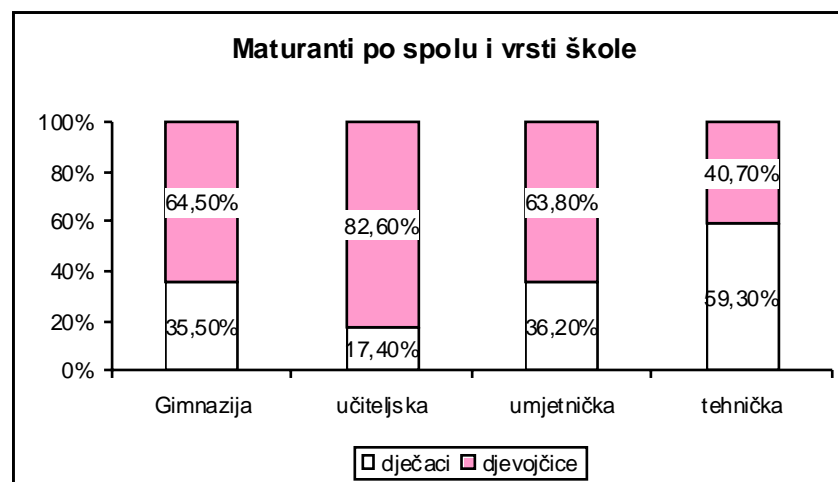
U periodu od 1999. do 2001. godine intenzivirane su aktivnosti u okviru Phare-vet programa na reformi srednjeg stručnog obrazovanja. Ove aktivnosti su predviđene da traju do 2006. godine, do kada je planirano da se izvrši reforma u svim srednjim stručnim školama na području BiH u skladu sa međunarodnim standardima. Uz pomoć Evropske komisije i Svjetske banke u periodu od 2002. do 2006. godine planirana je reforma osnovnog i srednjeg obrazovanje.

141. Učenici se upisuju u srednju školu nakon uspješno završene osnovne škole. Upis se vrši na osnovu konkursa, a u skladu sa pravilima srednje škole.

Obrazovanje u srednjoj stručnoj školi traje obično 3 godine, izuzetno 4 godine, odnosno za manje složena zanimanja 2 godine. U ostalim srednjim školama obrazovanje traje 4 godine, izuzetno 5 godina. Podaci o upisu od 1995. godine ne

ukazuju na značajna odstupanja između upisa muškaraca i žena za bilo koji nivo obrazovanja. S obzirom da se ne zna tačan odnos muškaraca i žena u okviru ukupnog stanovništva, ovi zaključci prilično su spekulativni.

142. U periodu od 1999. do 2000. godine broj djevojaka koje su završile srednju školu bio je nešto manji od polovine (46%). Ovaj podatak vezuje se za činjenicu da je samo 40% njih završilo tehničku školu ili druge zanatske škole, koje imaju veći stepen polaznika nego sve ostale vrste srednjih škola. Međutim, djevojčice predstavljaju većinu kada su u pitanju gimnazije (65%). Također, postoji znatna segregacija unutar kategorije tehničkih i zanatskih škola. U okviru desetak programa koji imaju visok nivo upisnika, kao što su škole za mašinska, elektrotehnička, saobraćajna, građevinska zanimanja dominiraju dječaci. Djevojčice predstavljaju većinu u školama koje su vezane za uslužnu djelatnost, tekstilne škole, medicinske škole, ekonomske i trgovinske škole .

143. Posljednji podaci o broju učenika srednje škole ukazuju na to da spolna struktura varira ovisno od vrste škole. U šk. 1998/1999. godini, od ukupnog broja maturanata u gimnazijama i umjetničkim školama, 65% čine djevojčice, a u srednjim učiteljskim školama 83% su djevojčice. Međutim, većinu maturanata tehničkih i zanatskih škola čine dječaci (59%). Iako podaci o nedovršavanju škole nisu bili dostupni, podaci o upisu iz prethodnih godina ukazuju na to da odnos u spolnoj strukturi maturanata odgovara odnosu pri upisu.

144. Kada je u pitanju nastavak redovnog obrazovanja, djevojčice u ruralnim područjima u manjem broju su nastavljale školovanje u srednjoj školi od djevojčica u urbanim sredinama iz više razloga. Porodice nisu mogle kupovati udžbenike, odjeću i prevozne karte, te su djevojke ostajale u kući i pomagale u kućnim poslovima. Na nastavak školovanja utjecala je i zabrinutost roditelja za moral djevojaka koji može biti promijenjen u gradskim sredinama. Pojedinačni slučajevi pokazuju da su žene, zbog trudnoće i podizanja djece, u manjem procentu završavale studije. Druga dva razloga za zabrinutost koja utječu na smanjenje mogućnosti uživanja prava žena na obrazovanje na ravnopravnoj osnovi u bliskoj su vezi. To je spolno stereotipiziranje u pedagoškim sadržajima (posebno u udžbenicima za osnovno i srednje obrazovanje) i spolna segregacija u srednjoškolskom i profesionalnom obrazovanju, ne na univerzitetskom nivou.

145. Gotovo 99% djece koja se upišu u prvi razred osnovne škole uspješno dođu do petog razreda osnovne škole. Prema ovom pokazatelju ne postoji razlika između dječaka i djevojčica, kao ni između ruralnih i urbanih područja. Nakon završetka četvrtog razreda osnovne škole dolazi do smanjenja broja djece koja nastavljaju

školoвање, a to se posebno odnosi na ruralna područja. U ovim slučajevima posebno su pogođena ženska malodobna djeca.

146. Prije rata visokoškolsko obrazovanje bilo je također centralizirano. Osnivanje, upravljanje i organizacija univerziteta bili su regulirani jedinstvenim zakonom o univerzitetu.

Decentralizacija obrazovanja dovela je visoko obrazovanje u novi položaj i otvorila niz pitanja i problema. Trenutno je visoko obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine na kantonalnom nivou, a u RS na centralnom nivou.

U BiH ima ukupno 7 univerziteta sa 102 visokoškolske ustanove. U okviru visokoškolskih ustanova djeluju fakulteti, akademije i visoke škole.

TABELA 10.1.

Diplomirani studenti u BiH po spolu 1998 – 2002.

		Ukupno	Više škole	Fakulteti	Akademije	Vjerske škole
1998	svoga	3133	686	2377	27	43
	muško	1259	154	1057	10	38
	žensko	1874	532	1320	17	5
1999	svoga	3038	461	2502	59	16
	muško	1283	147	1109	17	11
	žensko	1755	314	1393	42	5
2000	svoga	3673	756	2850	50	17
	muško	1536	245	1250	25	16
	žensko	2137	511	1600	25	1
2001	svoga	4444	1003	3324	92	25
	muško	2025	350	1626	33	16
	žensko	2419	653	1698	59	9
2002	svoga	4319	661	3525	92	41
	muško	1747	236	1453	30	28
	žensko	2572	425	2072	62	13

147. Trendovi gender segregacije mogu biti uočeni i kod višeg obrazovanja. Statistički podaci, koji se nalaze u prilogu, prezentiraju zastupljenost žena u različitim oblastima višeg obrazovanja. Žene predstavljaju većinu u zdravstvenim oblastima (farmacija, stomatologija, medicina), obrazovanju i jezičkim studijima. U poredbi s tim, samo 10% žena su učenici u oblastima kao što su mašinstvo i elektrotehnika, a manje od 25% je uključeno u oblasti kao što su fizička kultura, drumski/cestovni saobraćaj, kriminalistika, rudarstvo.

Nedovoljna zastupljenost žena među izabranim državnim zvaničnicima uslovljena je činjenicom da je samo 37% žena uključeno na političke nauke i može biti razlog za zabrinutost.

148. Znanstvene oblasti koje imaju približno isti broj muškaraca i žena su pravo, ekonomija, arhitektura, biotehničke znanosti.

Nejednaka zastupljenost dječaka i djevojčica naročito je vidljiva na višim nivoima obrazovanja. To se ističe u statističkim podacima koji pokazuju broj upisanih studenata na fakultetima u BiH, naprimjer, na građevinskim, mašinskim, metalurškim elektrotehničkim i sl. fakultetima, gdje je uočljiv nesrazmjerno veći broj upisanih muškaraca u odnosu na žene. Dok se na drugim fakultetima, kao što su prirodno-

matematički, filozofski, pravni, ekonomski ili medicinski uočava nesrazmjerno veliki broj upisanih žena naspram muškaraca. Samo na nekoliko visokoškolskih institucija broj muškaraca i žena približno je jednak, a to su umjetničke akademije, arhitektura ili tehnološki fakulteti. U Sarajevskom kantonu, naprimjer, od ukupno 698 studenata primljenih na Elektrotehnički fakultet, samo njih 140 (20%) su žene; na Saobraćajnom fakultetu, od ukupno 347 studenata, njih samo 36 (10,4%) su žene, Mašinski fakultet prima 402 studenta od kojih su samo 66 (16,4%) žene; na Fakultetu za tjelesnu kulturu 367 studenata su muškarci; od kojih je 37 žena; na Fakultetu kriminalističkih nauka od 1014 studenata samo je 171 (16,9%) žena.

Za razliku od profesionalnog stereotipiziranja u ostalim zemljama, medicina je predominantno područje ženskog interesiranja u BiH, iako procentualno dramatično, kao i u ostalim poljima. U Sarajevskom kantonu, od 904 studenta upisana na Medicinski fakultet 582 su studentice (64,4%). Ipak, spolnu zastupljenost možemo razmatrati i kroz podgrupe: naprimjer, žene dominiraju u ginekologiji, pedijatriji i općoj medicini, dok su hirurzi obično muškarci.

Žene čine većinu u ostalim fakultetima zdravstvene struke kao što su Stomatologija; 422 žene od ukupno 610 studenata (69,8%) i Farmaciji gdje su 344 studenta žene od ukupno 390 studenata (88,2%).

Iz podataka se vidi da je spolna segregacija u obrazovanju očita i raširena i jasno je da muškarci i žene ne uživaju iste uslove za građenje karijere u BiH, te je zadatak države da istražuje ove disproporcijalnosti i da ukaže na sadašnji trend.

TABELA 10.2. Procenat ženskih studenata u odnosu na ukupano upisan broj u nekim visokoškolskim ustanovama, 1999-2000.

	UKUPNO	ŽENSKI STUDENTI	% UKUPNO
<i>Pedagoške akademije</i>	1283	944	73,6%
<i>Više medicinske škole</i>	559	399	71,4%
<i>Umjetničke akademije</i>	618	360	58,3%
<i>Islamske pedagoške akademije</i>	401	172	42,9%
<i>Vjerske škole</i>	583	145	24,9%

Izvor: Statistički godišnj izveštaj 2000.godine, Federalni zavod za statistiku FBiH,

149. Na području Federacije Bosne i Hercegovine u periodu od 1996. do 2000. godine magistriralo je ukupno 348 postdiplomaca od kojih je 126 žena (36,2%). Najveći broj žena koje su magistrirale u ovom periodu su iz oblasti zdravstvene i socijalne zaštite (46 magistara - 36,5%). U RS su raspoloživi podaci koji pokazuju koliko je žena zaposleno sa: doktoratom (12%), sa magistratom (12%), žena sa fakultetskim obrazovanjem (30%) i sa višim obrazovanjem (37%).

Na području Federacije Bosne i Hercegovine u periodu od 1996. do 2000. godine doktoriralo je ukupno 158 doktoranata od kojih su 42 žene (26,58%). Najveći broj žena koje su doktorirale u ovom periodu su iz oblasti zdravstva i socijalne politike (28 žena - 66,6%).

U Republici Srpskoj u periodu od 1999-2002 godine magistriralo je ukupno 104 postdiplomca od čega su 71 muški ili 68%, a 33 ili 32%. U istom periodu doktoriralo je 98 doktoranata, od kojih su 36 muški ili 75%, a 12 žena ili 25%.

150. Najbrojnija nacionalna manjina u BiH su Romi. Istraživanje Centra za zaštitu prava manjina u 1999. godini pokazalo je da je samo 30% ispitanih romskih porodica bilo bez nepismenih članova, a 23% ima 4 ili više članova porodice koji su nepismeni. U FBiH Zavod za statistiku ne vodi evidenciju o stopi pohađanja škole prema nacionalnosti učenika i studenata. Prema tome, nema zvaničnih podataka o broju romske djece koja pohađaju školu, a time nije moguće dati niti gender procjenu.

Najobuhvatniji su podaci u Kantonu Sarajevo koji govore da je 119 romske djece predškolske dobi, od kojih nijedno nije bilo upisano u predškolske ustanove.

U školskoj 1995/96. godini u Kantonu Sarajevo, prema navodima «Naše budućnosti», bilo je oko 582 romske djece u dobi od 7 do 18 godina, od kojih je samo 189 ili 33% redovno pohađalo škole.

Početak školske 2000/2001. godine kroz aktivnosti grupa u zajednici i NVO-a, kao što je slučaj u romskoj zajednici Biberovići u Tuzlanskom kantonu, Općina Sapna, gdje su pripremni razredi organizirani za grupu romske djece tokom 1998/99. Razredi su fomirani na inicijativu odraslih članova romske zajednice u saradnji sa Udruženjem Roma «Kate Acha» i uz pomoć u opremi i priboru iz lokalnih škola. U školskim godinama od 1999. do 2002. NVO «Budi moj prijatelj» - Sarajevo, u partnerstvu sa organizacijom «Save the Children» UK, organizirala je pripreme razrede za romsku djecu iz tri romske zajednice u Kantonu Sarajevo. Prije izvjesnog vremena, za romsku djecu u FBiH uveden je i program «Step-by-Step».

Prema istraživanjama Udruženja Roma «Naša budućnost» iz Sarajeva, u šk.1995/96. god. 582 romske djece školskog uzrasta živjelo je u Kantonu Sarajevo, a samo njih 13 (2%) upisalo se u srednje škole, a 4 (1%) na fakultet.

Postoje specijalne ustanove sa smještajem za djecu s poteškoćama u razvoju, koje se smatraju specijalnim školama. Istraživanja pokazuju da Romi nisu nesrazmjerno zastupljeni u sistem specijalnih škola.

Profesionalno i stručno usavršavanje

151. Pristup stručnom usavršavanju nema elemenata diskriminacije, ali je fragmentiran, unifoman, bez analiza potreba i interesa nastavnika/škole.

Socijalni status nastavnika direktno se odražava na izbor profesije i motivaciju nastavnika za profesionalnim usavršavanjem.

Kada je u pitanju nauka i naučno-istraživački rad u Bosne i Hercegovine, on nije sistemski reguliran.

Anketa UNDP-a (2000.) pokazala je da, slično drugim zemljama u tranziciji u Centralnoj i Istočnoj Evropi, više od 60% mladih namjerava napustiti zemlju ukoliko im se ukaže prilika. Jedan od razloga zbog čega mladi ljudi žele napustiti BiH je neadekvatan obrazovni sistem kao posljedica lošeg rukovođenja, što je dovelo do loših uslova i opreme, zastarjelih nastavnih metoda i neadekvatno standardiziranih kvalifikacija, kao i odvojenosti od istraživačkih i nastavnih dostignuća ostatka Evrope. Međutim, na osnovu konkursa kojeg je u 2001. godini raspisalo Federalno ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta za dodjelu jednokratne novčane pomoći na izradi magistarskog rada dobijamo drugu sliku u odnosu na prethodnu anketu o interesu mladih za naučno-istraživački rad.

Prijavljeno je bilo 179 kandidata, od čega su 94 žene, a 85 muškarci. Odobrene su 23 pomoći i to za 11 žena i 12 muškaraca.

Na konkursu za izradu doktorske disertacije prijavljeno je 132 kandidata, od čega su 51 žene i 81 muškarac. Odobreno je 27 pomoći i to za 16 žena i 11 muškaraca.

Na konkursu za finansiranje realizacije naučno-istraživačkih projekata u 2002/2003. godini prijavljeno je 155 naučno-istraživačkih projekata. Vođe projekata (odgovorni istraživači) za 31 projekat su žene, a za 124 projekta su muškarci.

Usvojeno je 45 naučno-istraživačkih projekata za finansiranje od strane Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta. Na 13 projekata nosioci/vođe projekata su žene, a na 32 muškarci, što govori o kvalitetu žena-istraživača.

Stručna obuka

152. Spolno tipiziranje također je bilo vidljivo u stručnom obrazovanju. Postojale su neke vrste stručnih srednjih škola u bivšoj Jugoslaviji, četverogodišnja tehnička škola koja je kombinirala opće i strukovne sposobnosti i davala maturantima diplomu tehničara, te trogodišnji kurs za kvalifikovanog radnika. Uništenjem mnogih industrijskih postrojenja širom BiH, centri za obuku učenika u privredi su također uništeni. Uz pomoć međunarodne zajednice, neki programi obuke su revitalizirani. Mnogi od ovih projekata bacaju težište na poslove vezane za građevinsku industriju s ciljem pomoći nezaposlenim i, posebno, demobilisanim borcima sa ciljem zapošljavanja u ovim oblastima, imajući u vidu da je industrijska obnova glavni izvor zaposlenja. Najveći napor u ovoj oblasti napravila je Fondacija za zapošljavanje i obuku (ETF) osnovana od strane Svjetske banke, Vlade Federacije i Vlade RS. Projekti obuke koji su posebno namijenjeni ženama, često vođeni od nezavisnih NVO-a, uz međunarodnu donatorsku pomoć, uključuju, između ostalog, kurseve daktilografije, pletenja, šivanja.

Finansiranje kontinuiranog obrazovanja potpuno je prepušteno poslodavcima.

Nekoliko obuka finansiranja dosada je razvijeno:

1. kreditom Svjetske banke za obuku demobilisanih vojnika lica, ratnih invalida i članova porodica poginulih boraca,
2. mjerama aktivne politike prema nezaposlenim u okviru javnih službi za zapošljavanje,
3. individualno i preko preduzeća (u veoma malom obimu).

Nezaposleni mogu dobiti podršku na dva osnovna načina:

kursevima u traženju posla, obuci u korištenju računara i kursevima za sticanje određenih zanimanja u centrima za obuku i rekvalifikaciju, ili u odgovarajućim redovnim ili eksperimentalnim školama;

posebnim projektima obuke i rekvalifikacije radi zapošljavanja koje pripremaju preduzeća, finansiraju javne službe.

Te obuke, koje se odnose, uglavnom, na zanimanja u poljoprivredi i građevinarstvu, te korištenju računara, finansirane su od javnih službi za zapošljavanje i donacija.

153. Evidentno je da na prostoru BiH postoji velika šarolikost u sadržaju udžbenika koja se može okarakterizirati kao spolno stereotipiziranje u pedagoškim sadržajima (posebno u udžbenicima za osnovno i srednje obrazovanje).

Još uvijek se u mnogim programima i udžbenicima nalaze stereotipni primjeri predstavljanja muškarca i žene, naprimjer, žena kao sekretarica, ona koja kuha, čisti, priprema djecu za spavanje, odnosno, muškarca kao rukovodioca, onoga koji zarađuje, uspješnog sportaša i sl. Još uvijek nisu pokrenute procedure da se u budućim nastavnim programima i udžbenicima ne ponove iste predrasude o spolovima.

Na osnovu uvida u sadržaj predmeta, koji se izučavaju u osnovnim i srednjim školama BiH, gotovo da se ne može pronaći sadržaj koji govori o planiranju porodice. Naime, u predmetu Priroda i društvo koji se realizuje od I do IV razreda osnovne škole, u prvom razredu se govori o domu i porodici, odnosno obitelji i rodbini, dok se u drugom razredu nešto više govori rađanju djece i o obavezama roditelja prema djeci i djece prema odraslima.

U predmetu Kultura življenja, demokratija i ljudska prava nema sadržaja koji bilo šta govore o planiranju porodice. Neke osnove djeca dobiju unutar izučavanja predmeta Biologija, a samo oni sretniji, koji imaju savjesne voditelje razreda, u okviru razredne nastave šire obrađuju ovu temu na inicijativu voditelja razreda ili učenika.

Međutim, ovakvo stanje će biti popravljeno jer se u okviru reformisanja sistema obrazovanja uključuju novi sadržaji koji moraju uključiti i gender komponentu.

154. S obzirom na složen sistem organizacije BiH i nadležnosti u vezi sa obrazovanjem, koordinacija je jedno od važnih pitanja u cilju ujednačavanje prakse i

primjene istih standarda u obrazovanju. Entitetski ministri obrazovanja potpisali su 10. maja 2000. godine Deklaraciju i Sporazum o usklađivanju paralelnih obrazovnih sistema. Ovim je preuzeta obaveza da se od školske 2000/2001. godine u svim nastavnim planovima i programima ugrade sadržaji kulturnog, književnog i jezičkog naslijeđa sva tri naroda, te da se u narednom periodu intenzivno radi na ujednačavanju programskih sadržaja, na rasterećenju i osavremenjavanju nastavnih planova i programa.

U tom smislu je od 2000/2001. godine u 4 pilot-škole uveden novi nastavni plan i program, modulamo ustrojen.

Formirana je i Agencija za standarde čiji je zadatak da utvrđuje standarde obrazovanja, da ih provjerava i ocjenjuje kvalitet izrade certifikata. Formirano je i koordinaciono tijelo za harmonizaciju obrazovnih sistema u BiH, koje je sastavljeno, u istom omjeru, od stručnjaka Bošnjaka, Hrvata i Srba.

U okviru Phare programa, u VET sistemu obrazovanja otvoren je proces modulacije nastavnih planova i programa.

155. U Bosni i Hercegovini još uvijek nije zakonom regulirano stipendiranje učenika svih obrazovnih nivoa, kao ni na nivou entiteta. Zasada se stipendije dodjeljuju sporadično iz različitih izvora, prema pravilima i uvjetima onoga ko dodjeljuje stipendije i uglavnom se odabir vrši putem javnog oglašavanja. Istražujući nama dostupne informacije, nismo naišli na spolnu neravnopravnost u pristupu i dodjeljivanju dostupnih stipendija.

156. U okviru projekta «Gender jednakost i ravnopravnost u Bosni i Hercegovini» među podržanim projektima sa temom gendera bilo je i šest projekta sa ciljem u sferi obrazovanja, što je direktna aktivnost iz člana 10. Konvencije. Četiri projekta su bila orijentirana na rad sa izabranim osobama oba spola na razvijanju, promoviranju gendera i razvoju aktivnosti koje bi gender shvatanja involvirali u srednje škole. Jedan projekat je imao za cilj analizu udžbenika Sociologije i Filozofije za srednje škole, koji je uključio i studente sociologije i filozofije Filozofskog fakulteta u Banjaluci i profesore spomenutih predmeta, a rezultat je priručnik za nastavu iz ovih predmeta koji bi zadovoljavao gender aspekte. Drugi projekat se bavio izborom zanimanja populacije osnovne i srednje škole. Ovi projekti su, zapravo, pokazali da rad na programima treba početi sa predškolskim uzrastom, kao i da je neophodan zahvat u školskim programima koji bi inkorporirao gender.

Na osnovu izloženog može se zaključiti:

da je obrazovanje u BiH fragmentirano,

da ne postoji jedinstvena zakonodavna regulativa za cijeli teritorij BiH,

da je pokrenut proces reformi u obrazovanju,

da nema politike stipendiranja i profilirane strategije za zadržavanje mladih u BiH,

da udžbenici u BiH sadrže spolne stereotipe o muškarcima, ženama i njihovim društvenim ulogama.

ČLAN 11. RAD, PENZIJE I SOCIJALNA ZAŠTITA

Prava po osnovu rada

157. Prema važećim zakonima iz oblasti rada u Bosni i Hercegovini zabranjena je svaka vrste diskriminacije po osnovu prava na rad i zapošljavanje. Bosna i Hercegovina je potpisnica više od 66 Konvencija iz oblasti rada (MOR), tako da je u proteklom periodu donijela nove zakone koje je uskladila, u najvećem dijelu, sa Konvencijama MOR-a.

U novo zakonodavstvo su ugrađeni međunarodni radni standardi koji osiguravaju potpunu jednakost svih lica na radu i u pristupu na zapošljavanje, zabranjuje se svaki vid diskriminacije i utvrđuju se prava koja su ekonomski i finansijski održiva, s

obzirom na stanje privrede Bosne i Hercegovine. Sve beneficije po osnovu rada jednake su i za muškarce i za žene.

158. Prema Zakonu o radu, puno radno vrijeme radnika iznosi 40 časova sedmično, dok je prekovremeni rad radnika precizno reguliran, utvrđen Zakonom i zabranjen je radnicima mlađim od 18 godina života, trudnim ženama, majkama sa djecom do 3 godine života i samohranom roditelju ili usvojitelju djeteta mlađeg od 6 godina. Noćnim radom, prema ovom Zakonu, smatra se rad između 22 sata i 6 sati narednog dana, a za radnika mlađeg od 18 godina noćnim radom smatra se rad između 20 sati i 6 sati narednog dana, ako su zaposleni u industriji od 19 sati do 7 sati narednog dana. Trudnim ženama, počevši od šestog mjeseca trudnoće, i majkama sa djecom do jedne godine života, zabranjen je noćni rad, kao i radnicima mlađim od 18 godina života.

Navedene odredbe su potpuno u skladu sa Konvencijama MOR-a, a to su:

1. Konvencija o noćnom radu žena, zaposlenih u industriji – broj 89, revidirana 1948. godine;
2. Konvencija o zapošljavanju žena prije i poslije porođaja – broj 3 iz 1919. godine;
3. Konvencija o zaštiti materinstva – broj 103, revidirana 1952. godine.

159. Svi radnici imaju pravo na dnevni odmor u toku radnog vremena u trajanju od 30 minuta, koje se uračunava u puno radno vrijeme, dnevni odmor između dva uzastopna radna dana od najmanje 12 časova neprekidno i sedmični odmor u trajanju od najmanje 24 časa neprekidno.

Pravo na godišnji odmor je zakonom utvrđeno od najmanje 18 dana, a za maloljetne radnike u trajanju od najmanje 24 radna dana, a sva ostala uvećanja godišnjeg odmora reguliraju se kolektivnim ugovorima i pravilnikom o radu.

160. Zakon garantira svakom radniku pravo na plaćeno odsustvo uz naknadu plate (plaćeno odsustvo) najmanje 5 radnih dana u kalendarskoj godini u slučajevima utvrđenim Zakonom, kao i kolektivnim ugovorom i pravilnikom o radu, dok se neplaćeno odsustvo odobrava do 3 dana u toku kalendarske godine radi zadovoljavanja vjerskih, odnosno nacionalno-tradicijskih potreba, koje je poslodavac dužan odobriti, a na zahtjev radnika može odobriti takvo odsustvo i u drugim slučajevima predviđenim zakonom. Pripravnički staž je jednako dostupan muškarcima i ženama i u onim oblastima koje nisu obično određene za žene. Za vrijeme bolovanja ili spriječenosti za rad, bez obzira na osnov, radnici imaju pravo na naknadu plaće.

Posebno treba posmatrati porodiljsko odsustvo (bolovanje) na koje žena ima pravo uz naknadu plaće u visini prosječne plaće koju je ostvarila u posljednja 3 mjeseca prije otpočinjanja porodiljskog odsustva.

161. Postoji mogućnost za skraćeni rad (rad sa pola radnog vremena) ako to dopušta priroda posla i, u pravilu, i žene i muškarci mogu koristiti ovu mogućnost. Ove beneficije utječu na visinu zarade i ostala prava iz rada, tako da se dosta rijetko koriste u praksi.

Zakonom o radu nije reguliran oblik rada niti data mogućnost za „rad kod kuće”. Ovo pitanje je uređeno novim Općim kolektivnim ugovorom koji se nalazi na raspravi pred partnerima u socijalnom dijalogu, čije se zaključivanje očekuje uskoro.

162. Što se tiče ostalih prava, bračni status ne utiče na poslovnu sigurnost, ali zakoni predviđaju posebne mjere u cilju zaštite žena. Ženama se osigurava posebna zaštita

u trudnoći i zabranjuje rad na svim poslovima koji su štetni po njeno zdravlje i trudnoću.

Internim aktima poslodavac, u skladu sa odgovarajućim propisima, utvrđuje poslove koji su naročito štetni za zdravlje.

Prema Zakonu o radu, žena koja počne raditi prije isteka porodiljskog odsustva ima pravo, pored dnevnog odmora, i na dodatno odsustvo u trajanju od 60 minuta radi dojenja djeteta.

Žena za vrijeme trudnoće, odnosno dojenja djeteta, može biti raspoređena na druge poslove ako je to u interesu njenog zdravstvenog stanja koje je utvrdio ovlašteni ljekar. Ako poslodavac nije u mogućnosti da osigura raspoređivanje na drugi posao, žena ima pravo na odsustvo sa rada uz naknadu plaće, u skladu sa kolektivnim ugovorom i pravilnikom o radu. Privremeni raspored ne može imati za posljedicu smanjenje plaće ženi. Poslodavac može premjestiti ženu na drugo radno mjesto samo uz njen pismeni pristanak.

163. Nije poznato da žene za jednak rad dobijaju nižu plaću od muškaraca.

Naime, prema članu 68. Zakona o radu, plaće zaposlenika se utvrđuju kolektivnim ugovorom, pravilnikom o radu i ugovorom o radu. Tako utvrđena plaća zagantirana je svakom zaposleniku koji radi na određenim poslovima, bez obzira da li se radi o muškarcu ili ženi. Do sada u praksi nije zabilježen nijedan slučaj da se žena-zaposlenica žalila zbog niže plaće u odnosu na muškarca-zaposlenika koji radi na istim poslovima.

Međutim, bolje plaćena radna mjesta nisu dostupna ženama pod istim uvjetima kao i muškarcima.

164. Poslodavac ne može odbiti da zaposli ženu zbog njene trudnoće, ili joj zbog tog stanja otkazati ugovor o radu, ili je, osim u slučajevima kada je to u interesu njenog zdravlja, rasporediti na druge poslove.

Ukoliko postupi suprotno navedenoj odredbi, poslodavac će biti kažnjen novčanom kaznom za prekršaj.

165. Zakonom o radu nije predviđeno koje poslove žene mogu obavljati i kod kuće, ali isto tako ova mogućnost nije zakonom zabranjena, tako da poslodavac i zaposlenik mogu ugovoriti mjesto rada i kod kuće.

- Ukoliko se radi o radnom odnosu, tada će ovi zaposlenici imati sva prava iz radnog odnosa, pa i pravo na bolovanje i godišnji odmor.

- Nivo plaća za ovakav rad zavisiće od toga kolika je visina plaće predviđena pravilnikom o radu, odnosno ugovorom o radu.

Nezaposlenost i izbor zanimanja

166. Prema važećim zakonima ne postoje ograničenja u pogledu ostvarenja prava na zapošljavanje i izbor zanimanja za žene. U periodu tranzicije u kojem se nalazi Bosna i Hercegovina poslodavci se, prilikom zapošljavanja, sada češće odlučuju da zaposle muškarca, ili prvo otpuste žene, kao i za angažiranje radnika nacрно. Ukupni pokazatelji, prema trenutno raspoloživim podacima, ipak, u cjelini pokazuju da je stopa NEZAPOSLENOSTI za Bosnu i Hercegovinu izuzetno visoka i da ima gotovo isti utjecaj na zaposlenost oba spola.

Novonastala situacija je posljedica općeg stanja u privredi. Dijelovi privrede koji bi trebalo da izdržavaju čitavu ekonomiju u stanju su raspada ili potpune transformacije.

167. U situaciji opće transformacije ne možemo govoriti o boljoj ili lošijoj situaciji "ženskih" odnosno "muških" grana na način kako je to bilo moguće u prethodnom

sistemu. U općoj krizi privrede i uz prisustvo velike količine strane pomoći, teško je govoriti o pravilnosti koja ukazuje na prisustvo spolnih distinkcija među granama.

168. Treba napomenuti da postoji jaka veza između društvene uloge žene, njenog obrazovanja, zanimanja i položaja na tržištu rada.

Podaci dostupni na osnovu istraživanja pokazuju da i u Bosni i Hercegovini postoje tipično ženska zanimanja i tipično muška zanimanja. Još uvijek su stereotipi o poželjnim zanimanjima, kao i profesijama, kojima se više bave žene ili muškarci, duboko ukorijenjene.

TABELA. 11.2. Ocjena ugleda pojedinih zanimanja

Zanimanje	Veoma mali	Mali	Srednji	Veliki	Vrlo veliki
Čistačica	51,0	29,9	13,8	3,1	2,2
Zidar	17,4	38,1	30,4	9,7	4,7
Policajac	13,3	24,3	43,7	14,1	4,6
Inžinjer	3,5	9,2	33,9	38,5	14,8
Učitelj	6,6	20,0	47,8	18,9	6,6
Sudija	2,4	4,1	20,2	46,1	27,1
Pjevač	3,6	6,2	19,1	30,5	40,7

169. Vlade entiteta, uz pomoć GEEP projekta Gender jednakost i ravnopravnost u BiH, koji je potpomogla Finska vlada, formirale su vladine urede - gender centre, koji preduzimaju obuhvatne akcije usmjerene na podizanje i jačanje svijesti žena u vezi sa uključivanjem u sve grane privređivanja i stvaranja dohotka.

U Bosni i Hercegovini, u postratnom periodu, došlo je do snažnog jačanja nevladinog ženskog sektora, koji već sada ima izuzetno jak uticaj na kreiranje javnih akcija i podizanje svijesti javnog mnijenja u cilju otklanjanja stereotipa i uobičajenih pravila u odabiru zanimanja i uključivanja žena u sve tokove privređivanja i razvoja društva.

170. Obrazovanije žene nalaze se pred većim izazovom od manje obrazovanih prilikom zapošljavanja. Udio žena u ukupnom broju nezaposlenih radnika je natpolovičan kod srednje, više i visoke stručne spreme. Ta razlika je, doduše, mnogo izraženija kod srednje i više, nego kod visoke stručne spreme. Ako se uzmu u obzir podaci o obrazovnoj strukturi od prije dvadeset godina i broju žena koje su završile fakultete ili više škole u ovom periodu, vidjet ćemo da je broj nezaposlenih žena u ovim grupama izuzetno visok, odnosno broj onih žena koje traže posao sa višim i visokim obrazovanjem izuzetno je visok i ne odgovara strukturi obrazovanja.

171. Podaci zavoda za zapošljavanje pokazuju da je starost muškaraca i žena koji traže zaposlenje uglavnom ujednačena u mlađim starosnim kategorijama. Ne postoje značajne razlike u starosnim grupama od 15 do 25 i od 25 do 35 godina. U prvoj starosnoj grupi 52% muškaraca traži zaposlenje naspram 48% žena, a u drugoj starosnoj grupi odnos iznosi 57% prema 43%. Kako se povećava starost osoba koje traže posao, sve je veće učešće muškaraca. U starosnim grupama od 35 do 45 godina, od 45 do 55, kao i preko 55 godina, učešće muškaraca je od 60% do 90%. Posebno bi trebao zabrinjavati podatak da jedna četvrtina nezaposlenih ima između 36 i 45 godina.

Ovi podaci govore da žene traže posao odmah poslije završetka škole i da, ukoliko ne nađu posao na samom početku, biraju drugu strategiju - zasnivanje porodice. Otuda ima manje žena koje u srednjim godinama traže posao putem biroa za zapošljavanje. Postoji razlika u prosječnoj starosti muškaraca i žena koje traže zaposlenje. Kada je riječ o muškarcima, prosječna starost je 35,5 godina, a kada je riječ o ženama, prosječna starost iznosi 32 godine. Razlika od 3,5 godine rezultat je velikog broja starijih muškaraca koji traže zaposlenje.

11.1) Radno sposobno stanovništvo po popisima

	1971	1981	1991
svega	2205536	2675096	2857092
muškarci (15-64 godine)	1092781	1360016	1500378
žene(15-59 godine)	1112755	1315080	1356719
Učešće radon sposobnog u ukupnom stanovništvu, u %	58,9	64,9	65,3

11.2.) NEZAPOSLENOST u Bosni i Hercegovini 1996 - 2002

godina	ukupno	muški	žene	žene u %
1996	298.822	186.529	111.293	37,23
1997	364.856	206.037	154.819	42,43
1998	398.469	221.535	176.961	44,41
1999	409.290	225.155	184.135	44,98
2000	421.198	230.412	190.786	45,29
2001	416.753	226.871	189.882	45,56
2002	435.505	239.498	196.007	45,00

11.3.) ZAPOSLENOST u Bosni i Hercegovini 1996 – 2002

godina	ukupno	muški	žene	žene u %	Napomena nedostaju pdaci iz:
1996	244.561	157.568	86.993	35.57	RS
1997	259.889	167.564	92.325	35.52	RS
1998	651.314	439.826	211.488	32.47	
1999	630.890	428.607	202.283	32,06	
2000	639.053	432.657	206.396	32,29	
2001	625.643	426.007	199.636	31,90	
2002	624.914	425.859	199.055	31,85	

Izvor podataka: Agencija za statistiku BiH.

Tabela 11.3. Prosječne mjesečne plaće, 1998-2002. godine (u KM)

Starosna struktura	Nezaposlenost u %
19-24	34.8
25-49	13.4
50-60	9.7
UKUPNO	16.1

BOSNA I HERCEGOVINA					
	1998	1999	2000	2001	2002
Neto plaća	296	343	374	443	446
Bruto plaća	454	503	541	652	660
Rast-neto plate (%)	n.a.	15.9	9.0	18.4	0.7
Rast-bruto plate (%)	n.a.	10.8	7.6	20.5	1.2

FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE					
	1998	1999	2000	2001	2002
Neto plaća	329	374	414	443	483
Bruto plaća	507	551	626	652	710
Rast-neto plate (%)	n.a.	13.7	10.7	7.0	9.9
Rast bruto plate (%)	n.a.	8.7	13.6	4.2	8.9

REPUBLIKA SRPSKA					
	1998	1999	2000	2001	2002
Neto plaća	170	216	277	309	347
Bruto plaća	256	314	387	444	528
Rast-neto plate (%)	n.a.	27.1	28.2	11.6	12.3
Rast –bruto plate (%)	n.a.	22.7	23.2	14.7	18.9.

Izvor podataka: Statistički bilten 4,2003, Agencija za statistiku BiH
 Napomena: Distrikt Brčko –različita metodolog. prikupljanja podataka o plaćama.

BRČKO DISTRIKT BIH					
	2001	2002			
Neto plaća	504	676			
Bruto plaća	792	1031			
Rast-neto plate (%)	n.a.	34.1.			
Rast-bruto plate (%)	n.a.	30.2			

Napomena: U zavodima za statistiku plaće se ne vode po spolu.

Tabela 11.4. Nezaposlenost po starosnoj dobi za 2001. godinu

Izvor: Studija o mjerenju životnog standarda (LSMS Maj 2002.) i Izvještaj o humanom razvoju Bosna i Hercegovina

Tabela 11.(4a) Broj i struktura evidentirane nezaposlenosti 2001. godina

	Bosna i Hercegovina		Federacija BiH		Republika Srpska	
	Broj	Procenat	Broj	Procenat	Broj	Procenat
A. Broj nezaposlenih						
Ukupno	423.526	100	275.777	100	147.749	100
B. Pol						
Muškarci	234.731	55.4	148.084	53.7	86.647	58.6
Žene	188.795	44.6	127.693	46.3	61.102	41.4
C. Dob						
Do 26	116.441	27.5	82.292	29.8	34.149	23.1
27-39	175.008	41.3	114.723	41.6	60.285	40.8
40-49	89.138	21.0	54.273	19.7	34.865	23.6
50 i više	42.939	10.1	24.489	8.9	18.450	12.5

Izvor podataka: Statistički godišnjak 2001, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, Statistički podaci o ekonomskim i drugim trendovima, februar 2002, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, Mjesečni statistički pregled, 4/2002, Zavod za zapošljavanje Republike Srpske.

Tabela broj 11.(5.) Broj korisnika programa od nezaposlenosti

	1997	1998	1999	2000	2001
A. Korisnici naknada za nezaposlenost (u hiljadama)					
Bosna i Hercegovina	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Federacija (godišnje)	14.0	29.4	34.0	27.4	36.2
Federacija (kraj godine)	2.0	4.0	2.3	2.9	3.3
Republika Srpska (kraj godine)	n.a.	n.a.	n.a.	1.3	1-6
B. Prosječan iznos naknada za nezaposlenost (u KM)					
Bosna i Hercegovina	n.a.	n.a.	n.a.	169.0	153.7
Federacija	n.a.	n.a.	n.a.	144.3	155.1
Republika Srpska	n.a.	n.a.	n.a.	193.6	152.3

Izvor: Federalni zavod za zapošljavanje (intemi materijal), Federacija BiH, Sarajevo; Mjesečni pregled, No. 4/2001, Zavod za statistiku Republike Srpske.

Tabela 11.(6) Broj radnika na čekanju, Federacija 1997-2001.g.

	1997	1998	1999	2000	2001 (juli)
Ukupno	87781	70985	53912	40262	31991
Industrija i rudarstvo	58560	47951	36721	28927	21260
Poljoprivreda i ribarstvo	2460	1754	1199	741	680
Šumarstvo	730	525	290	0	0
Vodoprivreda	115	114	74	181	131
Građevinarstvo	7752	6464	5514	4406	4092
Transport i komunikacije	4828	3650	2630	2000	1983
Trgovina	5758	4703	3646	2661	2540
Ugostiteljstvo i turizam	1071	748	678	576	690
Umjetnost i zanati	1868	1846	1426	0	0
Javne komunal.usluge	243	129	110	7	7
Finansijske i ostal.usluge	3596	2627	1413	713	543

Obrazovanje i kultura	338	196	114	9	22
Zdravstvo i soc.zaštita	299	139	56	9	17
Javna administracija	165	94	41	17	26

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički podaci o ekonomskim i ostalim trendovima, nekoliko izdanja.

NAPOMENA: Nepsjedujemo uporedne podatke za RS.

Privatni sektor

172. U periodu transformacije ekonomije i privatizacije, jedna od mogućnosti zapošljavanja je i otvaranje privatnog posla. Međutim, teško je detaljno analizirati ovaj sektor, jer se ne mogu pronaći pouzdani podaci o broju zaposlenih u sektorskoj analizi zaposlenih u privatnom sektoru, kao ni o fizičkoj veličini i vrijednosti proizvodnje u privatnom sektoru. Prosječan broj zaposlenih u privatnom sektoru iznosi oko 2 radnika na jednu privatnu firmu, tako da se privatni sektor može opisati kao nerazvijen, okrenut porodičnim poslovima, zanatskim ili trgovinskim uslugama.

173. Prema dostupnim podacima koji se odnose samo na vlasnike samostalnih radnji i zaposlene kod njih, u septembru 1999. godine njihov broj je iznosio 18.095, a od tog broja 8148 su žene (45%). U Republici Srpskoj za 2001. godinu od ukupno 13.924 vlasnika samostalnih radnji, 5.296 vlasnika su žene.

U ukupnom broju vlasnika radnji ima 37% žena i 63% muškaraca. Kada se posmatra udio žena vlasnica u ukupnom broju zaposlenih žena u privatnom sektoru, dobija se podatak da su polovina zaposlenih vlasnice. U grupi muškaraca, 71% se nalazi na vlasničkim pozicijama. To pokazuje da su žene radni kontigent u privatnom sektoru i da su, ujedno, i zaposlene i vlasnice. U tom pogledu, situacija je slična kao i u drugim vlasničkim oblicima. No i sama činjenica da je polovina žena u ovom dijelu privatnog sektora na pozicijama vlasnika, predstavlja veliki napredak u odnosu na društveni sektor. Ova oblast, doduše, predstavlja najsitniji privatni biznis, tako da bi bilo zanimljivo uporediti ove podatke sa podacima iz drugih oblasti privatnog poslovanja.

174. Žene su, ipak, manje zastupljene u "krupnijem" biznisu. U svakom slučaju, napredak u odnosu na društveni sektor je značajan i predstavlja posljedicu veće uloge lične inicijative i manjih institucionalnih barijera za napredak žena u društvenoj hijerarhiji.

175. Tipovi radnji nisu izdiferencirani i u dostupnim podacima je data samo gruba podjela, tako da se ne vidi jasno koje su sve oblasti rada okupirane malim, privatnim poslom. Ne postoje razlike pod kategorijom "zanatske radnje". Također, ne postoji podatak o broju trgovinskih radnji. Može se samo pretpostaviti da se u grupi "ostali vlasnici" nalazi najveći broj vlasnika trgovinskih radnji.

Tabela. 11.7. Vlasnici prema vrsti djelatnosti, po spolu

Žene	Djelatnost	Muškarci
48%	Zanatlije	34%
18,1%	Ugostitelj	21%
0,3%	Autoprevoz	22%
33,6%	Ostali	23%

Kada je riječ o ženama, uočava se koncentracija žena u grupi "zanatlije" i pojavljuje značajnija frekvencija u grupi "ostali". Pretpostavljamo, s obzirom da nemamo dostupnih podataka, da su u grupi "ostali" najbrojniji vlasnici trgovinskih radnji. Kada

se uporede odnosi spolne strukture u okviru djelatnosti, dobija se podatak da se žene približavaju muškarcima učešćem u oblasti zanatstva i "ostalnih" radnji. U oblasti autoprevoza potpuna je dominacija muške populacije (najbrojniji su, vjerovatno, taksi vozači).

Podaci pokazuju da od ukupnog broja muškaraca koji su zaposleni u privatnom sektoru samo 29% je u statusu radnika. Kada se posmatra spolna struktura radnika u privatnom sektoru, uočava se dominacija ženske radne snage.

Muškarci 41,5%	Žene 58,5%
----------------	------------

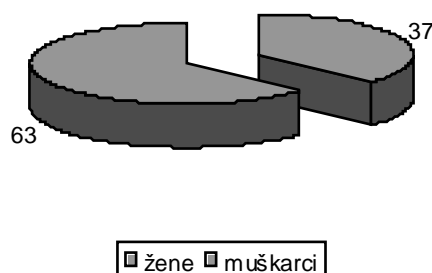
Koncentracija muške radne snage nalazi se u "tipično" muškim oblastima, autoprevozu, a koncentracija ženske radne snage ne može se sa sigurnošću utvrditi. Može se samo pretpostaviti da je to u oblasti trgovine.

Tabela. Radnici/radnice po djelatnostima

Žene	Djelatnost	Muškarci
57%	Zanatlije	43%
57%	Ugostitelji	43%
11%	Autoprevoz	89%
64%	Ostali	46%

176. Ovakva situacija u privatnom sektoru može se posmatrati iz dvije perspektive. Učešće žena u privatnom sektoru s 45% (vlasnice i radnice) i u vlasništvu sa 37% govori da su žene spremne da uđu u novu i rizičnu oblast poslovanja. Ova tvrdnja dobija na snazi kada se uzmu u obzir svi podaci i zaključci iz sfere društvenog i državnog sektora, gdje su žene rijetko na rukovodećim položajima, gdje rade manje odgovorne i zahtjevne poslove. Sada se pojavljuju odgovorne za svoj posao, često to znači i preuzimanje odgovornosti za čitavu porodicu (popunjavajući kućni budžet ili čak izdržavajući porodicu). Spremne su da se upuste u potpuno nove oblike poslovanja i prihvate sve njegove prednosti i mane.

Grafikon. Spolna struktura vlasnika radnji

S druge strane, znatan broj radnica u privatnom sektoru može se tumačiti i na drugačiji način. Ženska radna snaga je lako dostupna, nije u situaciji da bira poslove i

sprema je da radi za malu nadoknadu, često bivajući izložena fizičkom i seksualnom maltretiranju od strane vlasnika.

I jedan i drugi stav imaju svoju snagu. Da bi se sa sigurnošću tvrdilo šta je to što dominira, bilo bi potrebno uraditi analizu i uvrstiti neke druge pokazatelje.

177. Neka istraživanja (poslovno okruženje, Svjetska banka) pokazuju da ne postoji organizirana pomoć, odnosno da ne postoje posebni programi za žene kojim Vlada Bosne i Hercegovine pomaže razvoj ili započinjanje privatnog posla. Žene koje se spremaju da otpočnu privatni posao moraju se potpuno usmjeriti na samostalnu strategiju pronalaženja početnog kapitala. Najčešće je to lični kapital, pozajmica od prijatelja ili rođaka, ili iz zelenaških izvora, ili je to pomoć stranih ili domaćih nevladinih organizacija. Postoje i programi koji se provode u obliku mikrokreditiranja, sa povoljnom kreditnom stopom. Ovi krediti najčešće predstavljaju pomoć za već započete poslove i traže čvrste hipotekarne garancije.

178. Jedan broj nevladinih organizacija, koje rade samo sa ženama, pomažu novčano i savjetima. Treba reći i da neke od ovih organizacija rade na stvaranju tzv. solidarnih grupa, gdje žene međusobno garantiraju jedna za drugu, udružuju se, pokreću zajedničke poslove ili samo podržavaju jedna drugu u odvojenim akcijama. Najčešće je riječ o poslovima koji nisu registrirani ili o malim poslovima. Tako, naprimjer, u Federaciji Bosne i Hercegovine aktivna je nevladina organizacija "Žene za žene", koja radi i sa ženama u ruralnom području Kantona Sarajevo i pomaže im da od poljoprivrednih radova naprave biznis ili da usavrše domaću radinost. Nvladina organizacija "Vidra" iz Banjaluke daje mikrokredite za žene koje su započele posao, s tim što taj posao može a i ne mora biti registriran.

179. Podaci prikupljeni u nevladinoj organizaciji "Vidra" govore da su podijeljeni krediti za 550 žena i da je u preko 95% slučajeva riječ o poslovima u oblasti trgovine. Žene koje su korisnice ovih kredita uglavnom su nižeg obrazovanja. Nažalost, ne postoje detaljniji podaci o tome ko su žene koje koriste ovu vrstu pomoći da bi započele privatni posao. Podatak da su korisnice kredita uglavnom nižeg obrazovanja nije ključni faktor u preuzimanju privatne inicijative, već da se izvor mora tražiti u ličnim motivima. To također razbija stereotipe da su neobrazovane žene manje sposobne za privatnu inicijativu od obrazovanih i dokazuje da su motivi presudan faktor u započinjanju privatnog posla.

USAID Business Finance program iznio je podatak da je 1998. od ukupno 4 918 kreditnih korisnika 71% bilo muškaraca i 29% žena. Mikrokreditna organizacija "Mikrofin" iz Banjaluke saraduje u gotovo polovini slučajeva sa ženama. Iskustva su izuzetno povoljna. Žene su mnogo odgovornije, savjesnije i gotovo je stopostotno vraćanje kredita na vrijeme.

Pravo na penzijsko i invalidsko osiguranje

180. Pravo na penzijsko i invalidsko osiguranje jedno je od osnovnih prava iz oblasti socijalnih prava i socijalne sigurnosti građana, koja se stiču po osnovu rada, tj. obaveznog penzijskog i invalidskog osiguranja i dobrovoljnog osiguranja građana u skladu sa zakonom, kao prava na starosnu penziju, invalidsku penziju zbog smanjenja i gubitka radne sposobnosti i smrti osiguranika radi obezbjeđenja socijalne sigurnosti osiguranih lica i članova njihove porodice. Obim prava zavisi, po pravilu, od dužine penzijskog staža i visine plata koje je osigurano lice ostvarilo u toku radnog vijeka, odnosno od osnovica na koje je uplaćivan doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje.

181. Obavezna dob za penzioniranje muškaraca je ista i ona je 65 godina života ili 40 godina penzijskog staža, dok dobrovoljna starosna dob za penzioniranje muškaraca je 65 godina života i 20 godina staža osiguranja, a za žene je 60 godina života i najmanje 20 godina staža osiguranja, a ukoliko muškarac ili žena nemaju 20 godina staža osiguranja, pravo na penziju stižu sa najmanje 25 godina penzijskog staža. Ove odredbe važe za teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine. U Republici Srpskoj pravo na penziju ostvaruje od 55 godina (muškarac), odnosno 50 godina starosti (žena).

Sve žene, a kada je u pitanju korištenje penzija bračnih drugova i muškardi i žene, imaju pravo na porodičnu penziju nakon smrti bračnog druga ako ispunjavaju uvjet utvrđen zakonom.

182. Sredstva penzijskog i invalidskog osiguranja obezbjeđuju, u skladu sa zakonom, osigurana lica, poslodavci i država. Prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja neotuđiva su lična materijalna prava i ne mogu se prenositi na druga lica, niti se mogu nasljeđivati. Dospjela novčana primanja koja nisu isplaćena zbog smrti korisnika mogu se nasljeđivati. Za ostvarivanje prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja, kao i utvrđenih potreba i interesa u oblasti tog osiguranja, osnovana su dva entitetska fonda za penzijsko invalidsko osiguranje.

183. Pravo na invalidsku penziju ima osiguranik koji je bio obavezno ili dobrovoljno osiguran na penzijsko i invalidsko osiguranje:

1. kod kojeg je nastao gubitak sposobnosti za rad, gubitak sposobnosti za obavljanje djelatnosti po osnovu koje je osiguran ili gubitak sposobnosti za privređivanje;

2. kod kojeg je utvrđena preostala sposobnost za rad, uz prethodnu prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, ali mu se ne obezbjeđuje pravo na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju zato što je na dan nastanka invalidnosti stariji;

184. Invalid rada koji je stekao pravo na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju ne može na osnovu tako utvrđene invalidnosti steći pravo na invalidsku penziju kad poslije toga navrši godine života nakon kojih se ne obezbjeđuje pravo na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju.

Invalidu rada koji je osposobljen prekvalifikacijom ili dokvalifikacijom za rad na drugom radnom mjestu, kod kojeg poslije navršene 50. godine života (muškarac) odnosno 45. godine života (žena), zbog nastale promjene u stanju invalidnosti, nastane gubitak sposobnosti za rad na radnom mjestu za koje je osposobljen, stiže pravo na invalidsku penziju ako nije sposoban za rad na drugom radnom mjestu bez ponovne prekvalifikacije ili dokvalifikacije.

185. Lica koja su osigurana na dobrovoljno osiguranje po osnovu poljoprivredne djelatnosti, stižu pravo na invalidsku penziju, ako je invalidnost prouzrokovana povredom na radu ili profesionalnom bolešću, bez obzira na dužinu penzijskog staža. Svako lice koje je osigurano na penzijsko invalidsko osiguranje stiže pravo na invalidsku penziju, ako je invalidnost prouzrokovana povredom van rada ili bolešću, pod uslovom da ima navršen penzijski staž koji pokriva najmanje jednu trećinu njegovog radnog vijeka. Lica kod kojih je invalidnost nastupila prije navršenih 30 godina života, a prouzrokovana je bolešću ili van rada, stižu pravo na invalidsku penziju pod uslovom da penzijski staž pokriva najmanje jednu trećinu njihovog radnog vijeka.

Invalidska penzija u slučaju invalidnosti prouzrokovane bolešću ili povredom van rada određuje se u odgovarajućem procentu od penzijskog osnova, zavisno od dužine penzijskog staža, spola osiguranika i kalendarske godine u kojoj se ostvaruje pravo na penziju. Invalidska penzija u slučaju invalidnosti prouzrokovane povredom na radu ili profesionalnom bolešću određuje se u procentu od penzijskog osnova bez

obzira na dužinu penzijskog staža i povoljnija je od invalidske penzije u slučaju invalidnosti prouzrokovane bolešću ili povredom van rada. Visina invalidske penzije po oba osnova povoljnija je za žene koje, pod jednakim uslovima kao muškarci, ostvare to pravo.

Zaštita materinstva

186. Za vrijeme trudnoće, porođaja i njege djeteta žena ima pravo na porođajno odsustvo u trajanju od jedne godine neprekidno.

Za vrijeme korištenja porođajnog odsustva zaposlenica ima pravo na naknadu plaće. U RS u visini prosjeka posljednje isplaćene tri plaće, a u FBiH prema propisima kantona, u čemu ima razlike u visini isplata.

Samo su četiri kantona donijela propise za žene - majke porodilje, tako da sve žene nisu u istom položaju što se tiče korištenja ovih prava.

187. Zakonom o radu predviđeno je da i otac djeteta može koristiti pravo na porodiljsko odsustvo u slučaju smrti majke, ako majka napusti dijete ili ako je iz opravdanih razloga spriječena da koristi to pravo.

Nije predviđena mogućnost da se porođajno odsustvo dijeli među roditeljima.

188. Trudnoća i porodiljsko odsustvo ne utiču na sigurnost zaposlenja, jer je zakonom o radu zabranjen test na trudnoću pri zapošljavanju, odnosno zabranjeno je otpuštanje žena zbog trudnoće i porodiljskog odsustva jer to predstavlja teži prekršaj.

189. Porodiljsko odsustvo u FBiH i RS traje neprekidno 12 mjeseci, odnosno 18 mjeseci za blizance i svako treće i naredno dijete. U RS uređen je sistem plaćenog porodiljskog odsustva i ono se plaća na teret Fonda dječije zaštite. Neplaćanje porodiljskog odsustva teži je prekršaj i kažnjava se novčanom kaznom. Prema predloženim izmjenama i dopunama Zakona o radu koji je u proceduri, predviđena je mogućnost da porodiljsko odsustvo, u dogovoru sa majkom, koristi otac djeteta nakon 60 dana od dana poroda.

Prema Zakonu o radu, fleksibilni radni okviri za muškarce i žene postoje samo u slučaju njege djece prema mišljenju i nalazu ljekara.

190. Nakon isteka porođajnog odsustva, žena sa djetetom do jedne godine života ili zaposlenik - otac djeteta, ima pravo da radi polovinu punog radnog vremena, a za blizance, treće i svako sljedeće dijete imaju pravo da rade polovinu punog radnog vremena do navršene dvije godine života djeteta, s tim što se propisom kantona može utvrditi i duže trajanje ovog odsustva.

Također, nakon isteka godine dana života djeteta, jedan od roditelja ima pravo da radi polovinu punog radnog vremena do tri godine života djeteta, ako je djetetu, prema nalazu nadležne zdravstvene ustanove, potrebna pojačana briga i njega.

Žena, koja nakon korištenja porođajnog odsustva radi puno radno vrijeme, ima pravo da odsustvuje s posla dva puta dnevno u trajanju po sat vremena radi dojenja djeteta, na osnovu nalaza ovlaštenog liječnika. Ovo pravo žena može koristiti do navršene jedne godina života djeteta. Vrijeme odsustva radi dojenja djeteta računa se u puno radno vrijeme. Međutim, izmjenama i dopunama Zakona o radu za ovo odsustvo sa rada više se ne plaća naknada plaće, tako da se može reći da je to sada neplaćeno odsustvo.

Štetan rad

191. Žena ne može biti zaposlena na poslovima pod zemljom (u rudnicima), osim u slučaju ako je zaposlena na rukovodećem mjestu koji ne zahtijeva fizički rad ili u

službama zdravstvene i socijalne zaštite, odnosno ako žena mora provesti izvjesno vrijeme na obuci pod zemljom ili mora povremeno ulaziti u podzemni dio rudnika u cilju obavljanja zanimanja koje ne uključuje fizički rad.

Socijalna zaštita

192. Socijalna zaštita u entitetima je organizirana djelatnost usmjerena na suzbijanje i otklanjanje uzroka i posljedica stanja socijalne potrebe u svim oblastima društvenog života i rada i pružanja pomoći građanima i njihovim porodicama kada se nađu u takvom stanju. Socijalnom potrebom smatra se stanje u kojem je građaninu ili porodici neophodna pomoć u cilju savladavanja socijalnih teškoća i zadovoljavanja životnih potreba. Osnovna prava u socijalnoj zaštiti koja mogu ostvariti građani su:

1. materijalno obezbjeđenje,
2. dodatak za pomoć i njegu drugog lica,
3. pomoć za osposobljavanje za rad djece i omladine,
4. smještaj u ustanovu socijalne zaštite ili smještaj u drugu porodicu,
5. usluga socijalnog rada.

193. Pravo na materijalno obezbjeđenje, dodatak za pomoć i njegu drugog lica, smještaj u ustanovu socijalne zaštite ili smještaj u drugu porodicu i usluga socijalnog rada u vršenju javnih ovlaštenja, određenih zakonom smatraju se pravima od općeg interesa i o njihovom obezbjeđenju stara se lokalna zajednica (općina i grad). Entiteti ili kantoni obezbjeđuju sredstva za osposobljavanje za rad djece i omladine ometene u fizičkom i psihičkom razvoju, za izgradnju, adaptaciju, sanaciju i opremanje ustanova socijalne zaštite.

194. Osnovna prava u oblasti dječije zaštite garantirana Zakonom su: naknada plaće za vrijeme porodiljskog i za vrijeme produženog porodiljskog odsustva i odsustva sa rada zaposlenog roditelja i usvojioca radi njege djeteta, materinski dodatak, pomoć za opremu novorođenčeta, dodatak za djecu, naknada troškova boravka u predškolskoj ustanovi za treće i četvrto dijete, predškolski odgoj i obrazovanje za djecu bez roditeljskog staranja, djecu sa smetnjama u razvoju i djecu na dužem bolničkom liječenju, odgojno-obrazovni program u godini pred polazak u osnovnu školu u trajanju od tri sata dnevno, u skladu sa programom, boravak, predškolski odgoj i obrazovanje i preventivna zdravstvena zaštita djece predškolskog uzrasta i boravak djece osnovnog-školskog uzrasta do deset godina starosti, odmor i rekreacija djece do petnaest godina starosti u dječijem odmaralištu, regresiranje troškova boravka djece u predškolskoj ustanovi, odmora i rekreacije.

195. Prava od tačke 1 do tačke 7 prava su od općeg interesa. O osiguranju prava iz tačke 8 do tačke 10 stara se općina u skladu sa materijalnim mogućnostima. Stanje socijalne zaštite mora se posmatrati kao dio općeg stanja u BiH, koje je vrlo teško i složeno. Indikatori ekonomskog stanja upućuju na ocjenu da su ekonomske činjenice aktuelnog trenutka u BiH vrlo nepovoljne sa tendencijama stagnacije i pada proizvodnje i smanjenja nacionalnog dohotka, jer proces tranzicije i transformacije vlasništva daje tek početne rezultate.

196. Zaostajanje prosječne plate za troškovima života, veliki broj nezaposlenih lica, stalno povećanje broja lica u stanju socijalne potrebe, starih bez porodičnog staranja, djece bez roditeljskog staranja i djece čiji je razvoj definiran problemima u porodici,

zatim penzionera, veliki broj izbjeglica i građana koji svojim radom ne mogu osigurati ni minimum životne egzistencije, činjenice su koje oslikavaju ukupno ekonomsko i socijalno stanje u BiH.

ČLAN 12. JEDNAKOST U PRISTUPU ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI

197. Zdravstvo na području Bosne i Hercegovine suočava se u poratnom periodu sa višestrukim izazovima. Prije svih to su:

odsutvo održivog sistema finansiranja zdravstva,
promjene zdravstvene politike, zakonske i druge regulative,
promjena organizacije zdravstvenog sistema.

Uzroci promjena su također višestruki. Reformski procesi i kontinuirano traganje za najracionalnijim modelom organiziranja zdravstvenog sistema su karakteristike i najrazvijenijih država. Naime, dokazano je da pokazatelji kvalitete zdravlja nisu uvijek u korelaciji sa povećanim investiranjem u sistem zdravstva. Iznalaženja najracionalnijih organizacijskih modela i metoda u sistemu zdravstva i pružanja zdravstvene zaštite, te definiranje prioriteta posebno su zahtjevni u zemljama nedovoljnih resursa, kao što je i Bosna i Hercegovina.

Uspostava postdejtonske Bosne i Hercegovine uslovila je i administrativnu reorganizaciju u smislu decentraliziranog sistema zdravstva, posebno u Federaciji BiH, kao i zadatak iznalaženja oblika saradnje među entitetima u ovoj oblasti.

Ratne posljedice po zdravlje stanovništva i po zdravstveni sistem bile su vrlo teške. Preko 30% zdravstvenih kapaciteta je uništeno ili teže oštećeno, medicinska oprema zastarjela, a veliki broj visokoobrazovanog zdravstvenog kadra je napustio zemlju.

Ovo su samo neki od uzroka koji su bili razlog za izradu plana i pokretanje strateške reforme i rekonstrukcije zdravstva u BiH.

ZDRAVSTVENA REGULATIVA

198. Prema Dejtonskom mirovnom sporazumu i u skladu sa njim uspostavljenim ustavno-pravnim ustrojem u BiH, zdravstvena zaštita se nalazi u nadležnosti entiteta, FBiH i RS, s tim što je ta nadležnost u Federaciji BiH podijeljena između Federacije i kantona.

Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine i Ustavom Republike Srpske garantira se pravo na zdravstvenu zaštitu prema najvišem nivou međunarodno priznatih prava i sloboda, i svi su građani ravnopravni u njihovim slobodama, pravima i dužnostima, jednaki pred zakonom i uživaju jednaku pravnu zaštitu bez obzira na spol.

Prema Zakonima o zdravstvenoj zaštiti u pogledu ravnopravnosti spolova nema diskriminacije kada je u pitanju zdravstvena zaštita, jer svi imaju ista prava na zdravstvenu zaštitu i slobodu izbora doktora i ambulante u kojoj će se liječiti. Pravno, sve žene koje su zdravstveno osigurane ostvaruju pravo na zdravstvenu zaštitu.

Zdravstvena zaštita u Federaciji Bosne i Hercegovine regulirana je sljedećim zakonima:

- Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službene novine Federacije BiH”, broj 29/97),
- Zakon o zdravstvenom osiguranju („Službene novine Federacije BiH”, broj 30/97 i 7/02),
- Zakon o uslovima prekida trudnoće (“Službeni list SRBiH”, broj 29/77),
- Zakon o zaštiti od jonizirajućeg zračenja i o radijacionoj sigurnosti (“Službeni list FBiH”, broj 15/99),

- Zakon o zdravstvenoj zaštiti osoba sa duševnim smetnjama (usvojen 2002. godine).

Zdravstvena zaštita i zdravstveno osiguranje Republike Srpske uređeni su sa dva osnovna zakona, Zakonom o zdravstvenoj zaštiti ("Sl. glasnik RS", br.18/99 i 58/1) i Zakonom o zdravstvenom osiguranju ("Sl. glasnik RS", br.18/99 i 51/01 i 70/01).

Zdravstvena zaštita uređena je i:

- Zakonom o lijekovima,
- Zakonom o zdravstvenoj komori,
- Zakonom o zaštiti od jonizirajućih zračenja i radijacionoj sigurnosti,
- kao i nizom propisa kao što su:
- odluke, naredbe i pravilnici.

199. Zakoni o zdravstvenoj zaštiti Federacije BiH i Republike Srpske uređuju načela, način organizacije i provedbe zdravstvene zaštite. Svi građani Bosne i Hercegovine imaju pravo na odgovarajuće mjere zdravstvene zaštite koje se u skladu sa Zakonom provode na načelima sveobuhvatnosti, kontinuiranosti, dostupnosti i cjelovitog pristupa, što građanima omogućava približno jednake uslove zdravstvene zaštite, naročito primarne zdravstvene zaštite.

Zdravstvena zaštita podrazumijeva zaštitu zdravlja građana kao pojedinaca, njihovih porodica i društva u cjelini, što podrazumijevaju mjere na unapređivanju i očuvanju zdravlja ljudi, sprečavanju i suzbijanju oboljenja i povreda, ranom otkrivanju oboljenja, blagovremenom liječenju i rehabilitaciji.

U sistemu zdravstvene zaštite učestvuju građani i njihove porodice, obrazovne, radne, humanitarne i druge organizacije, zdravstveno osiguranje, organi uprave i drugi zainteresirani organi i organizacije. Posebno mjesto i ulogu u sistemu zdravstvene zaštite ima zdravstvena služba, koja pruža građanima zdravstvene usluge standardne kvalitete i jednakog sadržaja.

Zdravstvena zaštita se provodi u jedinstvenom sistemu zdravstvene djelatnosti primjenom mjera primarne, specijalističko-konsultativne i bolničke zdravstvene zaštite. U sistem zdravstvene zaštite uključene su sljedeće ustanove: dom zdravlja, područna ambulanta (ambulanta porodične medicine), apoteka, poliklinika, bolnica, zavod za javno zdravstvo (zavod za zaštitu zdravlja), specijalizirani zavodi, instituti, klinika, klinička bolnica i klinički centar.

200. Dom zdravlja obezbjeđuje opću medicinsku zaštitu, dječiju, preventivnu i opću stomatologiju, higijensko-epidemiološku djelatnost, hitnu medicinsku pomoć i dr.

Bolnica je prvi referalni nivo u organizaciji zdravstvene zaštite i Zakonom o zdravstvenoj zaštiti može biti opća i specijalna.

201. Opća bolnica pruža zdravstvenu zaštitu licima svih uzrasta i oboljelim od zaraznih bolesti.

Specijalna bolnica pruža zdravstvenu zaštitu licima određenih dobnih grupa, odnosno oboljelim od određenih bolesti.

202. Zavod za javno zdravstvo (zavod za zaštitu zdravlja) specijalizirana je zdravstvena ustanova koja prati zdravstveno stanje stanovništva, epidemiološku situaciju i higijenske prilike, predlaže i preduzima mjere za sprečavanje izvora širenja zaraznih bolesti, za otklanjanje štetnih faktora u životnoj sredini i za unapređenje zdravlja stanovništva i u kojoj se obavlja nastava i naučno-istraživački rad.

Zavod sistematski vrši sanitarnu kontrolu voda za piće i površinskih voda, namirnica i zraka.

Specijalizirani zavod se osniva za oblast od šireg socijalnog medicinskog značaja: transfuzija krvi,

medicina rada i sportska medicina,
fizikalna medicina i rehabilitacija i dr.

203. Institut obavlja specijaliziranu, polikliničku i bolničku ili samo specijaliziranu, polikliničku zdravstvenu djelatnost.

Klinički centar je ustanova drugog referalnog nivoa.

204. Osnov i središnji dio sistema zdravstvene zaštite čini primarna zdravstvena zaštita (PZZ) putem koje građani ulaze u sistem zdravstvene zaštite i ostvaruju sve zdravstvene potrebe koje ne zahtijevaju složenije zdravstvene usluge ispitivanja i liječenja. Na ovom nivou, između ostalog, pružaju se i mjere zdravstvene zaštite žena za vrijeme trudnoće, porođaja i nakon porođaja, te mjere usmjerene na zadovoljenje ostalih zdravstvenih potreba žena, kao i planiranja porodice. Za dobijanje tih zdravstvenih usluga ne postoje nikakve zakonske ili kulturološke zapreke niti joj je potrebna bilo čija saglasnost.

205. Planiranom reformom PZZ nastoji se osigurati univerzalna, kvalitetna, efikasna i kontinuirana PZZ, koja se zasniva na porodičnom zdravlju i preorijentaciji glavnih aktivnosti ka promociji zdravlja i prevenciji. To se nastoji postići uvođenjem u praksu timova porodične medicine. Tim porodične medicine čine ljekar i dvije sestre, koji će svoje usluge pružati za oko 500 njima opredjeljenih porodica. Ovo je jedna od novina u strateškom opredjeljenju reforme sistema zdravstva, što je pozitivno i sa stanovišta gendera.

U ambulanti porodične medicine radi jedan ili više timova porodičnog doktora koji obezbjeđuje zdravstvenu zaštitu svih članova porodice i to predstavlja prvu liniju kontakta i ulaska građana u sistem zdravstvene zaštite.

Radeći na zaštiti zdravlja cijele porodice u ovakvim ambulantom trebaju se provoditi mjere promocije i prevencije zdravlja, sprečavanja, suzbijanja, ranog otkrivanja, blagovremenog liječenja bolesti, kao i:

organizovanje zdravstveno-odgojnog rada,

praćenje zdravstvenog stanja stanovništva i preduzimanje mjera na sprečavanju i suzbijanju zaraznih bolesti,

otkrivanju i suzbijanju rizika nezaraznih bolesti,

dijagnostiku i liječenje oboljenja za koja nisu potrebna složenija ispitivanja i liječenja,

kućno liječenje bolesnika kojima nije neophodno kliničko liječenje,

produženo liječenje i rehabilitacija bolesnika poslije otpuštanja iz bolnice.

206. Zdravstvene usluge koje se sada pružaju na nivou primarne zdravstvene zaštite ne mogu potpuno odgovoriti potrebama građana, što je jednim dijelom posljedica ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini, ali i naslijeđenih neadekvatnih organizacijskih modela i aktivnosti.

207. Prava na zdravstvenu zaštitu koja proizilaze iz prava obaveznog zdravstvenog osiguranja su:

a) zdravstvena zaštita,

b) naknada plaće za vrijeme privremene nesposobnosti za rad.

Zakonom o zdravstvenoj zaštiti u Republici Srpskoj se uređuje da djeca, trudnice i stara lica imaju pravo na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, a druga lica pod uslovom utvrđenim Zakonom.

2. ZDRAVSTVENO OSIGURANJE

208. Zakon o zdravstvenom osiguranju uređuje sistem obaveznog i proširenog zdravstvenog osiguranja, prava iz osiguranja, način ostvarivanja prava i načela

privatnog zdravstvenog osiguranja. Ovim Zakonom je regulirano da su obaveznim zdravstvenim osiguranjem obuhvaćeni svi građani u skladu sa Zakonom.

Istim Zakonom reguliraju se prava iz zdravstvenog osiguranja i to:

- zdravstvena zaštita,
- naknada plaće za vrijeme privremene nesposobnosti za rad,
- druga prava.

Također, utvrđeno je da sva osigurana lica imaju jednaka prava na zdravstvenu zaštitu.

Pravo na obavezno zdravstveno osiguranje imaju:

osiguranici, odnosno osigurana lica,

članovi porodice osiguranika,

lica kojima se obezbjeđuju prava iz zdravstvenog osiguranja u slučaju povrede na radu i profesionalne bolesti,

lica kojima se obezbjeđuje zdravstvena zaštita na osnovu zaključenih međunarodnih ugovora u skladu sa odredbama ovog zakona.

209. Prava iz zdravstvene zaštite na temelju obaveznog zdravstvenog osiguranja ostvaruju, pod jednakim uvjetima, sve osigurane osobe, što znači da se i muškarcima i ženama pruža jednak standard zdravstvenih usluga. Nema problema u provedbi Zakona sa aspekta gendera, odnosno nema diskriminacije pri pružanju pojedinih vidova zdravstvene zaštite. Spomenutim zakonima je regulirano i pravo žena za vrijeme privremene spriječenosti za rad, gdje se kaže da žena ima pravo na naknadu plaće u iznosu od 100% za vrijeme privremene spriječenosti za rad zbog bolesti ili komplikacija nastalih trudnoćom i porođajem. Ovdje je, također, potrebno naglasiti da je iz sistema zdravstva isključena naknada plaće za vrijeme porodijskog odsustva i prebačena u sferu socijalnih prava. Naknada plaće za vrijeme privremene nesposobnosti za rad podrazumijeva da osiguranici imaju, prema zakonu, pravo na naknadu plaće za vrijeme privremene nesposobnosti za rad, a Zakonom je definirano ko su osobe koje u skladu sa odredbama važećeg zakona imaju to pravo. To su: osobe koje su usljed bolesti ili povrede privremeno nesposobne za rad, spriječeni da rade zbog medicinskog ispitivanja, izolirani kao kliconoše ili zbog pojave zaraze u njihovoj okolini, određeni da njeguju određenog člana uže porodice pod uslovima utvrđenim ovim zakonom,

- spriječeni da rade zbog dobrovoljnog davanja tkiva i organa.

210. Evidenciju u vezi sa ostvarivanjem svih prava iz zdravstvenog osiguranja vodi fond zdravstvenog osiguranja. Zakonom o zdravstvenom osiguranju regulirano je lično učešće u troškovima zdravstvene zaštite osiguranih lica. Ovim zakonom ličnom učešću u troškovima zdravstvene zaštite ne podliježu:

- žene u toku trudnoće i do godinu dana starosti rođenog djeteta,
- djeca do navršanih 15 godina života,
- oboljeli od određenih zaraznih bolesti,
- stara lica u skladu sa Zakonom.

211. Od ličnog učešća u troškovima zdravstvene zaštite oslobođena su osigurana lica kod provođenja sljedećih mjera:

- unapređivanje zdravlja kod pojedinaca i grupa stanovništva,
- sprečavanje i suzbijanje bolesti i povreda prema posebnom programu,
- otkrivanje i suzbijanje faktora rizika određenih bolesti prema posebnom programu.

Novina koja je u Republici Srpskoj uvedena, a koja je regulirana ovim Zakonom je mogućnost privatnog zdravstvenog osiguranja. Prema istom Zakonu, građani Republike Srpske i druga lica mogu se osigurati kod privatne agencije za zdravstveno osiguranje za prava iz zdravstvenog osiguranja i prava koja nisu obuhvaćena obaveznim i proširenim zdravstvenim osiguranjem.

Zaključak:

Na osnovu zakonskih odredbi, žene u trudnoći i djeca do godinu dana starosti oslobođeni su od participacije. Na ovaj način podupire se zaštita žena i materинства.

Osnovni statistički podaci

212. Prema popisu iz 1991. godine, na teritoriji BiH je živjelo 4.377.033 stanovnika. Krajem 2000, prema procjenama Zavoda za statistiku, u BiH živjelo je 3.683.665 stanovnika. Starosna struktura BiH stanovništva 1991. godine bila je tipa "granično stacionarno-regresivnog", sa neznatno suženom demografskom piramidom. Prema istom izvoru, trenutna starosna struktura populacije BiH podsjeća na onu iz 1991. godine. Tako je stanovništvo BiH u 2000. pripadalo regresivnom biološkom tipu. Oko 13,6% od ukupnog stanovništva u FBiH činile su raseljene osobe. Procjenjuje se da 80% čini urbano stanovništvo, što je posljedica masovnih migracija u gradove posljednjih godina. Primjetan je porast broja stanovnika u dobnoj skupini od 65 i više godina (od 6,4% do gotovo 11% od cjelokupne populacije) i značajan pad radno aktivnog stanovništva u skupini od 20 do 40 godina. Za zdravstvo se izdvaja 7,6% od GDP-a iz javne potrošnje. Ali, ako se uzme u obzir da se u privatnom zdravstvenom sektoru i tzv. neformalnom sektoru (sva plaćanja koja idu direktno iz džepova građana BiH putem tzv. „plaćanja ispod stola“, a koja se odnose na javni zdravstveni sektor) potroši dodatnih 4,7% od GDP, onda je ukupna potrošnja za zdravstvo u BiH 12,3% GDP, što je veoma mnogo za siromašnu državu kakva je BiH. Potrošnja za zdravstvo per capita 1999. bila je od oko 100 KM u RS do 218 KM u FBiH. Više od trećine ukupnih sredstava, odnosno 37% izdvaja se za primarnu, 35% za sekundarnu i 18% za tercijarnu zdravstvenu zaštitu.

TABELA 12.1. Stanovništvo po starosti i spolu – procjena prisutnog stanovništva u BiH 30.06.2002.

Starost	Svega Total	Muško Male	Žensko Female	Age
0-4	221194	114570	106624	0-4
5-9	217374	111524	105849	5-9
10-14	263157	134575	128583	10-14
15-19	256799	130609	126190	15-19
20-24	274698	138923	135774	20-24
25-29	304111	154670	149441	25-29
30-34	285621	143521	142100	30-34
35-39	301389	149556	151832	35-39
40-44	295-142	146-081	149061	40-44
45-49	271886	133873	138013	45-49
50-54	238103	114692	123411	50-54
55-59	195512	91516	103997	55-59
60-64	237561	109840	127721	60-64
65-69	201155	90325	110830	65-69
70-74	144991	62139	82852	70-74
75-79	81095	28647	52448	75-79
80-84	19360	6707	12653	80-84

65 i više	19248	6501	12747	85 and more
Ukupno	3828397	1868270	1960127	Total

Radno sposobno stanovništvo u BiH

muško 15-64 godine 1313281

žensko 15-59 godina 1219821

Prisutno stanovništvo u Republici Srpskoj 30.06.2002.= 1513127

Prisutno stanovništvo u Federaciji BiH 30.06.2002 = 2315270

Napomena: Procjena rađena u Agenciji za statistiku BiH i objavljena u Statističkom biltenu 5.2003.

Zdravstveno stanje stanovništva BiH

213. U poslijeratnom periodu konstantno se pogoršava zdravstveno stanje stanovništva BiH. Kao što je ranije spomenuto, glavni razlozi su: socio-ekonomska situacija, nezaposlenost, migracije, veliki broj raseljenih lica, nepokrivenost zdravstvenim osiguranjem, nezdrav način života itd. Zbog zdravstvenih poteškoća, 22% stanovništva iznad 17 godina starosti u BiH navodi povremena ograničenja aktivnosti u svakodnevnom životu, 24% ima hronične, a 4% njih ima ozbiljne smetnje. Uz to, značajno pogoršanje zdravstvenog stanja stanovništva nastalo je kao posljedica dejstva dugotrajnog stresa, tj. posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP).

Uprkos činjenici da je rat izravno utjecao na zdravstveno stanje stanovništva, očekivani životni vijek je u 2000. bio između 71 i 75 godina, što je jednako stanju iz 1990. Pokrivenost imunizacijom u cilju zaštite od TBC, difterije, tetanusa, pertusisa, spoliomijelitisa i morbila u toku 2000. godine u BiH bila je prilično visoka i iznosila je 95%, nešto niža nego 1991, kada je iznosila 98%. U 1991. godini BiH se sa stopom smrtnosti dojenčadi od 14,5 promila nalazila među zemljama sa relativno niskim mortalitetom dojenčadi (u Centralnoj i Istočnoj Evropi stopa smrtnosti dojenčadi bila je 17,5 promila, a evropski prosjek je bio 7,5 promila). Nakon rata, zbog različitog načina prijavljivanja, postojale su velike varijacije u stopi smrtnosti dojenčadi među kantonima/regijama, tako da podatak za 1998. od 11,7 promila treba uzeti s rezervom. Kada je u pitanju smrtnost novorođenčadi, u poređenju sa Zapadnom Evropom imamo dvostruko lošiji rezultat. Stopa smrtnosti roditelja također je jedan od pouzdanih indikatora, koji govori o učinkovitosti zdravstvene zaštite. U prijeratnoj BiH ova stopa je iznosila 10,7 promila. Mada u poslijeratnom periodu nisu objavljivani podaci, procjenjuje se da je smrtnost roditelja u porastu. Gotovo polovina muške populacije iznad 17 godina puši. Među odraslim ženama trend je isti (22%). Na «svjetskoj ljestvici zdravlja», koja iskazuje ukupno dostignuće zemlje u postizanju zdravlja, BiH zauzima 79. mjesto.

Vodeća oboljenja u BiH

214. U poređenju sa listom vodećih uzroka smrti u BiH prije rata, pa i s većinom evropskih zemalja, sadašnja lista vodećih uzroka smrti u BiH gotovo je jednaka. U 1991. na prvom mjestu među vodećim uzrocima smrti i izgubljenih godina zbog invaliditeta bile su bolesti kardiovaskulamog sistema (50%), kao što su hipertenzija i koronarne ishemične bolesti. Maligne neoplazme su na drugom mjestu (18%) i njihov broj se povećao tokom posljednjih decenija. Na trećem mjestu su simptomi i ostala nedefinirana stanja. Povrede i trovanja također su u porastu i dolaze na četvrto

mjesto među specifičnim uzrocima smrti. Vodeće tri zarazne bolesti u BiH su respiratorna oboljenja (influenca), dječija zarazna oboljenja (varičela), crijevna oboljenja (enterokolitis). Zajedno sa 46 evropskih zemalja, BiH je ušla u program nadzora nad tuberkulozom u Evropi - Euro TB. Prema podacima iz 2000. godine incidenca tuberkuloze u BiH bila je 65,6/100.000, a prosječna stopa obolijevanja za 46 zemalja Evrope bila je 76/100.000. Stopa obolijevanja od tuberkuloze porasla je poslije rata u usporedbi sa stopom obolijevanja prije rata i izravno se dovodi u vezu s osiromašenjem stanovništva. U proteklom periodu povećana je stopa morbiditeta kardiovaskularnih oboljenja. Tako je 2000. godine zabilježeno 12.500, u poređenju sa 11.069 slučajeva 1991. godine. Posebno veliki problem u zdravstvenoj skrbi imaju starije osobe, koje su pored slabog imovnog stanja dodatno limitirane u pristupu zdravstvenoj zaštiti i zbog slabosti javnog prevoza. Maligna oboljenja također su u porastu, pa je stopa morbiditeta u 2000. bila 275 na 100.000 u odnosu na 1991. godinu kada je iznosila 175 na 100.000. Saobraćajne nesreće, tjelesni invaliditet i mentalna oboljenja također predstavljaju značajan problem za javno zdravstvo. Raspoloživi podaci ukazuju da je preko 47.000 ljudi onesposobljeno ratom. Broj povrijeđenih u saobraćajnim nezgodama 1991. godine iznosio je 243 na 100.000 stanovnika. Procjenjuje se da je u ovoj oblasti trend rasta značajan.

Stanovništvo u BiH suočava se sa značajnim zdravstvenim problemima i pojavama koje završavaju zdravstvenim problemima (upotreba duhana, alkohola i droge) antisocijalnog ponašanja i nasilja, depresije, suicida i drugog širokog spektra različitih tjelesnih i mentalnih poremećaja.

Izloženost stanovništva BiH faktorima rizika, kao što su: pušenje, povećan krvni pritisak, povećan šećer u krvi, povećan holesterol i druge masnoće u krvi, fizička neaktivnost, rizik od seksualno prenosivih bolesti (AIDS) itd., koji mogu znatno utjecati na zdravstveni potencijal pojedinaca i društva u cjelini, u značajnom je porastu. Nezdrava hrana i nekvalitetna voda pogoršavaju stanje zdravlja, pa pošto se ovo stanje bitno ne mijenja već godinama, produbljuje se kriza i negativni faktori zdravlja postaju dominantni nad pozitivnim.

215. Očuvanje i unapređenje zdravlja stanovništva je jedna od najvažnijih potreba koja se postavlja pred svaku društvenu zajednicu. Posebna pažnja posvećuje se socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti osjetljivih populacionih grupa, prije svih žena i djece.

Postojeće stanje zdravstveno-informacijskog sistema i metodologije prikupljanja podataka je takvo da ne daju bazu podataka na osnovu koje bi se izrekla kvalitetna ocjena stanja zdravlja stanovništva, kao ni mogućnost kvalitetnog planiranja, upravljanja, odlučivanja, osiguranja kvaliteta i poboljšanja efikasnosti zdravstvene zaštite. Zbog toga je, nakon rata, proveden niz istraživanja s ciljem prikupljanja podataka koji bi pokazali realnije stanje zdravlja stanovništva i organizacije zdravstvene zaštite.

Hronična masovna nezarazna oboljenja

216. Praćenje hroničnih masovnih nezaraznih oboljenja od velikog je značaja budući da su najučestaliji u ukupnom morbiditetu i predstavljaju vodeće uzroke smrti.

U BiH u 2001. godini na prvom mjestu među HMNB su oboljenja cirkulatornog sistema sa stopom od 8.300/100.000 stanovnika, a visoke stope obolijevanja bilježe bolesti koštano-mišićnog sistema (4.594/100.000), oboljenja digestivnog sistema (2.852/100.000), te mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja (2.100/100.000).

Istraživanje "CINDI zdravstveni monitoring", koje je proveo u 2001. Federalni zavod za javno zdravstvo, potvrdilo je vezu nezdravih životnih stilova u populaciji i hroničnih nezaraznih bolesti.

Zarazna oboljenja

217. Morbiditet zaraznih i parazitarnih bolesti u 2001. godini u FBiH iznosi 2415 na 100.000. U ukupnoj strukturi zaraznih i parazitarnih bolesti u 2001. godini najzastupljenija je grupa respiratornih zaraznih bolesti sa 84,8% slučajeva bolesti, zatim grupa crijevnih zaraznih bolesti sa 10,4% i parazitarnih bolesti sa 3,4%, dok 1,5% čine ostale zarazne bolesti.

U 2001. godini od zaraznih bolesti umrle su 54 osobe, a stopa mortaliteta iznosila je 2,34/100.000.

Među seksualno prenosivim bolestima, sifilis ima nisku stopu morbiditeta sa registriranih 19 oboljelih osoba (stopa morbiditeta 0,82/100.000). Gonoreja je u 2001. godini registrirana u 14 slučajeva sa morbiditetom od 0,60/100.000.

HIV strategija

U 2001. godini u FBiH registriran je jedan slučaj AIDS-a, što predstavlja morbiditetom od 0,04/100.000, dok su 2000. godine reistrirana 2 slučaja bolesti, a morbiditet je iznosio 0,08/100.000, a 1999. godine registrirana su 4 slučaja bolesti sa morbiditetom od 0,17/100.000. Ova bolest, zbog visoke smrtnosti i načina nastanka, zahtijeva stalan epidemiološki nadzor i praćenje. Planirano je usvajanje Nacionalnog strateškog programa prevencije ove bolesti za BiH i fomiranje državne komisije za AIDS. U izradi strateškog programa prevencije HIV-a aktivno učestvuju i žene zdravstveni radnici.

Procjenjuje se da u FBiH ukupno ima oko 60 HIV pozitivnih osoba.

TABELA 12.2.. Kretanje oboljelih od AIDS-a na području Federacije BiH u periodu 1997-2002.

Godina	dob	spol	status	kanton	prijenos
1997.	31	m	umro	SA	I.V.
1997.	22	m	umro	TP	seksual.
1998.	41	m	umro	SA	seksual.
1999.	24	ž	umrla	ZD	I.V.
1999.	58	m	živ	HN	seksual.
1999.	40	m	umro	SB	seksual.
1999.	45	m	umro	SB	seksual.
2000.	27	m	umro	ZD	I.V.
2000.	41	m	umro	US	seksual.
2001.	37	m	živ	SA	I.V.
2002.	26	m	živ	SA	?
Ukupno	11	10m/1z	8u/3z	-	-

Zdravstveno stanje vulnereabilnih grupa stanovništva Zdravstveno stanje djece i omladine

218. Kao i u većini evropskih zemalja, stopa dojenačke smrtnosti u BiH pokazuje stalni trend opadanja. Ona predstavlja najbolji pokazatelj zdravlja djece i žena, kao i zdravstvenog stanja stanovništva uopće. Također je pokazatelj organiziranosti dijela zdravstvene zaštite namijenjenog ženama i djeci. U 2001. godini iznosila je 9,1 na 1000 živorođenih, dok je u 1999. i 2000. godini bila ista i iznosila je 11,2 na 1000 živorođenih. Od ukupnog broja umrle dojenčadi u 2001. godini 55,1% bilo je muških i 44,9% ženskih. Stopa dojenačke smrtnosti bila je kod muške novorođenčadi 9,7%o, a kod ženske 8,3 na 1000 ženske novorođenčadi.

Vodeći uzrok smrti dojenčadi, sa manjim razlikama i kod muške i kod ženske, u FBiH u 2001. godini, prema preliminarnim podacima Federalnog zavoda za statistiku, bila su određena stanja porijeklom iz perinatalnog perioda (asfiksija novorođenčeta, respiratomi distres sindrom, poremećaji vezani za kraću trudnoću i malu tjelesnu težinu, intrakranijalna laceracija i krvavljenje zbog povrede pri porodu, bakterijska sepsa novorođenčeta i intrakranijalno netraumatsko krvarenje) sa indeksom strukture 58,9%. Slijede kongenitalne malformacije, deformacije i hromozomske aberacije, (indeks 9,8%), a na trećem mjestu su oboljenja cirkulatornog sistema, i simptomi, znaci i nenormalni klinički nalazi sa istim indeksom strukture od 6,1%. Sljedeće po rangu su određene infektivne bolesti sa učešćem u mortalitetu 4,7%. Rang vodećih uzroka smrti nešto je izmijenjen u odnosu na prethodne godine, što je najvjerovatnije posljedica lošeg kvaliteta podataka o mortalitetu.

Perinatalni mortalitet (ukupan broj mrtvorodne djece i djece umrle u prvih 6 dana po rođenju) u 2001. godini zabilježio je stopu od 10,2‰ i nešto je niži u odnosu na 2000. godinu kada je bio 11‰. Procenat novorođenčadi umrle u prvih 6 dana po rođenju visok je uprkos niskoj stopi dojenačke smrtnosti i iznosi 60,7%, te je stopa ranog neonatalnog mortaliteta 5,5‰, što predstavlja smanjenje u odnosu na 2000. godinu. Mortinatalitet (mrtvorodeni) u 2001. godini iznosio je 4,7‰, što zajedno sa ranim neonatalnim mortalitetom (5,5‰) daje stopu perinatalnog mortaliteta od 10,2‰. Stopa smrtnosti djece starosti ispod 5 godina u 2001. godini bila je 10,3‰ i smanjena je u odnosu na 2000. godinu (13‰).

Svi gore navedeni podaci upućuju na neophodnost kontinuiranog rada na daljnjem unapređenju zaštite žena u toku trudnoće (povećanje dostupnosti, edukacija, kontrola kvaliteta usluga).

Zdravstveno stanje žena

219. Zdravstvena politika Svjetske zdravstvene organizacije, izražena kroz strategiju "Ciljevi zdravlja za sve", predstavlja žene kao populacionu skupinu sa nepovoljnim položajem u odnosu na njihov socijalni i zdravstveni status. U strukturi stanovništva ženska populacija obično zauzima oko 50% od ukupnog broja stanovništva, a procenat žena fertile dobi u stanovništvu se kreće oko 25-26%. Njihove zdravstvene potrebe su visokozahtjevne i uslovljene nizom međusobno ovisnih determinanti poput: socioekonomskog statusa, uključujući nasilje, silovanje i druga seksualna zlostavljanja i zloupotrebe; reproduktivne funkcije; složena uloga u društvu poput majčinske ili uloge neformalnog negovatelja i skrbnika. U zaključak! Nažalost, niti jedno društvo ne tretira podjednako muškarce i žene. Žene imaju u prosjeku niže obrazovanje, prihode i socijalnu poziciju i svako ugrožavanje ovih osnovnih preduvjeta dovodi do ugrožavanja njihovog zdravlja, a time i do ugrožavanja reproduktivnog zdravlja i reproduktivne sposobnosti zajednice.

Zdravstveno stanje žena važan je indikator zdravstvenog statusa stanovništva i efikasnosti zdravstvene zaštite. Također, nedvojben je utjecaj stanja zdravlja majke na zdravstveni status djece, obitelji i zajednice. Žene fertile dobi zaslužuju posebnu pažnju s obzirom na ulogu žene u porodici i društvu, u odnosu na njen položaj tokom razvoja društva i društvenih odnosa, kao i s obzirom na njene biološke funkcije i osobenosti tih funkcija.

220. Zaštita zdravlja žena fertile dobi i žena uopće zahtijeva čitav niz aktivnosti, počevši od općih mjera u koje spadaju: obrazovanje, emancipacija žena, ostvarivanje osnovnih ljudskih prava, do specifičnih mjera u koje spadaju: zdravstveno-odgojne i zdravstveno-preventivne mjere u cilju podizanja zdravstvene kulture žene,

humanizacija odnosa među spolovima, planiranje porodice (kontracepcija, te abortus, kao najnepovoljnija i najštetnija metoda planiranja porodice po zdravlje žene), nadzor i kontrola trudnoće i puerperijuma po minimalnom i optimalnom programu i stručna pomoć pri porodu.

Mnogi zdravstveni programi koji se provode u svijetu posvećeni su potrebama žena, ali vrlo malo ih je zasnovano na stvarno ispitanim sistematskim razlikama u potrebama unutar različitih skupina, kao i na razlikama između muškaraca i žena. Posebne razlike unutar mnogih zemalja su zabilježene prema: regionu, mjestu boravka, urbanom - ruralnom području, socioekonomskom statusu, starosti i demografskom statusu. Svjetska zdravstvena organizacija razvija politiku pristupa uočavanja zdravstvenih razlika i davanja odgovora na te razlike. Prema toj politici posebnu pažnju zavređuju žene koje pripadaju manjinskim grupama: migranti, izbjeglice i tzv. etničke manjine.

221. U Republici Srpskoj u 2001 godini prema procjeni Republičkog zavoda za statistiku ukupan broj žena je 753.846.

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, broj žena u Federaciji BiH u 2001. godini iznosi ukupno 1.201.003, od čega broj žena fertile dobi (žene od 15 do 49 godina života) iznosi 571.906. Stopa fertiliteta u 2001. godini iznosila je 40,8% i nastavlja stalnu tendenciju padanja. U 2000. godini iznosila je 42,8%, a u 1999. godina 48,7%. Posljednja procjena očekivane životne dobi je urađena za BiH 1990. godine i iznosila je za žene 74,6 godina, a za muškarce 69,2 godine. Prosječna starost umrlih lica u 2001. godini u FBiH je bila 67,1 godina, od čega 69,9 godina kod žena i 64,5 kod muškaraca.

Stopa smrtnosti roditelja je jedan od indikatora koji govori o tome koliko je majčinstvo sigurno i zdravo. U prijeratnoj BiH ova stopa je iznosila 10,7‰. U postratnom periodu nisu se objavljivali podaci o smrtnosti roditelja, ali procjenjuje se da je došlo do njenog porasta. U FBiH u 2001. godini je registriran samo jedan slučaj maternalne smrtnosti, što je jedan pokazatelj lošeg kvaliteta podataka mortalitetne statistike, a nikako odraz stvarnog stanja.

U 2001. godini vodeći uzroci smrti žena bila su oboljenja cirkulatornog sistema, maligne neoplazme, simptomi, znaci i nenormalni klinički znaci i laboratorijski nalazi itd. Uzroci smrti od malignih neoplazmi u 2001. ne pokazuju značajnu promjenu u odnosu na 1999. i 2000. godinu. Tako je na prvom mjestu karcinom dojke sa stopom 22/100.000 (indeks strukture 13,6%), a karcinom cerviksa sa stopom 5,5/100.000 (indeks strukture 3,4%) nalazi se na sedmom mjestu vodećih uzroka smrti od malignih neoplazmi. U zaključak!

TABELA 12.3. Žene žrtve samoubistva i ubistva

Godina	samoubistvo		ubistvo	
	muški	ženski	muški	ženski
1996.	68	32	77	14
1997.	124	46	51	19
1998.	96	43	26	12
1999.	105	43	29	10
2000.	124	61	30	14
2001.	116	49	31	11
Ukupno	633	274	244	80

222. U BiH abortus je legaliziran i, u skladu sa Zakonom o uslovima prekida trudnoće, prekid trudnoće se vrši na zahtjev trudne žene. Za maloljetne trudnice i trudnice lišene pravne sposobnosti zahtjev podnosi staratelj. Izuzetno, ako je maloljetna trudnica starija od 16 godina i ostvaruje sredstva za život po osnovu rada,

može sama da podnese zahtjev za prekid trudnoće. Prekid trudnoće kod maloljetne trudnice starije od 14 godina ne može se izvršiti bez njene saglasnosti. U zaključak! Zakonom o uslovima i postupku za prekid trudnoće, zahtjevu za prekid trudnoće udovoljit će se ako trudnoća nije prešla 10 sedmica. Nakon deset sedmica, abortus može biti obavljen samo ako postoji legitimna prijetnja životu ili zdravlju majke ili fetusu, ili u tom slučaju mora biti dozvoljen od stručne komisije. Stručnu komisiju formira direktor bolnice, a čine je ginekolog, ljekar specijalista za bolesti od koje boluje ta trudnica i socijalni radnik. Broj nelegalnih abortusa je nepoznat. Krivični zakoni entiteta predviđaju protupravni prekid trudnoće kao krivično djelo (kršenje pravila o abortusu), koje je kažnjivo sa tri mjeseca do tri godine zatvora, a u slučaju da je nastupila teška tjelesna povreda, teško narušavanje zdravlja ili smrt trudne žene, kažnjivo je sa kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

223. U BiH prije rata, 1990. godina, broj abortusa, kao metode planiranja porodice, iznosio je 66.625 i gotovo je bio dostigao broj novorođenčadi - 67.278. U ratu, taj odnos se penje i do 2,5:1 u korist abortusa. U redovnom zdravstveno-statističkom izvještavanju ne postoje podaci o broju abortusa. Prema procjenama baziranim na provedenim istraživanjima, sada se taj odnos vratio na prijeratne izrazito nepovoljne vrijednosti. Pravu ozbiljnost ovaj podatak dobija kada se pridoda činjenica da je njegovo učešće u maternalnom mortalitetu oko 30%.

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, broj poroda pod stručnim nadzorom u FBiH u 2001. godini iznosio je 25.330 ili 99,4% svih poroda.

U FBiH u 2001. godini vodeća oboljenja ženske populacije starosti 15 i više godina, bazirano na ambulantno-polikliničkim izvještajima, bila su: poremećaji menstruacije sa stopom 2.049/100.000 i indeksom strukture 8,4%, trihomonijaza sa stopom od 1.643/100.000 i indeksom strukture 6,7%, kandidijaza sa stopom 1.490/100.000 i indeksom strukture 6,1%, menopauza i drugi premenopauzalni poremećaji sa stopom od 1.265/100.000 i indeksom strukture 5,2%, upala mokraćnog mjehura sa stopom od 1.079/100.000 i indeksom strukture 4,4% itd.

224. U cilju procjene stanja djece i žena u BiH, Federalni zavod za javno zdravstvo, u saradnji sa UNICEF-om, proveo je projekat "Istraživanje o ženama i djeci u FBiH", (BIH MICS 2000) kojim je obuhvaćeno 5 578 žena fertile dobi (od 15 do 49 godina). Rezultati istraživanja pokazali su da je 70% anketiranih žena imalo porod. Preko 99% žena fertile dobi, koje su imale porod u posljednjih godinu dana prije istraživanja, imalo je zdravstvenu zaštitu od strane stručne osobe u toku trudnoće. Stalna upotreba kontracepcije je registrirana kod 49% ispitanih žena. Samo 16% njih koristi jedan od modernih metoda kontracepcije (kondom 3%, IUD 7%, pilula 5%...), dok 33% koristi neki od tradicionalnih metoda (prekinuti snošaj). U zaključak!

Najučestaliji zdravstveni problemi vezani za ishranu žena u trudnoći u Bosni i Hercegovini su: nizak procenat dojenja, prekomjerna težina i gojaznost, visok unos masti, nedovoljno unošenje voća i povrća, te deficit željeza. Inače, ne postoji kontinuirano i sistematsko praćenje stanja uhranjenosti, dijetskog unosa i navika u ishrani stanovništva, niti su u poslijeratnom periodu rađena relevantna istraživanja, koja bi dala uvid u pravo stanje.

225. Tinejdžerska trudnoća je nerijetka pojava, a posljedica je slabe informiranosti mladih o reproduktivnom zdravlju. Prema Porodičnom zakonu, brak može sklopiti osoba sa navršениh 18 godina života. Međutim, često se događa da stariji maloljetnici sklapaju brak prije punoljetstva i to u dobi između 16 i 18 godina, i to je Porodičnim zakonom predviđena mogućnost (Porodični zakon, član 32. stav 2.). U zaključak! Najčešći uzrok sklapanja braka prije punoljetstva jeste neočekivana trudnoća maloljetnice, što rezultira zaključenjem braka. Još uvijek postoje stereotipi u vezi sa rađanjem djece van braka. Prijevremeni brak i prijevremeno materinstvo predstavlja

prepreku ekonomskom i obrazovnom napretku i štetno utječe na život ne samo žena nego i njihove djece.

226. Ovdje je važno napomenuti da je poprilično nizak nivo informiranosti žena o spolno prenosivim bolestima i simptomima, kao i posljedicama koje nastaju usljed obolijevanja od tih bolesti, što je vidljivo i iz gore navedenih pokazatelja o korištenju kontracepcijskih sredstava. U zaključak! Ovo nalaže hitno prihvatanje i provođenje Nacionalne strategije borbe protiv AIDS-a. Pojedine mjere predloženog programa, koji ima za cilj razvijanje svijesti o riziku i posljedicama seksualno prenosivih bolesti, posebno HIV/AIDS, usmjerene su svojim aktivnostima prema ženama i djevojčicama. Posebno je akcent stavljen na rizične grupe među ženama i djevojčicama, što je posljedica njihovog visokorizičnog ponašanja i loših navika.

227. Što se tiče zdravstvenog stanja žena, kao preduvjet za donošenje adekvatnog programa koji će odgovoriti na njihove zdravstvene potrebe, potrebno je unaprijediti nadzor zdravstvenog stanja i obezbijediti sveobuhvatnu informaciju o zdravlju žena. Važna aktivnost, koja je neophodna, jeste i unapređenje planiranja porodice poboljšanjem znanja, dostupnosti i kvaliteta usluga vezanih za korištenje kontracepcijskih metoda. Također, nužno je inkorporirati u zdravstveni sistem postojeće preventivno-promotivne programe, koji se provode kao kratkoročne projektne aktivnosti (karcinom dojke i karcinom cerviksa).

228. Rezultati istraživanja o ženama i djeci, provedenog u FBiH tokom 2000. godine (MICS 2000.), pokazali su da 69,6% adolescentkinja koje žive u zajednici sa muškarcem na području FBiH ne koristi kontracepciju.

U strukturi stanovništva ženska populacija obično zauzima oko 50% od ukupnog broja stanovništva, a procenat žena fertile dobi u stanovništvu se kreće oko 25-26%. Njihove zdravstvene potrebe su visokozahtjevne i uslovljene nizom međusobno ovisnih determinanti poput: socioekonomskog statusa, uključujući nasilje, silovanje i druga seksualna zlostavljanja i zloupotrebe; reproduktivne funkcije; složena uloga u društvu poput majčinske ili uloge neformalnog njegovatelja i skrbnika. Nažalost, niti jedno društvo ne tretira podjednako muškarce i žene.

- Uzroci smrti od malignih neoplazmi u 2001. ne pokazuju značajnu promjenu u odnosu na 1999. i 2000. godinu. Tako je na prvom mjestu karcinom dojke sa stopom 22/100.000 (indeks strukture 13,6%), a karcinom cerviksa sa stopom 5,5/100.000 (indeks strukture 3,4%) nalazi se na sedmom mjestu vodećih uzroka smrti od malignih neoplazmi.

- U BiH abortus je legaliziran i u skladu sa Zakonom o uslovima prekida trudnoće, prekid trudnoće se vrši na zahtjev trudne žene. Za maloljetne trudnice i trudnice lišene pravne sposobnosti zahtjev podnosi staratelj. Izuzetno, ako je maloljetna trudnica starija od 16 godina i ostvaruje sredstva za život po osnovu rada, može sama da podnese zahtjev za prekid trudnoće. Prekid trudnoće kod maloljetne trudnice starije od 14 godina ne može se izvršiti bez njene saglasnosti.

- Stalna upotreba kontracepcije je registrirana kod 49% ispitanih žena. Samo 16% njih koristi jedan od modernih metoda kontracepcije (kondom 3%, IUD 7%, pilula 5%...), dok 33% koristi neki od tradicionalnih metoda (prekinuti snošaj).

-Tinejdžerska trudnoća je nerijetka pojava, a posljedica je slabe informiranosti mladih o reproduktivnom zdravlju.

Ovdje je važno napomenuti da je poprilično nizak nivo informiranosti žena o spolno prenosivim bolestima i simptomima, kao i posljedicama koje nastaju usljed obolijevanja od tih bolesti, što je vidljivo i iz prethodno navedenih pokazatelja o korištenju kontracepcijskih sredstava.

5. SISTEM ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

229. Ocjena stvarnog stanja organiziranosti sistema zdravstvene zaštite je onemogućena usljed nepostojanja egzaktnih podataka o veličini privatnog sektora čije učešće u sistemu zaštite postaje sve značajnije, ali koji, uglavnom, ne dostavlja podatke o svom radu u skladu sa zakonskim propisima i drugim uredbama. Ovo se posebno odnosi na dio koji pruža zaštitu zdravlja žena i oralnog zdravlja. Sve ove činjenice treba uzeti u obzir pri analiziranju navedenih podataka koji su bazirani na podacima institucija ovlaštenih za provođenje statističkih istraživanja.

230. Zdravstveni sistem u BiH je organiziran i pruža usluge na tri nivoa: primarna zdravstvena zaštita, konsultativno specijalistička i bolnička zdravstvena zaštita. U 2001. godini, stopa zaposlenih u zdravstvenoj zaštiti u BiH nešto je smanjena u odnosu na prethodnu godinu i iznosi 1.017/100.000 stanovnika. Stopa zdravstvenih radnika je iznosila 679 na 100.000. Iz raspoloživih podataka nije moguće dati spolnu strukturu uposlenih mada se procjenjuje da žene sačinjavaju polovinu, a moguće i više, od ukupnog broja liječnika. Žene u medicinskoj profesiji dominiraju uglavnom u području ginekologije, pedijatrije i inteme medicine, dok su specijalisti za hirurgiju uglavnom muškardi.

U poređenju sa nekim zemljama u tranziciji, koje su nama najbližije u faktorima relevantnim za zdravstvo, obezbijeđenost stanovništva zdravstvenim radnicima u FBiH je niska.

231. Usluge u primarnoj zdravstvenoj zaštiti (opća medicina, pedijatrija, školska medicina, pneumofiziološka zaštita, medicina rada, ginekologija, hitna pomoć) u 2001. godini na području FBiH je pružalo 1337 radnih timova na 879 punktova. Na 100.000 stanovnika dolazilo je 58 doktora medicine i 134 zdravstvena tehničara.

U skladu sa reformskim trendovima, postupno se implementiraju timovi porodične medicine koji će u svom radu preuzeti i najveći dio zdravstvene zaštite žena. U pripremljenoj fazi implementacije porodične medicine do sada je u FBiH opremljeno oko 70 ambulanti u kojima će raditi 48 specijalista porodične medicine, koliko ih do sada ima, te ostali ljekari nakon jednogodišnjeg dotreninga. Na nivou PZZ u funkciji je 35 centara za rehabilitaciju u zajednici (CBR).

232. U 2001. godini, konsultativno-specijalistička zaštita se obavljala u okviru 344 punkta domova zdravlja. Ovaj vid zdravstvene zaštite je na 100.000 stanovnika pružalo 17 doktora medicine i 24 zdravstvena tehničara. Iako svi strateški dokumenti reforme zdravstva predviđaju jačanje PZZ, te racionalizaciju konsultativno-specijalističke i bolničke zdravstvene zaštite, podaci pokazuju da je ovaj vid zdravstvene zaštite u posmatranom periodu imao veći indeks rasta od primarne zdravstvene zaštite.

U ambulantno-polikliničkoj djelatnosti zaštitu žena je pružalo 108 doktora medicine (105 specijalista) i 214 zdravstvenih tehničara. Oni su realizirali 244.266 posjeta u ordinaciji, od čega je svega 25.637 (10,5%) bilo konsultativnih posjeta savjetovalištu.

233. U FBiH u 2001. godini bolničku zaštitu je pružao 71 doktor medicine i 214 zdravstvenih tehničara na 100.000 stanovnika, što predstavlja povećanje u odnosu na prethodne godine. U skladu sa strateškim opredjeljenjima, u posljednje vrijeme se smanjuju bolnički kapaciteti. Stopa postelja je smanjena sa 380/100.000 u 1999. godini na 360/100.000 stanovnika u 2001. Bolničku zdravstvenu zaštitu u 2001. godini koristilo je 8,7% stanovništva, što predstavlja smanjenje u odnosu na prethodnu godinu, kada je bolničku zaštitu koristilo 9,2% stanovništva. U 2001. godini, na jednog ljekara u bolnicama dolazilo je 5,1 postelja, a na jednog

zdravstvenog tehničara 1,7 postelja, što je smanjenje u odnosu na prethodne godine, ali još uvijek predstavlja visok standard.

U bolničko-stacionamoj djelatnosti u FBiH ginekološko-akušerske usluge u 2001. godini pružalo je 146 doktora medicine ili 6,3 na 100.000 stanovnika. Broj kreveta na ovim odjelima bio je 992 ili 43 kreveta na 100.000.

Odlukom o utvrđivanju privremenih standarda i normativa zdravstvene zaštite iz obaveznog zdravstvenog osiguranja utvrđena je zdravstvena zaštita žena tako da je utvrđen standard - jedan tim od 1,0 doktora specijaliste ginekologije i akušerstva, 0,5 viših zdravstvenih tehničara i 1,5 srednjih zdravstvenih tehničara na 11.000 osiguranih osoba - žena.

ČLAN 13. DRUGE OBLASTI EKONOMSKOG I SOCIJALNOG ŽIVOTA

Porodična primanja

234. Zaštita materinstva u sistemu Federacije BiH regulirana je kao zaštita porodice sa djecom, odnosno kao integralni dio socijalne politike i djelatnost od posebnog društvenog interesa. Važećim Zakonom o osnovama socijalne zaštite porodice sa djecom i zaštite civilnih žrtava rata, regulirano je pitanje osiguranja porodice kroz materijalna davanja, radi pomaganja u podizanju, odgoju i zbrinjavanju djece i njihovom osposobljavanju za samostalan život i rad u najboljem interesu djeteta (član 87). Zaštita porodice sa djecom ima za cilj obezbjeđenje svoj djeci približno jednakih uslova za zdrav i pravilan tjelesni, intelektualni razvoj i emotivni razvoj u porodici, pružanje pomoći u ostvarivanju njene reproduktivne funkcije (član 88). Najvažnija prava, shodno citiranom federalnom zakonu, koje može ostvariti porodica sa djecom u cilju zaštite materinstva su:

- dodatak na djecu,
- naknada umjesto plaće ženi-majci u radnom odnosu dok odsustvuje s posla radi trudnoće, porođaja i njege djeteta,
- novčana pomoć za vrijeme trudnoće i porođaja žene/majke koja nije u radnom odnosu,
- jednokratna pomoć za opremu novorođenčeta,
- pomoć u prehrani djeteta do šest mjeseci i dodatna ishrana za majke-dojilje,
- posebni psihosocijalni tretman bračnih drugova koji žele djecu i trudnica,
- smještaj djece uz osiguranu ishranu u ustanovama predškolskog odgoja.

235. Obezbjedenje sredstava za zaštitu porodice sa djecom kao instrument za zaštitu materinstva, shodno Zakonu o pripadnosti javnih prihoda u Federaciji BiH, u decentraliziranom modelu Federacije BiH preneseno je na kantone. Kantoni, shodno ustavnim određenjima i citiranom federalnom zakonu, u obavezi su donijeti svoje kantonalne kao izvedbene propise za zaštitu porodice sa djecom i osigurati sredstva za njihovu provedbu. Realnost u FBiH je takva da je zbog teške materijalne situacije u FBiH do sada samo pet kantona donijelo svoje kantonalne propise koji pravno uređuju ovu oblast i to: Sarajevski, Unsko-sanski, Tuzlanski, Bosansko-podrinjski i Zapadnohercegovački. Porodica je u sistemu socijalne, dječije i porodične zaštite u FBiH malo ili nikako zaštićena i možemo govoriti o eklatantnom kršenju prava žene na zaštitu materinstva, jer finansijske mogućnosti lokalnih zajednica i kantona su takve da nemaju osigurana finansijska sredstva za ispunjenje zakonskih obaveza utvrđenih domaćom i međunarodnom legislativom. Posljedice takve politike

dugoročno su smanjenje nataliteta u BiH, zbog narastajućeg siromaštva, i možemo slobodno govoriti i kod nas već odomaćenom izrazu »feminizaciji siromaštva« .

236. Od prethodno navedenih najvažnijih, osnovnih prava za zaštitu materinstva u FBiH ostvaruju se:

Dodatak na djecu - Ostvaruje se i isplaćuje u tri kantona i to: Sarajevskom, Bosansko-podrinjskom i Tuzlanskom; za 40.924 djece, u prosječnom iznosu od 20 KM.

Pravo na jednokratnu pomoć za opremu novorođenog djeteta - U Sarajevskom i Bosansko-podrinjskom kantonu uz pravo na dječiji dodatak isplaćuje se i pravo na jednokratnu pomoć za opremu novorođenog djeteta za 138 djece u iznosu od 111 do 192 KM.

Pravo na pomoć majkama u prehrani djeteta do šest mjeseci - Za 800 korisnika u iznosu od 44 KM ostvaruje se samo u Sarajevskom kantonu. Ostali kantoni ne isplaćuju sredstva za dodatak na djecu, jednokratnu pomoć za opremu novorođenog djeteta i pomoć majkama u prehrani djeteta do šest mjeseci.

Naknada umjesto plaće ženi-majci u radnom odnosu - Za vrijeme dok odsustvuje sa posla radi njege djeteta isplaćuje se u četiri kantona /Sarajevski, Zeničko-dobojski, za 1748 žena kao korisnika ovog prava u iznosu od 50% do 80 % od plaće majke 6 mjeseci prije poroda/.

Novčana naknada ženi-majci koja nije u radnom odnosu - **Isplaćuje se samo u tri kantona /Sarajevskom, Bosansko-podrinjskom i Unsko-sanskom/ za 1940 žena kao korisnika ovog prava u iznosu od 64 do 112 KM.**

Pravo na smještaj djece u predškolske ustanove /subvencija obdaništa/ - Ostvaruje se samo u Sarajevskom kantonu za 937 djece u iznosu od 130 KM /subvencija od 30% do 100 %/. U ostalim kantonima se ovo pravo kao pomoć siromašnim porodicama ne ostvaruje.

237. Kaznena odredba za uskraćenje ili ograničenje nekog od navedenih prava, koje pripada korisniku - ženi, jeste novčana kazna ustanovi socijalne zaštite, odgovornom licu, poslodavcu, pravnom licu, javnom preduzeću od 100 do 5000 KM (čl. 98 federalnog zakona).

Zaključak:

sumaran pregled o organizaciji zdravstvene zaštite
sumaran pregled porodičnih primanja

Bankovni zajmovi, hipoteke i drugi finansijski krediti

238. U BiH žene i muškarci imaju jednak pristup svim vrstama zajmova i kredita. Međutim, neravnopravnost se uglavnom manifestira kod određene vrste kredita koji zahtijevaju hipoteku, jer, u većini slučajeva, u našem društvu glavni titular privatnog vlasništva još uvijek je muškarac.

Rekreacija, sport i drugi aspekti kulturnog života

239. U BiH sportske i rekreativne aktivnosti među ženskom populacijom imaju sve veći značaj jer postoji veliki broj aktivnosti kojima se one, bez obzira na starosnu dob, podstiču na sudjelovanje. Međutim, još uvijek su žene vrlo malo zastupljene u sportu. Razlog tome je što se angažman žena još uvijek svodi na privatni i porodični život i angažman u kulturno-edukativnim aktivnostima. Izražena potreba za sportskom aktivnošću je minimalna i sporadična među ženama.

4. Žene - pripadnice manjina

240. U Bosni i Hercegovini poslije rata nije bilo popisa stanovništva i ne postoje sigurni pokazatelji o broju nacionalnih manjina, ali prema popisu iz 1991. godine u okviru zakona spominju se: Albanci, Crnogorci, Česi, Italijani, Jevreji, Makedonci, Nijemci, Poljaci, Rusi, Romi, Rumuni, Rusini, Slovaci, Slovenci, Turci, Ukrajinci.

Žene i djeca, kao i muškarci iz ovih zajednica, u svakodnevnom životu su u nezavidnom položaju.

Manjinje su potpuno marginalizirane u političkom, ekonomskom i javnom životu zemlje. Romsku populaciju posebno pogađa nizak stepen obuhvaćenosti djece obrazovanjem i vrlo nizak procenat zaposlenih. Štaviše, posebno Romi, u komunikaciji sa drugim većinskim etničkim grupama nalaze se u diskriminiranom položaju. Najbrojnije skupine manjinske populacije organiziraju se kroz svoje nevladine organizacije, čiji je cilj pružanje humanitarne pomoći, njegovanje svog kulturnog naslijeđa, posebno jezika. Ove nevladine organizacije usko saraduju i sa Helsinškim komitetom za ljudska prava u Bosni i Hercegovini.

Vlasti u BiH su preduzele prve korake na zaštiti manjina. Naime, usvojen je Zakon o zaštiti nacionalnih manjina, čime je stvoren potrební pravni okvir za efikasnije ostvarivanje njihovih prava u Bosni i Hercegovini.

Izbjegle i raseljene osobe

241. U Bosni i Hercegovini, Anexom VII Dejtonskog mirovnog sporazuma, garantira se svim osobama koje su raseljene u toku rata pravo na povratak u njihove prijeratne domove. U BiH, krajem prošle godine bilo je 617.350 izbjeglica i oko 520.000 raseljenih građana. Evidentirano za povratak, u svoje prijeratne domove, bilo je oko 730.000, od toga 79,5 % u FBiH, a 20,5 % u RS. Nažalost, nigdje ne postoji evidencija o broju žena i djece izbjeglih i raseljenih, ali veliki broj međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija, posebno ženskih, svojim programima pružaju podršku i pomoć izbjeglom i raseljenom stanovništvu. Programi koji se najčešće realiziraju su humanitarno-socijalnog karaktera, edukacija iz oblasti ljudskih prava, edukacija na računarima i rehabilitacija stambenog fonda. Posebno, na pitanjima povratka, rade Državno ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice i Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, izbjegla i raseljena lica FBiH i Ministarstvo za izbjeglice i raseljena lica RS. Pomoć i podršku ovim ministarstvima pruža međunarodna zajednica: OHR, UNHCR, OSCE, UMNIBH, CRPC.

Problemi koji se javljaju u procesu povratka su, prije svega, opstrukcija lokalnih vlasti – dug period donošenja rješenja i izvršenje istih; ne postoje programi samoodrživog povratka u smislu ekonomske, socijalne, pravne, pa i fizičke sigurnosti. Samo HK BiH u toku 2000. godine i u prvoj polovini 2001. godine obratilo se oko 20.000 ljudi, među kojima je više od 80% žena. Naravno, ove prepreke, teško iscrpljuju i obeshrabruju izbjegle i raseljene osobe, koje postaju predmetom manipulacije nacionalno-političkih stranaka koje, štaviše, stimuliraju ostanak u mjestima koja su naselili u periodu rata. Prema tome, povratak ljudi i povrat imovine, te odnos prema povratnicima, postaju ključni problem kada je riječ o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

ČLAN 14. ŽENA NA SELU

242. Seosko stanovništvo predstavlja ____% populacije u Bosni i Hercegovini. Ova populacija u ranijim periodima, posebno do 1945. god. bila je veoma siromašna. Upravo unutar ove populacije bio je najveći broj nepismenih i neobrazovanih ljudi i

žena. Situacija se poboljšala, posebno u opismenjavanju, nakon 1945. godine, za vrijeme SFRJ.

U sadašnjem periodu još uvijek se osjećaju, i to veoma intenzivno, posljedice ratnih razaranja upravo na selu. Uništen je stočni fond, oranice i voćnjaci su unutar minskih spolja, objekti za stanovanje i gospodarski objekti u većini slučajeva su devastirani. Prema tome, moglo bi se zaključiti da je upravo seosko stanovništvo u najlošijem položaju u Bosni i Hercegovini.

243. U aktivno ruralno stanovništvo ubrajaju se osobe koje se bave poljoprivredom i stočarstvom, u okviru produktivnog i reproduktivnog («neproduktivnog») rada.

Na selu su ostale, uglavnom, starije osobe, a mladi su ili otišli u gradove ili su se iselili u «treće zemlje». Velika većina gazdinstava ostala je bez muškaraca, tako da žene predstavljaju većinu populacije.

Žene na selu imaju veoma značajnu ulogu u opstanku i razvoju svoje porodice, u ekonomskom smislu, ali i u poslovima gdje se ne ostvaruje dohodak. One su, također, preuzele odgovornost u odgoju djece, ali učestvuju i u fizičkim poslovima.

244. U sistemu socijalne zaštite ne postoji podjela na urbana i ruralna područja u smislu ostvarivanja prava. Ovo se posebno odnosi na žene civilne žrtve rata koje su obuhvaćene ovom zaštitom. Međutim, mora se konstatirati da veoma često ne postoje isti uslovi na cijeloj teritoriji BiH.

Poljoprivrednici i njihove porodice obuhvaćeni su Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju. Ovim zakonima utvrđeno je da se: «Obavezno osiguravaju zemljoradnici i članovi njihovog domaćinstva i druga lica koja se bave poljoprivredom, kao jedinim ili glavnim zanimanjem, koji su navršili 15 godina života.»

Smatra se da je poljoprivredna djelatnost jedino ili glavno zanimanje u smislu ovog zakona ako zemljoradnik prosječno mjesečno od te djelatnosti ostvaruje prihod najmanje u visini prosječne mjesečne plaće u Federaciji BiH u prethodnoj godini.

245. Kao domaćinstvo, u smislu ovog zakona, smatra se «zajednica života, privređivanja i trošenja prihoda ostvarenih radom njihovih članova».

Istraživanja nevladinih organizacija, koja su vrlo često sporadična, pokazala su da je veliki problem ruralnog stanovništva pitanje zdravstvenog osiguranja, pitanje zdravstvene zaštite. Veoma mali broj domaćinstava je obuhvaćen ovim vidom osiguranja, pa se uglavnom plaćaju medicinske usluge.

246. Žene na selu su također nedovoljno informirane, pa često ništa ne znaju o svojim pravima, kojih za sada ima veoma malo. One su također «robovi tradicije» i to onog dijela koji se može smatrati negativnim. Ekonomski, ali i u svakom drugom pogledu, one su upućene na muškarce.

Ovdje je posebno potrebno istaknuti tradiciju oko obrazovanja ženske djece, ali i pravo na imovinu (zajedničko), kao i pravo o nasljeđivanju.

U oba ova slučaja, zakonski, žene su ravnopravne, ali tradicionalno, nije takav slučaj.

247. Nevladine organizacije pokušale su, opet se mora naglasiti sporadično, da poboljšaju ukupno stanje položaja žena u ruralnim područjima kroz razne programe. Ovim programima uglavnom su bile obuhvaćene samohrane majke sa porodicama. Neke međunarodne organizacije i agencije također su pokušavale poboljšati položaj ovih porodica u pojedinim slučajevima. Ovakvi pokušaji rađeni su u gotovo svim

kantonima. To su obično bile donacije krava, pilića, poljoprivrednih mašina i alata, šivaćih i štrikaćih mašina, to su bili kursevi iz raznih oblasti.

Sve navedeno pokazuje da se mora posvetiti veća pažnja ženama na selu i njihovim problemima i da je to stalan proces, koji ujedno treba i da se bori protiv tradicionalnih nepisanih normi i njihovog negativnog utjecaja na ovu populaciju.

248. U sadašnjem periodu još uvijek se osjećaju, i to veoma intenzivno, posljedice ratnih razaranja upravo na selu. Uništen je stočni fond, oranice i voćnjaci su unutar minskih spolja, objekti za stanovanje i gospodarski objekti su, u većini slučajeva, devastirani.

Prema tome, moglo bi se zaključiti da je upravo seosko stanovništvo u najlošijem položaju u Bosni i Hercegovini.

U aktivno ruralno stanovništvo ubrajaju se osobe, koje se bave poljoprivredom i stočarstvom, u okviru produktivnog i reproduktivnog («neproduktivnog») rada.

Na selu su ostale uglavnom starije osobe, manjih broj mladih, u većem broju žene. Znatan broj seoskog stanovništva iselio se u gradove ili u «treće zemlje». Većina gazdinstava ostala je bez muškaraca, tako da žene predstavljaju većinsku populaciju. Kao posljedica migracija i ratnih zbivanja određen broj sela će »nestati«.

249. Žene na selu imaju veoma značajnu ulogu u opstanku i razvoju svoje porodice, u ekonomskom smislu, ali i u poslovima gdje se ne ostvaruje dohodak. One su preuzele odgovornost i u odgoju djece. Žene na selu, osim što obavljaju teške fizičke poslove van kuće, obavljaju i kućne poslove uz zanemarivu pomoć muškaraca. Žene su preuzele i odgovornost i kod brige oko djece.

250. Istraživanja su potvrdila da je stepen gender senzitivnosti kod ruralnog stanovništva veoma nizak. Ruralnu sredinu prate problemi siromaštva: neriješeni stambeni uslovi, nezaposlenost, loša infrastruktura, nepostojanje institucija koje bi im pružile pomoć. Udaljenost od općinskih središta, centara za socijalni rad, zdravstvenih ustanova i zavoda za zapošljavanje predstavlja dodatni problem. Isto tako, zbog teške ekonomske situacije u BiH, spomenute institucije nisu u stanju da obavljaju svoj posao na prijeratnom nivou.

251. Pristup zdravstvenim uslugama, uključujući informacije, savjetovalištim a o planiranju porodice, ženama na selu je ograničen zbog nepostojanja istih, zbog geografske udaljenosti ili neinformiranosti, što ne znači da ne postoji interesiranje za takve vrste institucija. Zakon o zdravstvenoj zaštiti nije donesen na nivou države, a to stvara posebne probleme povratnicima.

252. U poslijeratnom periodu vidan je porast žena u društvenom i javnom životu. Zbog velikog opterećenja poslom i drugim obavezama žene sa sela su u zanemarivom broju članice nekih udruženja, ali imaju podršku žena iz urbanih sredina kroz razne programe i projekte edukativnog i drugog karaktera. Također, malo njih koristi pravo da iskaže svoje mišljenje i volju putem aktivnosti u sferama društvenog i javnog života. Vema rijetko nalaze vrijeme da se zabave i odmore od kućnih i drugih poslova.

253. Dosadašnja istraživanja NVO pokazala su da je žene iz ruralnih područja neophodno osvijestiti, ohrabriti, educirati i ekonomski osnažiti. NVO pokušavaju, mada sporadično, da poboljšaju ukupno stanje položaja žene na selu. Programi NVO obuhvataju samohrane majke, nezaposlene, povratnice, raseljene osobe, ali i domicilno stanovništvo. NVO djeluju na teritoriji cijele države, ali u nedovoljnom broju i sa ograničenim donatorskim sredstvima.

To su obično bile donacije krava, pilića, poljoprivrednih mašina i alata, šivaćih i štrikaćih mašina, to su bili kursevi iz raznih oblasti.

Udruženja žena iz BiH rade na osnaživanju i umrežavanju žena kroz različito djelovanje u državi i regionu (Forma F, Aldi, BHŽEM, STAR, Most, Amica, CARE QIF...)

Pošto ne postoji sistemsko rješenje svih navedenih problem, rad NVO je od posebnog značaja s obzirom da rade samo sa donatorskim sredstvima.

Sve navedeno pokazuje da se mora posvetiti veća pažnja ženama na selu i njihovim problemima i da je to stalan proces koji ujedno treba i da se bori protiv tradicionalnih nepisanih normi i njihovog negativnog utjecaja na ovu populaciju.

254. U sistemu socijalne zaštite ne postoji podjela na žene sa sela ili urbanih područja u smislu ostvarivanja nekih prava, oblika ili mjera.

Za sada ne postoje posebni programi socijalne zaštite usmjereni za žene iz ruralnih oblasti.

Socio-ekonomski status žena iz ruralnih područja je težak, jer lokalne službe socijalne zaštite, zbog nedostatka finansijskih sredstava i nedovoljnog broja socijalnih i drugih stručnih radnika u ovim službama, slabo ili nikako ne odlaze u ova područja da na licu mjesta utvrde stanje socijalne potrebe i socijalne ugroženosti ovih žena.

255. Tačni podaci za sve korisnike socijalne zaštite, odnosno žene kao korisnike nisu razvrstani i ne mogu se sa sigurnošću prihvatiti, jer je taj, očekivani broj mnogo veći. Naime, ne postoji jedinstvena identifikaciona karta socijalne ugroženosti stanovništva u BiH i jedinstvena baza korisnika socijalne zaštite, jer lokalne službe socijalne zaštite evidentiraju samo one korisnike koji se direktno obrate u takve službe, zbog nedostatka finansijskih sredstava i nedovoljnog broja zaposlenog stručnog osoblja u tim službama, a broj socijalno ugroženih žena, koje nisu evidentirane u socijalnim službama, mnogo je veći.

Ubaciti istraživanja gdje je žena nosilac domaćinstva

ČLAN 15. JEDNAKOST PRED ZAKONOM

1. Ustav Bosne i Hercegovine, kao i svi drugi važeći zakoni, priznaju i osiguravaju ženama jednaka prava pred zakonom, što predstavlja poštivanje odredbi CEDAW konvencije.

U građansko-pravnim poslovima, žene imaju ista prava u pogledu pravne i poslovne sposobnosti, iste uslove za zaključivanje ugovora, upravljanje imovinom, učestvovanje u sudskim i upravnim postupcima bilo da su stranke, tužioc, tuženi ili svjedoci, punomoćnice ili zakonski zastupnici stranaka.

2. Zakoni u Bosni i Hercegovini ne ograničavaju pravnu sposobnost žena da zaključuju ugovore, niti pravo žena na posjedovanje i upravljanje imovinom, kao što ne ograničavaju pravnu sposobnost žena da zastupaju svoje interese pred sudom.

Kada je u pitanju pravna pomoć i pristup žena institucijama gdje se ta pomoć daje, muškarci i žene imaju ravnopravan pristup.

Značajnu pravnu pomoć ženama daje veliki broj nevladinih organizacija kroz razne oblike edukacije putem radionica, kao i rada sa ženama u okviru formiranih centara za pružanje pravne pomoći.

3. Žene imaju pravo da u svoje vlastito ime zaključuju sve vrste obligacionopravnih ugovora, pa i one koji su vezani za kredite, nepokretnu imovinu i trgovinske transakcije. Međutim, u tradiciji Bosne i Hercegovine titular imovine je muškarac.

4. One imaju ista prava kao i muškarci kada je u pitanju upravljanje vlasništvom, mogu biti nosioci testamenta, te isto tako upravljati zaostvaštinom kada je u pitanju imovina. Također, žene imaju pravo sklapanja oporuke nad vlasništvom bez saglasnosti muškog srodnika, bez obzira na to da li je imovina kojom žena na taj način raspolaže stečena za vrijeme braka, prilikom sklapanja braka ili prije sklapanja braka. Također, zbog tradicionalnog pristupa kod nasljeđivanja imovine, žene se najčešće odlučuju na ustupanje dijela imovine muškim srodnicima iako imaju jednaka prava garantirana Zakonom.

Kod izbora prebivališta žene se iz tradicionalnih razloga odlučuju da žive u mjestu prebivališta muža.

5. Zakonima u Bosni i Hercegovini također je formalno-pravno omogućeno ženama da obavljaju sve funkcije u pravnom sistemu. One mogu biti poslanice u parlamentima, gdje predstavljaju zakonodavnu vlast, mogu biti ministricе, zamjenice, pomoćnice itd., gdje predstavljaju izvršnu vlast, te predsjednice sudova i sutkinje, te javni tužiocі i pravobranioци, gdje predstavljaju sudsku vlast.

Karakteristika tranzicionog perioda u kojem se nalazi Bosna i Hercegovina, zbog tradicije i nepoznavanja pravnih propisa i neinformisanosti žena, veoma često u privatnom sektoru muškarci firme registruju na ime žena. Posao vode muškarci, te se dešava da žene, kao formalno-pravno odgovorne osobe, odgovaraju za privredne prestupe iako de facto nisu odlučivale o poslovanju i zbog činjenice da se žene, u pravilu, blaže kažnjavaju.

ČLAN 16. BRAK I PORODIČNI ODNOSI

256. Porođični odnosi u Bosni i Hercegovini uređeni su građanskim zakonom. U FBiH u primjeni je porođični zakon BiH preuzet od SRBiH. Novi porođični zakon RS stupio je na snagu 2002. godine. Ovim zakonima uređuje se pitanje braka, porođičnih odnosa, usvajanja i starateljstva. Ustavom BiH i ustavima entiteta porođicu se ne definira, ali u dijelu o ljudskim pravima i osnovnom slobodama osigurava se pravo na privatni i porođični život, dom i prepisku. Porodica se, u smislu spomenutog Porođičnog zakona, definira kao »životna zajednica roditelja i djece i drugih srodnika«. Porodicu u pravilu čine: bračni drug, odnosno vanbračni drug, dijete - bračno, vanbračno, usvojeno, pastorče i dijete uzeto na izdržavanje), otac, majka, očuh, maćeha, djed, baba-nena, (po ocu i majci) i braća i sestre bračnih drugova. Zaštita porođice sa djecom, u smislu važećih zakona u BiH, jeste osiguranje porođice kroz materijalna i druga davanja, radi pomaganja u podizanju, odgoju i zbrinjavanju djece, kao i njihovom osposobljavanju za samostalan život i rad, u najboljem interesu djeteta.

257. Promoviranje zaštite porođice sa djecom u postojećim zakonima ima za cilj da osigura svoj djeci približno jednake uslove za zdrav i pravilan tjelesni, intelektualni i emocionalni razvoj u porodici, osigura pomoć u ostvarivanju njene reproduktivne uloge, pomoć u njezi, podizanju, odgoju i zaštiti djece i poboljšanje kvaliteta života porođice, kao i razvijanje humanih odnosa u skladu sa načelima građanskog morala i solidarnosti. Prema odredbama zakona, bračna i vanbračna zajednica su izjednačene u svim odnosima koji se tiču djece u najboljem interesu djeteta.

258. Prema zakonima koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini proizilazi da on svojim odredbama u velikoj mjeri osigurava ravnopravnost spolova, tj. muškarca i

žene koji namjeravaju da stupe u brak, koji su u braku, kao i onih koji se razvode ili su razvedeni. Prije svega, valja naglasiti da ovim zakonom nije dozvoljena poligamija, a ženama je dato pravo da odlučuju, jednako kao i muškarcima, da li će se udati, kada i za koga će se udati. Ovakvim normativnim pristupom u stvari se sprečavaju nametnuti i ponovni brakovi.

259. Starosna granica za stupanje u brak određena je zakonom i ona iznosi 18 godina i za ženu i za muškarca. Iz opravdanih razloga nadležni sud može, u vanparničnom postupku, dozvoliti zaključenje braka maloljetniku starijem od 16 godina ako utvrdi da je to lice tjelesno i duševno sposobno za vršenje prava i obaveza koje proizilaze iz braka. Zakonom je utvrđena obaveza sklapanja braka u zvaničnom matičnom uredu.

260. Porodičnim zakonom također su data ista prava i obaveze ženama kao i muškarcima za vrijeme trajanja braka, kao i u slučaju njegovog prestanka, bilo da je do toga došlo zbog razvoda ili zbog smrti. Roditelji djece, bez obzira da li su ona rođena u braku ili van njega, imaju ravnopravan položaj, odnosno ista prava i obaveze kada su u pitanju njihova djeca. U postupcima starateljstva i usvajanja, te staranja i brige o djeci, prava i obaveze roditelja se ne razlikuju .

Porodični zakon omogućuje i ravnopravnost žene i muškarca u izboru reprodukcije i pravo na pristup sredstvima za ostvarivanje tog izbora. Zakonom nije dozvoljena praksa prinuđivanja i nasilne trudnoće, te abortusa i sterilizacije.

Bračne supružnike zakon ne ograničava ni u izboru profesije, zanimanja i prezimena.

261. Članovi 42. do 46. Porodičnog zakona reguliraju lična prava i dužnosti bračnih drugova, pa je tako propisano da su bračni drugovi ravnopravni u braku, da su dužni da se uzajamno pomažu i poštuju, da sporazumno određuju mjesto stanovanja, da sporazumno odlučuju o podizanju zajedničke djece i o tome kako će urediti odnose i obavljati zajedničke poslove koji se tiču bračne, odnosno porodične zajednice, te da se bračni drugovi također sporazumijevaju o prezimenu, tako da:

prezime im bude prezime jednog od njih, a mogu i zadržati svaki svoje prezime;

svaki bračni drug može svom prezimenu dodati prezime svog bračnog druga;

bračni drugovi su dužni da se prilikom zaključenja braka izjasne o svom prezimenu.

Izjave bračnih drugova o njihovom prezimenu upisat će se u matičnu knjigu vjenčanih;

ako bračni drugovi nemaju isto prezime, sporazumno će odrediti prezime djeteta. Ako se o tome ne sporazumiju, o prezimenu djeteta odlučit će organ starateljstva.

Roditeljsko pravo

262. Kad su u pitanju odredbe Porodičnog zakona kojima je regulirano roditeljsko pravo, njima se oba roditelja stavljaju u ravnopravan položaj. Majka i otac su ravnopravni u vršenju roditeljskih prava i dužnosti. Roditelj se ne može odreći roditeljskog prava.

Dužnosti roditelja su: briga i staranje o njihovoj maloljetnoj djeci, o njihovom životu i zdravlju, o obrazovanju, koje uključuje redovno školovanje djece, kao i dužnost i pravo roditelja da prema svojim prilikama omoguće dalje školovanje svoje djece vodeći računa o njihovim sposobnostima, sklonostima i opravdanim željama. Roditelji, također, imaju pravo i dužnost da zastupaju svoju maloljetnu djecu. Ako roditelji ne žive zajedeno, a maloljetnom djetetu treba nešto uručiti ili saopćiti, to se može punovažno učiniti roditelju sa kojim dijete živi.

Roditeljsko pravo vrše roditelji sporazumno, a u slučaju neslaganja roditelja o vršenju roditeljskog prava odlučuje organ starateljstva. Iz navedenih zakonskih odredbi

proizilazi da su roditelji formalno-pravno ravnopravni u vršenju dužnosti i uživanju prava u odnosu na njihovu maloljetnu djecu.

Izdržavanje djece, roditelja i drugih srodnika regulirano je odredbama članova 231. do 262. Porodičnog zakona. Roditelji imaju potpuno ista prava i dužnosti kada je u pitanju izdržavanje djece, a također i djeca, bez obzira da li su muška ili ženska, imaju iste obaveze u pogledu izdržavanja svojih roditelja. U vezi sa međusobnim izdržavanjem bračnih drugova, zakon ne pravi nikakve razlike zasnovane na spolnoj pripadnosti.

Imovina bračnih drugova

263. Kad je u pitanju imovina bračnih drugova, ona može biti posebna i zajednička. Imovina koju bračni drug ima u času zaključenja braka ostaje njegova posebna imovina. Imovina koju su bračni drugovi stekli radom tokom bračne zajednice, kao i prihodi iz te imovine čine zajedničku imovinu.

Pokloni trećih lica učinjeni tokom bračne zajednice (u novcu, stvarima, pružanju pomoći radom i sl.) ulaze u zajedničku imovinu, bez obzira koji ih je bračni drug primio, ukoliko drugačije ne proizilazi iz namjene poklona ili se iz okolnosti u momentu davanja poklona može zaključiti da je poklonodavac želio učiniti poklon samo jednom od bračnih drugova. Imovina koju u toku bračne zajednice jedan bračni drug stekne po nekom drugom zakonskom osnovu, njegova je posebna imovina. Zajedničkom imovinom bračni drugovi raspolažu sporazumno. Svojim udjelom u zajedničkoj imovini jedan bračni drug ne može samostalno raspolagati niti ga opteretiti pravnim poslom među živima bez saglasnosti drugog bračnog druga.

Podjela zajedničke imovine

264. Podjela zajedničke imovine bračnih drugova regulirana je članovima od 266. do 271. Porodičnog zakona. Bračni drugovi mogu imovinu sporazumno podijeliti, tako da odrede dijelove u čitavoj imovini ili na jednom dijelu imovine ili na pojedinoj stvari, kao i da svakom bračnom drugu pripadnu pojedine stvari ili prava iz te imovine, ili da jedan bračni drug isplati drugom novčanu vrijednost njegovog dijela.

Svaki bračni drug može tužbom zahtijevati da sud utvrdi koliki je njegov dio u zajedničkoj imovini, ili jednom dijelu te imovine, ili na pojedinoj stvari iz te imovine. U ovakvim slučajevima sud određuje veličinu udjela bračnog druga prema njegovom doprinosu u sticanju zajedničke imovine, pri čemu vodi računa ne samo o ličnom dohotku i zaradi svakog bračnog druga, već o pomoći jednog bračnog druga drugome, o radu u domaćinstvu i porodici, o brizi i odgoju kao i podizanju djece, kao i o svakom drugom vidu rada i saradnje u upravljanju, održavanju i povećanju zajedničke imovine.

265. Na visinu udjela bračnog druga u imovini koja je pretežnim dijelom stečena u bračnoj zajednici neće utjecati okolnost što je tu imovinu drugi bračni drug uvećao nakon raskida bračne zajednice, ako je svojim ponašanjem spriječio učešće bračnog druga u daljem sticanju. Bračni drug, koji je svojim radom u toku bračne zajednice doprinio održavanju i povećanju posebne imovine drugog bračnog druga (npr. unapređivanjem poljoprivrednog imanja i sl.), može tužbom zahtijevati da drugi bračni drug da odgovarajuću naknadu u novcu.

Bračni drug čiji je udio u sticanju zajedničke imovine ili pojedine stvari iz zajedničke imovine znatno niži od udjela drugog bračnog druga, ili kada to opravdavaju posebne okolnosti, može tužbom zahtijevati diobu zajedničke imovine, tako da sud obaveže drugog bračnog druga da mu naknadi protuvrijednost njegovog udjela u novcu, srazmjerno vrijednosti zajedničke imovine na dan donošenja presude. Prilikom diobe

zajedničke imovine, na zahtjev bračnog druga, u njegov će se dio unijeti oni predmeti iz zajedničke imovine koji služe za obavljanje njegovog zanimanja.

Iz zajedničke imovine izdvojiti će se i predati bračnom drugu, pored njegovog dijela, i one stvari stečene radom u toku bračne zajednice koje služe isključivo njegovoj ličnoj upotrebi. Ako je vrijednost navedenih stvari nesrazmjerno velika u odnosu na vrijednost cjelokupne zajedničke imovine, izvršiti će se dioba i tih stvari, osim ako bračni drug koji bi ove stvari trebalo da dobije ne nadoknadi drugom bračnom drugu odgovarajuću vrijednost ili ne ustupi drugom bračnom drugu, po njegovom pristanku, druge stvari.

Bračnom drugu kome se povjeravaju zajednička djeca na zaštitu i odgoj daju se, pored njegovog dijela, i stvari koje služe samo djeci ili su namijenjene samo njihovoj neposrednoj upotrebi. Kod diobe zajedničke imovine, bračnom drugu kome su povjerena zajednička djeca na zaštitu i odgoj dodjeljuju se one stvari za koje je očigledno da su u interesu da budu u posjedu i vlasništvu bračnog druga kome su djeca povjerena. Kod diobe zajedničke imovine, svakom će se bračnom drugu uračunati u njegov dio srazmjerna vrijednost onog što se duguje po osnovu zajedničkog sticanja u braku. Ako je u izvršnom postupku određena prodaja stvari iz zajedničke imovine radi namirenja udjela jednog bračnog druga, taj bračni drug ima pravo preče kupovine tih stvari. Bračni drug ne odgovara za obaveze koje je njegov bračni drug imao prije stupanja u brak. On za te obaveze ne odgovara kako svojom posebnom imovinom, tako i svojim dijelom u zajedničkoj imovini.

Prema odredbama PZ, bračna i vanbračna zajednica su izjednačene u svim odnosima koji se tiču djece u najboljem interesu djeteta.

Usvojenje

266. Usvojenje je institut porodično-pravne zaštite djeteta bez roditeljskog staranja i reguliran je odredbama PZ (čl. 142-171). Usvojenje ima za cilj da između usvojioca i usvojenika uspostavi odnose koji postoje između roditelja i djece, uz pružanje djetetu uslova života kakve imaju djeca u porodici .

Usvojenje može biti potpuno i nepotpuno. Potpuno se može usvojiti dijete do pet godina života, koje nema žive roditelje, čiji su roditelji nepoznati, dijete koje su roditelji napustili a više od jedne godine ne zna im se mjesto boravka, ili čiji su roditelji pred nadležnim organima starateljstva pristali da njihovo dijete bude usvojeno. Nepotpunim usvojenjem između usvojenika i usvojioca i njihovih potomaka zasnivaju se odnosi srodstva, kao i prava i dužnosti koji postoje između roditelja i djece. U pravnom sistemu BiH /oba entiteta/ poslovi usvojenja povjereni su centru za socijalni rad kao nadležnom organu starateljstva.

Usvojilac djeteta može biti samo državljanin BiH, a izuzetno usvojilac može biti i strani državljanin, ako za to postoje naročito opravdani razlozi, o čemu odlučuje nadležni organ, a to je u FBiH Ministarstvo socijalne politike, raseljenih osoba i izbjeglica.

Starateljstvo

267. Starateljstvo prema pozitivnim propisima FBiH, kao institut porodično-pravne i socijalne zaštite, ima za cilj da društvena zajednica pruži zaštitu maloljetnoj djeci koja nisu pod roditeljskim staranjem (čiji su roditelji umrli, nestali, nepoznatog boravišta, kojima je oduzeto roditeljsko pravo, oduzeta poslovna sposobnost, koji zanemaruju roditeljske dužnosti, koji su odsutni (član 13. PZ). Muškarci i žene imaju ista prava vezano za starateljstvo nad djecom i nisu određena bračnim statusom žene, jer je u našem pravnom sistemu izjednačena bračna i vanbračna zajednica. Odluku o starateljstvu nad djetetom, u svakom pojedinačnom slučaju, donosi nadležni organ starateljstva (centar za socijalni rad) u najboljem interesu djeteta.

Povjeravanje djece prilikom razvoda

268. Prilikom razvoda braka ili završetka zajedničkog života, dijete-djeca se po odluci suda povjeravaju jednom od roditelja na odgoj, čuvanje i izdržavanje sa obavezom drugog roditelja da doprinosi izdržavanju. Prilikom utvrđivanja izdržavanja, sud uzima u obzir uzrast djeteta, primanja roditelja, koji je dužan da daje izdržavanje kao i njegove vlastite potrebe (čl. 251-255 PZ). U praksi rada sudova ova se odredba često ne poštuje /sud ne provodi izvršenje svojih odluka o izdržavanju djeteta/zakonska alimentacija/, čime se ugrožavaju prava djeteta na odgovarajući životni standard i što dovodi do još većeg siromašenja deficitarnih porodica, odnosno žena kao samohranih majki, kojima se po odluci suda najčešće djeca povjeravaju. To su situacije kada jedan od roditelja, a to je najčešće otac djeteta, ne izvršava svoje zakonske obaveze izdržavanja, ili kada roditelj zbog svoje socijalne ugroženosti nije u mogućnosti da podmiruje svoje obaveze izdržavanja djeteta-djece.

Krivična djela protiv braka i obitelji (zaštita)

269. **Dvobračnost** - U članu 231. kaže se: (1) Ko zaključi novi brak iako se već nalazi u braku, kaznit će se zatvorom do jedne godine. (2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kaznit će se i ko zaključi brak s osobom za koju zna da se nalazi u braku.

270. **Omogućavanje zaključenja nedopuštenog braka** - Član 232: Ovlaštena osoba pred kojom se brak zaključuje ili matičar koji vršenjem svoje službene dužnosti svjesno dopusti da se zaključi brak koji je po zakonu zabranjen, ništavan ili se smatra nepostojećim, kaznit će se zatvorom do jedne godine.

271. **Vanbračna zajednica s maloljetnom osobom** - U članu 233. stoji: (1) Punoljetna osoba koja u vanbračnoj zajednici živi s maloljetnom osobom koja je navršila četrnaest godina, kaznit će se zatvorom od tri mjeseca do tri godine. (2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kaznit će se roditelj, usvojitelj ili staratelj koji maloljetnoj osobi koja je navršila četrnaest godina dopusti da u vanbračnoj zajednici živi s drugom osobom ili ga na to navede. (3) Ako je djelo iz stava 2. ovog člana učinjeno iz koristoljublja, učinitelj će se kazniti zatvorom od šest mjeseci do pet godina i novčanom kaznom. (4) Ako se brak zaključi, gonjenje se neće preduzeti, a ako je preduzeto, obustavit će se.

272. **Oduzimanje maloljetne osobe** - Član 234. navodi: Ko maloljetnu osobu protivpravno oduzme od roditelja, usvojitelja ili staratelja ili od osobe kojoj je ona povjerena, ko je zadržava ili sprečava da ona bude kod osobe koja ima pravo na nju ili onemogućava izvršenje izvršne odluke o dodjeli maloljetne osobe, kaznit će se zatvorom do jedne godine.

273. **Promjena obiteljskog stanja** – Član 235. određuje: (1) Ko podmetanjem, zamjenom ili na drugi način promijeni obiteljsko stanje djeteta, kaznit će se zatvorom od tri mjeseca do tri godine. (2) Za pokušaj će se kazniti.

274. **Zlostavljanje ili zapuštanje maloljetne osobe** - Član 236. određuje: (1) Roditelj, usvojitelj, staratelj ili druga osoba koja zlostavlja maloljetnu osobu ili grubim zanemarivanjem svoje dužnosti brinjanja i odgoja zapusti maloljetnu osobu o kojoj je dužna da se stara, kaznit će se zatvorom od tri mjeseca do tri godine. (2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kaznit će se roditelj, usvojitelj, staratelj ili druga osoba koja zlostavlja maloljetnika ili prinuđava maloljetnu osobu na pretjeran rad ili rad koji ne odgovara uzrastu maloljetne osobe ili na prosjačenje ili je iz koristoljublja navodi

na vršenje drugih radnji koje su štetne za njezin razvitak. (3) Ako je usljed djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupilo teže oštećenje psihičkog ili fizičkog zdravlja maloljetne osobe, učinitelj će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.

275. Kršenje obiteljskih obaveza - Član 237: (1) Ko grubim kršenjem svojih zakonskih obiteljskih obaveza ostavi u teškom položaju člana obitelji koji nije u stanju da se sam o sebi stara, kaznit će se zatvorom od tri mjeseca do tri godine. (2) Ako član obitelji, usljed razloga iz stava 1. ovog člana, izgubi život ili mu zdravlje bude teško narušeno, učinitelj će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina. (3) Pri izricanju uvjetne osude sud može učinitelju postaviti uvjet da uredno izvršava svoje obaveze zbrinjavanja, odgoja i izdržavanja.

276. Izbjegavanje izdržavanja - Član 238: (1) Ko izbjegava da daje izdržavanje za osobu koja je na temelju izvršne sudske odluke ili izvršnog poravnjenja zaključenog pred drugim nadležnim organom dužan izdržavati, kaznit će se zatvorom do jedne godine. (2) Pri izricanju uvjetne osude sud može učinitelju postaviti uvjet da uredno plaća izdržavanje, kao i da izmiri prispjele obaveze. (3) Ako je učinitelj djela iz stava 1. ovog člana ispunio svoju obavezu do izricanja prvostepene presude, može se osloboditi od kazne.

277. Rodoskrvuće - Član 239: Ko izvrši obljubu sa srodnikom po krvi u pravoj liniji ili s bratom, odnosno sestrom, kaznit će se zatvorom do tri godine.

278. Sprečavanje i neizvršavanje mjera za zaštitu maloljetnika - Član 240: (1) Ko sprečava izvršenje odgojnih i drugih mjera suda i nadležnih tijela za zaštitu maloljetnika, kaznit će se zatvorom do jedne godine. (2) Odgovorna osoba na radu u organima ili ustanovama za zaštitu, odgoj ili radno osposobljavanje maloljetnika, koja u svom radu očigledno nesavjesno postupa, pa usljed toga bude teško ugroženo zdravlje ili razvitak maloljetnika, kaznit će se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.

279. U okviru projekta «Gender jednakost i ravnopravnost u Bosni i Hercegovini» - pilot faza, bili su podržani projekti nevladinih organizacija sa temama gender. Generalno se može reći da su aktivnosti i ciljevi iz spomenutih projekata (ukupno 21 za područje oba entiteta) vrlo skromno obuhvatili moguće polje djelovanja dato u Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije protiv žena. Određeni aspekti braka i obiteljskih odnosa iz člana 16. Konvencije su obuhvaćeni u okviru tri projekta. Dva projekta su imala za cilj da bračne i predbračne partnere upoznaju sa značajem jednakih prava u bračnom i obiteljskom životu, posebno sa aspekta prava i obaveza o odgoju djece, a jedan je precizirao i rad na pripremi prenatalnih aktivnosti. Treći projekat u Livnu osigurao je uvjete za podizanje kvaliteta odgoja djece formiranjem igraonice za djecu do 7 godina, koja je tako postala jedino mjesto za čuvanje djece, njihovu socijalizaciju i igru. Uvažavajući da su se ovi projekti odvijali u uslovima općeg slabog ekonomskog stanja u zemlji, poslijeratne obnove i još uvijek velikog broja izbjeglica i raseljenih osoba u spomenutim općinama, a time i prisutnih socijalnih problema, veliki je pomak uvođenje gendera u malim sredinama (pilot-općine) i pokazuje da Konvencija ne samo da obavezuje državne organe u ostvarenju sadržanih prava nego je otvoren veliki prostor za djelovanje svim zainteresiranim licima i institucijama.

DODATAK:

Lista zakona
Statistički podaci i istraživanja